

SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XXXVIII



2011

EDITURA UNIVERSITĂȚII SUCEAVA
2011

**ANUARUL
MUZEULUI BUCOVINEI**

**XXXVIII
2011**

S U C E A V A

**ANUARUL
MUZEULUI BUCOVINEI**

**XXXVIII
2011**

**EDITURA UNIVERSITĂȚII SUCEAVA
SUCEAVA
2011**

S U C E A V A

**Fondator
GRIGORE FOIT**

COLEGIUL EDITORIAL

ACAD. RĂZVAN THEODORESCU - ACADEMIA ROMÂNĂ, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. IOAN OPRIȘ - MUZEUL NAȚIONAL DE ISTORIE A ROMÂNIEI, BUCUREȘTI
PROF. UNIV. DR. ȘTEFAN PURICI - UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE”, SUCEAVA
PROF. UNIV. DR. NICOLAE URSULESCU - UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA”, IAȘI
PROF. UNIV. DR. OVIDIU BOLDURA - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE ARTE, BUCUREȘTI
**PROF. UNIV. DR. SERGHEI PIVOVAROV - UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „IURII FEDCOVICI”,
CERNĂUȚI**
PROF. UNIV. DR. SABIN ADRIAN LUCA - UNIVERSITATEA „LUCIAN BLAGA”, SIBIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

DR. ION MAREȘ - redactor responsabil
DR. AURA BRĂDĂȚAN
DR. DOINA-MARIA CREANGĂ
DR. MIHAI-AURELIAN CĂRUNTU
FLORIN HĂU

Grafica: LĂCRĂMIOARA DUȚUC, ION MAREȘ
Tehnoredactare: ELENA COCARIU, ANCUȚA MALEȘ
Traduceri: ADRIAN ANDRONIC, ANCUȚA MALEȘ

ORICE CORESPONDENȚĂ SE VA
ADRESA MUZEULUI BUCOVINEI,
STR. ȘTEFAN CEL MARE, NR. 33,
COD: 720003
SUCEAVA, TEL. 0230/216439
ROMÂNIA

ALL CORRESPONDENCE
WILL BE ADDRESSED TO
BUCOVINA MUSEUM SUCEAVA,
ȘTEFAN CEL MARE STREET, NO. 33,
CODE 720003, PHONE 004 0230/216439
ROMANIA

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în întregime autorilor.

ISSN 1583-5936
EDITURA UNIVERSITĂȚII SUCEAVA

CUPRINS

	pag.
STUDII DE ARHEOLOGIE	7
Sabin Adrian LUCA, Dragoș DIACONESCU, Cristian Constantin ROMAN, Sorin TINCU, <i>Cercetările arheologice de la Silvașu de Jos-Dealul Țapului.</i> <i>Campaniile anilor 2006-2010</i>	7
STUDII DE ISTORIE	55
Vasile MĂRCULEȚ, <i>Nouvelles considérations sur le fonctionnement du</i> <i>Stratégat de Dristra (env. 971-env. 1018/1020)</i>	55
Ion MAREȘ, <i>Biserica Armenească Sfânta Treime dispărută din Suceava</i>	67
Ciprian-Petru POPOVICI, <i>Armata Română în timpul domniei lui Alexandru</i> <i>Ioan Cuza</i>	77
Marcel CATRINAR, <i>Revoluție și istorie în articolul Flamura (Steagul)</i> <i>Românilor, de Vasile Mălinescu</i>	89
Adrian-Nicolae PUIU, <i>Nicolae Ionescu – Activitatea parlamentară</i>	97
Mihai-Aurelian CĂRUNTU, <i>Societatea „Ițcani” în perioada 1941-1948. Între</i> <i>Scylla Armatei Roșii și Charibda naționalizării</i>	115

DOCUMENTE	131
Aura BRĂDĂȚAN, <i>Documente istorice inedite din Colecția academicianului Simion Florea Marian</i>	131
Bogdan Petru NICULICĂ, <i>O scrisoare inedită despre un manuscris al lui Dionisie Olinescu</i>	141
RESTAURARE-CONSERVARE	147
Constantin APARASCHIVEI, <i>Unele date cu privire la restaurarea unei amfore aparținând culturii Cucuteni, faza A, de la Preutești, Cetățuia, jud. Suceava</i>	147
Constantin APARASCHIVEI, <i>Detalii tehnice cu privire la restaurarea unui vas-sac de la Ipotești, jud. Suceava</i>	157
Mugurel VASILIU, <i>Restaurarea unei „cahle cu Manticora”</i>	165
C. CARȘOTE, D. M. CREANGĂ, I. PETROVICIU, L. MIU, <i>Investigation of collagen based support in ethnographical objects by FTIR/ATR and MHT</i>	173
Natalia DĂNILĂ-SANDU, <i>Definirea termenului de monitorizare particularizat monumentelor istorice</i>	181
Paula VARTOLOMEI, <i>Prezentarea estetică în pictura murală medievală – integrare cromatică sau repictare – biserica Mănăstirii Probota și biserica Mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava</i>	191
NOTE DE LECTURĂ	199
Bogdan Petru NICULICĂ, <i>Mihai Rotea, Pagini din preistoria Transilvaniei. Epoca bronzului. Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, 78 pag., 41 fig. incluse în text</i>	199
Vasile DIACONU, V. A. Дергачев, <i>Топоры-кельты поздней бронзы карпато-подонавья, Выпуск I, Одноушковые кельты с арковидными фасками, Chișinău 2010, 207 p.+ 23 pl</i>	203

STUDII DE ARHEOLOGIE

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA SILVAȘU DE JOS-DEALUL ȚAPULUI. CAMPANIILE ANILOR 2006-2010

Sabin Adrian LUCA, Dragoș DIACONESCU,
Cristian Constantin ROMAN, Sorin TINCU

Rezumat: Scopul studiului de față este acela de a prezenta rezultatele cercetărilor din situl arheologic de la Silvașu de Jos-Dealul Țapului, obținute în urma a cinci campanii de cercetare, cu o privire specială asupra situației arheologice observată în cadrul mivei M₁.

Summary: This study presents the results of the archaeological excavations at Silvașu de Jos-Dealul Țapului during 2006-2010. The main goal of the paper is to analyze the situation and functionality for mound M₁ which is considered a cenotaph. This mound was erected on a flintknapping area dated into the Middle Paleolithic.

Key words: Late Aeneolithic, Coțofeni culture, tumulus burials, Middle Paleolithic

Scurtă prezentare a sitului

Poziționare geografică

Situl arheologic este plasat în partea nordică a localității Silvașu de Jos, într-o zonă relativ înaltă (altitudine maximă 529 m), la întretăierea a trei culmi alungite de deal aflate pe direcția Silvașu de Sus, Măceș și Hunedoara (vezi Harta 1), amplasament ce îi oferă o vizibilitate excelentă (vezi Harta 2). Practic situl se află plasat în extremitatea sudică a Depresiunii Hunedoarei¹, la 6,7 km NV de centrul actualului municipiu Hațeg.

Numele sub care este cunoscut acest areal este la acest moment *Dealul Țapului*, denumire ce a fost „oficializată” prin publicarea rapoartelor de cercetare arheologică de aici². Studiarea hărților realizate de Imperiul Habsburgic în cea de-a treia campanie de ridicări topografice (*Neue Aufnahme*)³ ne-a oferit posibilitatea să identificăm poziția exactă a actualului punct *Dealul Țapului*, numit însă pe această hartă ca și *Vârful* (vezi Harta 3). Considerăm important acest toponim deoarece este extrem de sugestiv în ceea ce privește aspectul sitului arheologic propriu-zis, acesta constând în existența a nouă mive⁴ („vârful”), dintre care trei se remarcă printr-o elevația mai mare (numite de noi M₁, M₂ și M₃) (vezi Plan 1 și Harta 8).

¹ Vezi Posea 1982, p. 520, Harta unităților de relief.

² Vezi Luca et alii 2007, p. 334; Luca et alii 2008, p. 280; Luca et alii 2009, p. 194; Luca et alii 2010, p. 171.

³ <http://earth.unibuc.ro/download/harile-austriece-1910-reproiectate-in-stereo70>

⁴ Luca et alii 2007, p. 334 menționează prezența aici a șapte mive.

Harta topografică a zonei și planul geologic detaliat indică o înălțime (altitudine maximă 488 m) numită *Vârful Țapului* la 2,65 km vest de situl arheologic, în imediata vecinătate a satului Măceu. Având în vedere că nici pe harta topografică (vezi Harta 4) și nici pe planul geologic detaliat⁵ denumirea de *Vârfurile* nu mai apare și că toponimul utilizat la acest moment de localnici este acela de *Dealul Țapului* ne face să considerăm că denominativul înălțimii din preajma Măceului s-a generalizat pentru toată zona mai înaltă aflată la nordul localității Silvașul de Jos, fapt ce ne determină să utilizăm în continuare (pentru a evita confuzii inerente) denumirea deja folosită de noi în rapoartele arheologice.

Date geologice și pedologice

Situl de la Silvașu de Jos se află plasat în zona central sudică a formațiunilor sedimentare miocene medii (tortonian⁶) din arealul Hateg-Hunedoara-Călan, între culoarele Strei și Cerna (vezi Harta 6), formațiuni caracterizate prin prezența calcarelor, gresiilor, marelor, tufurilor, nisipurilor și pietrișurilor⁷ (vezi Harta 5⁸).

Zona este reprezentată de dealuri piemontane ce se caracterizează prin dezvoltarea suprafețelor de netezire dispuse în trepte, netezirea interfluviilor menținându-se pe distanțe de ordinul kilometrilor. Această situație poate fi explicată prin faptul că, în același timp cu sculptarea suprafețelor de netezire inferioară, avea loc fragmentarea și reducerea suprafețelor de netezire superioară astfel încât acestea din urmă, mai vechi, sunt reprezentate prin martori de eroziune, în timp ce suprafețele de netezire inferioară apar sub forma unor interfluvii prelungite, ușor convexe⁹.

Din punct de vedere pedologic situl este plasat în partea nordică a unui areal ce prezintă soluri brune luvice (podzolite) pseudogleizate și soluri albice pseudogleizate, tipuri de sol specifice zonelor cu păduri de foioase și piemontan, formate pe materiale parentale de tipul luturi, nisipuri, argile, conglomerate, gresii¹⁰, soluri caracterizate printr-o aciditate relativ mare cu pH = 4,8 – 6,5 (vezi Harta 7). Forajele geologice efectuate¹¹ (vezi Harta 9) în cadrul sitului au relevat o situație ce confirmă datele prezentate de noi mai sus și anume prezența unor niveluri argiloase și nisipoase.

Descrierea cercetărilor. Situația stratigrafică

Campania 2006

Cercetările au debutat în anul 2006, ca și cercetări preventive și au vizat în mod principal movila M₁, a cărei parte nordică a fost parțial afectată de un drum de exploatare ce leagă Silvașu de Sus de Ocolîșu Mare. Cercetările menționate au vizat sfertul A (dispus în partea de S-E a movilei) și sfertul C (dispus în partea nord-vestică). Sfertul A a fost primul abordat, decopertarea sa ducând la identificarea a trei complexe

⁵ Plan geologic detaliat, Foaia Deva.

⁶ Posea 1982, p. 517, harta geologică, simbol N₁t.

⁷ Ibidem, vezi legenda hărții 5.

⁸ Prelucrare după <http://geografie.ubbcluj.ro/Cursuri/docs/zotic%20v/Organizarea%20spatiului%20in%20Culoarul%20Muresului/Plansa%203.%20Structura%20geologica.pdf>

⁹ Mulțumim colegului și prietenului ing. geol. Radu Breban, pentru descrierea făcută.

¹⁰ Chițu-Muică 1983, pp. 510-511, tab. 8.3.

¹¹ Forajele au fost efectuate de către firma SC Geologic Site SRL din Deva și predate către noi sub forma a două rapoarte de specialitate.

arheologice adâncite (C1, C2, C3) (vezi Planul 2), ce au „afectat” movila deja existentă, fapt important din punctul de vedere al datării acestora la un moment ulterior construirii movilei. Trebuie menționat că în complexul C3 au fost identificate piroane de fier, fragmente de zgură și fragmente ceramice, care, după aspectul morfologic și tehnologic aparțin perioadei moderne, contemporane¹².

Metoda aplicată la acel moment a fost cea a nivelurilor artificiale de săpare, niveluri ce urmăreau realizarea unui plan cât mai orizontal cu putință. Primul nivel de săpare (după decopertare) a dus la identificarea în zona centrală a movilei, suprapus și „taiat” parțial de complexul C1 a unui complex adâncit numit de noi C4 (vezi Planul 2 și Planul 5). Complexul se adâncea cu până la 75 cm în partea centrală, marginile complexului având aspectul unui prag. Fundul complexului era aproape orizontal, iar pereții ușor cuptoriți, în zonele de vest și est ale acestuia (vezi Planul 4). Primul nivel de umplere avea o culoare cenușiu-albicioasă, cu urme de cărbune de lemn alături de care apar, rar, și bulgări de lut ars superficial, oxidant, foarte prost conservate). Al doilea nivel de umplere, brun, pigmentat a oferit și câteva fragmente ceramice, de mici dimensiuni, atipice, cel mai probabil preistorice, aflate într-o stare proastă de conservare. Surprinderea acestui complex în zona de intersecție a profilurilor sfertului A a făcut ca cercetarea sfertului opus, numit de noi C să devină necesară pentru a putea evalua forma și dimensiunile exacte ale acestei unități arheologice. Decopertarea și săparea primului nivel nu au dus la identificarea vreunei margini, fapt care a demonstrat că C4 se „închidea” sub martorii stratigrafici păstrați (vezi Planul 5). Având în vedere că din punct de vedere strict volumetric sfertul C era mai mic decât sfertul A, s-a luat decizia ca sfertul C să fie finalizat în această primă campanie, pentru a putea obține date suficiente pentru o cunoaștere preliminară și totodată necesare pentru continuarea investigațiilor în acest sit. Astfel s-a continuat săparea în niveluri artificiale a sfertului C. La adâncime de 0,80 m a fost identificat un complex ușor adâncit (complexul C5), în cuprinsul carourilor F1, F2 și G1, complex a cărui formă preliminară a fost considerată un patrulater neregulat. În umplutura acestui complex au fost identificate zece vase ceramice ce aveau toate caracteristicile tipologico-stilistice ale culturii Coțofeni, faza III¹³. Totodată au fost identificate și piese litice cioplite specifice orizontului cronologic al eneolitic târziu (vezi vârful de săgeată) și plăci de gresie cenușiu-albicioase și fragmente de rășnițe. Tot în umplutura acestui complex a apărut și o cantitate mare de cărbune de lemn sub forma unor fragmente arse a unor lemne groase. Important de menționat este faptul că marginea de S-E a complexului nu era una certă, iar apariția așa-numitului complex C7 sub forma unei prezumtive vetre la adâncimea de 1,10 m¹⁴, complex plasat exact în partea de S-E a complexului C5 nu a făcut decât să întărească dubiile noastre în legătura cu probabilitatea ca marginea de S-E a complexului C5 să nu fie una reală¹⁵.

În imediata vecinătate a complexului C5, în partea sa nord-estică a fost conturat complexul C8, ce avea o formă poligonală neregulată și avea depuse pe fund 3 vase ceramice¹⁶ precum și fragmente de lemn ars. La est de C5 și la sud de C8 au fost

¹² Luca et alii 2007, p. 335.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Cercetările din campania 2009 au demonstrat foarte clar că așa-numitul complex C7 este parte integrantă din C5.

¹⁶ Luca et alii 2007, p. 335.

cercetate două complexe adâncite numite C6 și C9¹⁷ ce aveau în umplutură fragmente ceramice și litice¹⁸.

În sfertul A, plasat diametral opus de C5, la sud-vest de acesta a fost cercetat complexul C10, complex adâncit afectat de amenajarea C4¹⁹. În exteriorul său, circumscriindu-l practic a fost cercetată o succesiune de gropi circulare considerate ca și gropi de stâlpi²⁰, succesiune denumită generic C11²¹.

Campania 2007

Anul 2007 a coincis cu eforturile făcute pentru definitivarea cercetărilor din sfertul A. Astfel a mai fost identificat și cercetat complexul C12 considerat adâncit, de formă cvasi-rectangulară, în umplutura căruia se afla urma unui perete (?) de lut ars²². Tot în această campanie a fost identificată, în ruptura drumului agricol ce afectează M₁ și M₂, la N-E de situl arheologic, un depozit de roci silicoase²³.

Campania 2008

Acțiunile întreprinse în acest an au urmărit cunoașterea cât mai bună a stratigrafiei interne a movilelor M₂, M₃ și M₄, fapt realizabil prin practicarea unor foraje geologice. Forajele geologice efectuate cu un penetrometru de tip DM30 *Dynamic medium automatic penetrometer hydraulic extractor* au relevat faptul că movilele M₂ și M₃ prezintă de asemenea intervenții antropice și că movila M₄ nu prezintă modificări ale stratigrafiei geologice din zonă²⁴.

*

Cele trei campanii enumerate mai sus au creat concluzia conform căreia în situl de la Silvașu de Jos-Dealul Țapului avem de-a face cu o locuire sezonieră aparținând orizontului cronologic și cultural Coțofeni III²⁵, iar movilele sunt rezultatul retragerii calotei glaciare²⁶. Urmele prelucrării pietrei prin cioplire (prezente pe tot arealul sitului) sunt considerate a fi dificil și riscant de datat având în vedere caracterul preliminar al datelor²⁷.

Campania 2009

Cercetarea din anul 2009 a reprezentat încercarea noastră de a înțelege

¹⁷ Cercetările din 2009 ne-au demonstrat faptul că cele două complexe sunt de fapt unul singur ce va fi numit în continuare C6.

¹⁸ Luca et alii 2007, p. 335.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Complexelor C4, C5, C8 și C10 le-au fost atribuite gropi de stâlpi, stâlpi ce ar fi susținut structura de rezistență a acestor amenajări antropice. Astăzi nu mai suntem atât de convinși de existența acestor gropi de implementare a stâlpilor, sesizarea lor fiind rezultatul pe de-o parte a particularităților oferite de tipurile de sol de la Silvașu de Jos, de tipul sitului și în mod cert de idei preconceptionale ce au contribuit la „crearea” acestor gropi.

²¹ Luca et alii 2007, p. 335.

²² Luca et alii 2008, p. 280.

²³ Ibidem.

²⁴ Luca et alii 2009, p. 194.

²⁵ Luca et alii 2007, pp. 334, 335.

²⁶ Ibidem, p. 334. Autorii exprimă necesitatea cercetării și a altor movile pentru a fi confirmate propunerile făcute.

²⁷ Ibidem, p. 335.

stratigrafia movilei M₁, care a oferit rezultate oarecum diferite în cele două sferturi opuse, cercetate până în prezent. Astfel, sferturile B (plasat în partea de S-V a movilei) și D (partea nord-estică) au devenit extrem de importante în demersul nostru și în același timp principalele ținte. De asemenea am căutat ca rezultatele obținute prin forajele geologice în campaniile anterioare să fie completate. Astfel am efectuat sonde și între movilele M₂ și M₃ precum și în movila M₁ (pentru a avea posibilitatea să comparăm "stratigrafia" carotelor din cele trei movile mai înalte) și în apropierea acesteia.

Având în vedere rezultatele diferențiate din cele două sferturi deja cercetate, am considerat că o problemă ar fi putut-o constitui metoda de săpătură utilizată anterior și anume cea de săpare a unor niveluri artificiale orizontale cu grosimea de 10 cm. Beneficiind și de existența a patru profiluri deschise (practic două profiluri perpendiculare prin movilă) am considerat ca primă metodă necesară să curățăm foarte bine săpătura existentă. Totodată a fost extins, prin practicarea unei secțiuni cu lățime de 1 m (S1/2009), profilul cu expunere sudică al sfertului A (vezi Planul 3). Am considerat extrem de important acest lucru pentru a putea vedea dacă "locuirea" nu se extinde și dincolo de aceste movile.

Profilurile curățate ne-au relevat faptul că, imediat sub stratul vegetal cu aspect extrem de afânat de culoare cenușie (numerotat de noi cu 1a și 1b), se afla plasat un strat roșcat, cu intruziuni de alb-cenușiu, cu aspect relativ dens (numerotat cu 2), asemănător cu cel plasat imediat sub stratul vegetal obținut din forajele geologice efectuate în afara movilelor și din săparea jumătății estice a secțiunii S1. Sub acest nivel, a fost observat pe toate cele patru profiluri existente, un alt nivel brun-roșcat cu pete negre-cenușii, cu aspect relativ dens ce prezenta cracheluri de culoare albă în partea inferioară (numerotat cu 3)²⁸ ce prezenta o "cădere" dinspre centru înspre margini, paralelă și similară în unghiul pantei cu nivelul vegetal ce acoperea movila. Pe profilul cu expunere estică din sfertul A și pe cel cu expunere sudică din același sfert, între nivelul 2 și 3 a fost observat un nivel de arsură cu grosimi între 6 cm și mai puțin de 1 cm ce avea o traiectorie descendentă dinspre zona centrală a movilei (cea mai înaltă) spre marginile ei. În zona centrală a movilei, pe aceleași profiluri se putea observa că nivelul 3 nu mai există, iar pe profilul cu expunere estică nivelul de arsură era vizibil la aproximativ 5 cm deasupra bazei profilului. "Lipsa" nivelului 3 în partea centrală a movilei era vizibilă și pe profilurile cu expunere nordică și vestică a sfertului C. Pe aceste profiluri însă nivelul de arsură pornea de pe punctul maxim de elevație al nivelului 3 și "cadea" spre mijlocul movilei, până la nivelul observat pe profilul cu expunere estică al sfertului A. Nivelul de arsură era suprapus în această zonă centrală a movilei de nivelul 2. Aceste lucruri au relevat foarte clar faptul că nivelul 3 fusese „săpat” sau pur și simplu lipsea în partea centrală a movilei (acest nivel 3 avea aceeași consistență și culoare cu ceea ce fusese numit și cercetat ca și complexul C 12).

Astfel am considerat mult mai oportună efectuarea unei săpături stratigrafice, prin care să urmărim îndepărtarea straturilor așa cum se prezentau ele pe profilurile studiate. Îndepărtarea nivelului 2 de pe sferturile B și D și urmărirea nivelului de arsură

²⁸ Observațiile ulterioare făcute pe profilurile secțiunii S2/2009 ne-au demonstrat că acest nivel 3 era împărțit în partea de vest a movilei M1 în două sub-niveluri 3a și 3b, ultimul fiind mai dens și prezentând crachelurile albe.

acolo unde suprapunea nivelul 3 și a părții superioare a nivelului 3, ne-au oferit posibilitatea să observăm și pe grundriss-ul săpăturii existența în zona centrală a movilei a unui complex ce avea o formă rotunjită și în interiorul căreia ”cădea” nivelul de arsură observat pe profilurile cu expunere nordică și vestică ale sfertului C, suprapus de un sol corespunzător nivelului 2.

Totodată au fost surprinse și un șanț ce înscrisa zona centrală a movilei, pe al căror fund erau vizibile gropi de stâlp similare cu cele surprinse în campania din 2007. Umplutura acestui șanț era similară cu solul observat în nivelul 2 și în partea superioară a complexului central. Faptul că acest șanț (ansamblul de gropi de stâlpi din campania 2006 a fost numită C11 fapt pentru care vom folosi această sintagmă în continuare pentru șanțurile ce înscriu zona centrală a movilei) „taie” complexul C6 (unitate stratigrafică ce aparține culturii Coțofeni) ne demonstrează că amenajarea sa este ulterioară culturii Coțofeni, lucru ce poate fi spus și despre complexul C4 care „taie” C5. Între C4 și C11 nu există relații stratigrafice directe, motiv pentru care o eventuală contemporaneitate a celor două complexe rămâne la nivel de supoziție (vezi Planul 5). Toată această situație, o datare post-Coțofeni III și imposibilitatea stabilirii relației cronologice între cele două unități stratigrafice, face extrem de dificilă problematica funcționalității complexelor C4 și C11.

Săparea complexului central, prin golirea solului roșcat cu intruziuni de alb-cenușiu a dus la descoperirea în sfertul B, în imediata vecinătate cu sfertul C a încă două vase ceramice (vasele 18 și 19) aparținând culturii Coțofeni, faza a III-a, vase ce în mod cert făceau parte din complexul C5 care însă era mult mai mare decât se crezuse în 2006. Complexul C6²⁹, exterior complexului central a fost cercetat în întregime, el tăind nivelul 3 (fapt observabil pe profilul cu expunere nordică a sfertului C). Astfel în cadrul complexului central, numit de acum încolo C5, se pot include complexele C5, C7 și C10³⁰. C5 se prezintă ca o groapă de formă rotunjită, ce prezintă spre marginile sale amenajat un fel de postament (”laviță”), pe care în parte nord-vestică a complexului au fost depuse cele 12 vase ceramice Coțofeni (vezi planul 7).

Astfel putem concluziona și putem afirma că avem de-a face cu un complex central și alte două complexe de dimensiuni mai mici, cu caracter ritual, ce au fost create într-o movilă pre-existentă, anterioară momentului de amenajare a complexelor, prin săpare sau cruțare³¹, în zona centrală a acestei movile. Apoi a fost ”amenajat” un ”rug” ale cărui urme de ardere se constituie în nivelul ars ce suprapunea în partea sud-estică a movilei nivelul 3 și în cantitatea destul de mare de lemn ars. Credem că vasele au fost depuse anterior incendierii ”rugului” deoarece lemnul ars suprapunea vasele ceramice și la restaurarea acestora au fost relevate clare urme de ardere secundară a acestora. Direcția de prăbușire a ”rugului” este în mod cert dinspre nord-vest spre sud-

²⁹ Vezi n. 17.

³⁰ În Luca et alii 2010, p. 172 era inclus și C8. Studiarea mai atentă a situației arheologice ne-a determinat să apreciem că C8 este un complex independent (vezi Planul complexe Coțofeni).

³¹ La acest moment ne este neclar dacă C5 a fost săpat sau a fost realizat prin construirea în acest mod a movilei pre-existente. Considerăm important de menționat faptul că în nivelul 3, ce formează în fapt movila pre-existentă, au fost descoperite fragmente ceramice de mici dimensiuni aparținând culturii Coțofeni, faza neputând fi precizată cu precizie.

est conform dispunerii nivelului ars.

După consumarea arderii, la scurt timp, tot acest complex ritual a fost acoperit cu o manta de lut luat, considerăm noi, din imediata proximitate a movilei M₁, manta ce se constituie în fapt în nivelul 2. După îndepărtarea prin săpare la baza movilei, în exterior, în sfertul B am identificat un nivel de sol roșcat (nivel 6, vezi profil nordic S2) ce are un aspect dens, lutos și pe care apar galeți de cuarțit și silex, într-o proporție destul de mare³².

Complexele C6 și C8 sunt contemporane din punctul de vedere al materialului arheologic descoperit în umplutura lor³³, momentul lor de amenajare coincidând cel mai probabil cu cel al complexului C5 (vezi Planul 6).

Movila pre-existentă și faptul că în mantaua movile M₁ am identificat piese aparținând din punct de vedere tipologic paleoliticului mijlociu, aflate în mod cert în poziție secundară, ne-au făcut să privim cu mai mare atenție movilele mai reduse ca elevație M₄, M₅, M₆ și M₇. Forajul geologic efectuat în M₄ a relevat că stratigrafia acesteia diferă de cea din M₁, 2, 3, nefiind identificate resturi de cărbune de lemn³⁴. În mușuroaiele de cârțiță de pe aceste „movile mici” au fost identificate, în toate cele patru ridicături, resturi de prelucrare prin cioplire a silexului.

Secțiunea S2/2009 (vezi Planul 3) cu lățimea de 1 m a fost trasată prin movila M₁ pentru a releva stratigrafia a ceea ce mai rămăsese din sfertul A și a sfertului B și de a vedea ce tip de materiale apar în nivelul 3 pentru o eventuală datare. În caroul B'2³⁵, în sfertul B, a fost identificată o aglomerare de pietre ce era plasată la baza sub-nivelului 3b (vezi Planul 10 și Planul 9).

Campania 2010

Anul 2010 a reprezentat încercarea noastră de a definitiva cercetările în zona sfertului B al movilei M₁ și de asemenea de a lămuri pe cât posibil problema movilelor mai mici.

În **Movila M₁** cercetarea a fost efectuată prin spăcluirea nivelurilor observabile pe profilurile longitudinale ale secțiunii S2/2009 (conservate la sfârșitul campaniei anterioare). S-a cercetat nivelul 3a³⁶ din sfertul B al movilei (brun cu intruziuni negre) nivel în care au fost identificate și fragmente ceramice. Astfel s-a putut cerceta și pune în lumină, nivelul 3b, un nivel unitar ce conținea o aglomerare de pietre (vezi Planul 10). Faptul că în această aglomerare au fost identificate piese finite, piese în curs de prelucrare, așchii și galeți de silex și cuarțit ce prezintă caracteristicile tehnologice specifice Paleoliticului Mijlociu ne face să considerăm acest nivel ca fiind o arie (zonă) de „debitare”, cu alte cuvinte o zonă dedicată prelucrării prin cioplire a pietrei (eventual atelier) ce aparține epocii vechi a pietrei³⁷.

În **Movila M₄** săparea secțiunii S3/2010 ne-a demonstrat că stratigrafia internă a acestui obiectiv este extrem de asemănătoare cu cea a Movilei M₁³⁸. În cadrul nivelului

³² În cadrul acestei campanii am pus această „aglomerare” de pietre în legătură cu amenajarea movilei M₁ (vezi Luca et alii 2010, p. 172).

³³ Complexul C8 are depuse în interior elemente extrem de asemănătoare cu C5.

³⁴ Vezi mai sus n. 24.

³⁵ Și nu B'1 și B'2 așa cum a fost predat spre publicare în Luca et alii 2011, p. 122..

³⁶ Nivelul 3a corespunde cu ceea ce a fost numit ca și M₁* în Luca et alii 2010, p. 172.

³⁷ Luca et alii 2011, p. 122.

³⁸ Având în vedere acest fapt numerele date nivelurilor din cele două movile coincid.

3 au fost identificate fragmente ceramice (unele cu ornamente tipice Coțofeni), material litic (așchii, galeți, piese finite, fragment de placă gresie – posibil tipar pentru turnat obiecte din metal „vopsit” cu ocru, fragmente de râșnițe), bucăți de ocru. Sub nivelul 3, a cărui formă demonstrează forma unei movile pre-existente celei actuale, a fost identificat un nivel de culoare brun închis, dens, lutos cu cracheluri albe, steril din punct de vedere arheologic.

În zona centrală a movilei a fost identificat un complex de formă ovală, ce „tăia” nivelul 3 și care conținea un mormânt de înhumatie³⁹. Scheletul, cu siguranță de adult, depus pe spate, pe direcție E-V, cu genunchii flexați, mâinile fiind întinse pe lângă corp; capul defunctului era orientat spre vest, „culcat” pe partea dreaptă, cu bărbia în piept⁴⁰.

Asemănările izbitoare între stratigrafia celor două movile cercetate (M₁ și M₄) precum și în ceea ce privește poziționarea și forma complexului central (formă ovală cu axa lungă orientată aproximativ E-V) sunt aspecte ce le considerăm ca argumente conjuncturale solide pentru a susține contemporaneitatea celor două unități stratigrafice.

”Movila M₇”⁴¹ Ideea unor movile preexistente care puteau să aparțină Paleoliticului Mijlociu (concluzie temporară afirmată la finalul campaniei din 2009⁴²) ne-a determinat să abordăm și această prezumtivă movilă numită de noi M₇. Numeam această ridicătură de pământ movilă prezumtivă datorită dimensiunilor reduse atât ca suprafață cât și ca elevație.

Secțiunea S4 a relevat existența aici a patru niveluri numerotate consecutiv plecând de la nivelul de sus. Suprapunând partea superioară a nivelului 4 (culoare gălbuie, foarte dens, cu intruziuni de argilă, steril arheologic) a fost identificată o aglomerare de pietre similară cu cea identificată sub movila M₁. Stratigrafia identificată în secțiunea S4/2010 a demonstrat faptul că aici nu este vorba de o movilă, mica ridicătură de pământ fiind de fapt creată de factori naturali (coluviu și eroziune)⁴³.

Materialul arheologic descoperit în cadrul movilei M₁

a) Ceramica

Vas 1. (complex C 5)⁴⁴ (planșa 3/1). Strachină întregă, cu marginea rotunjită, ușor invazată, prevăzută cu două perforații circulare de mici dimensiuni, fund drept. Este lucrată din pastă aparținând categoriei semifine, cu nisip și pietricele în compoziție, arderea slabă (miez negru), urmată de o ardere secundară, conferind vasului o culoare brună, cu flecuri, la exterior și brun la interior. Remarcăm o netezire superficială, cu ușoare denivelări a suprafețelor recipientului. Vasul prezintă un decor complex, câmpul decorativ fiind divizat în 4 registre inegale cu ajutorul a 4 nervuri, dispuse

³⁹ Vezi Luca et alii 2011, p. 122.

⁴⁰ Analogii pentru poziția scheletului vedem la Rast și Suharu (vezi Plopșor et alii 1951, pp. 275-276, fig. 4; Roman 1976, p. 33; Popa 2009, p. 679-680, nr. cat. 12-13). Trebuie menționat că mormântul de la Suharu are capul plasat spre est (Roman 1976, p. 33).

⁴¹ În Luca et alii 2011 p. 122-123 această movilă este numită în mod eronat M₅. Pentru o corectă apreciere a situației din teren vezi planul topografic și Harta distribuției movilelor de la Silvaș din prezentul studiu.

⁴² Luca et alii 2010, p. 172.

⁴³ Luca et alii 2011.

⁴⁴ Pentru amplasamentul vaselor vezi Planul 7 și Planul 8)

dezechilibrat. La partea superioară a vasului în cazul a două registre distingem două șiruri orizontale de incizii oblice (vasul 1, fațetele 1, 4), în timp ce celelalte fațete ale vasului conțin asocierea dintre un șir orizontale de incizii oblice și un șir de impresiuni ovale, dispuse combinat (vertical, oblic)(fațeta 2) și șiruri orizontale de impresiuni ovale, dispuse oblic (fațeta 3). Corpul vasului este decorat cu ajutorul unor benzi hașurate, dispuse în zig-zag, în unele cazuri ductul ornamentului fiind trasat cu ajutorul unei incizii superficiale. Baza vasului prezintă un decor format din împunsături succesive oblice ușor distanțate.

Analogii pentru tipul de formă GC sunt cele de la Călnic-Dealul Mare⁴⁵, Poiana Ampoiului-Piatra Corbului⁴⁶, Meteș-Piatra Peșterii⁴⁷, Șincai-Cetatea Păgânilor⁴⁸, Presaca-Piatra Bratii⁴⁹, Bănița-Peștera Bolii⁵⁰. Ornamentele de pe vas, grupate în mai multe tipuri⁵¹, au analogii după cum urmează: tipul AI la Românești - Peștera cu apă⁵² și Peștera Galaț⁵³, tipul A36 la Poiana Ampoiului-Piatra Corbului⁵⁴, Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor⁵⁵, Boarta-Cetate⁵⁶, Călnic-Dealul Mare⁵⁷, Meteș-Piatra Peșterii⁵⁸, Crăciunești-Peștera de mijloc⁵⁹, Șincai-Cetatea Păgânilor⁶⁰, Aiud-Cetățuie⁶¹, tipul FU la Cozia-Cota 686⁶², Românești-Peștera cu apă⁶³, Bănița-Peștera Bolii⁶⁴, Almașu Sec-Măgura Almașului⁶⁵ și tipul AF la Bocșa Montană-Colțani⁶⁶, Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor⁶⁷, Boarta-Cetate⁶⁸, Deva-Cetate⁶⁹, Basarabi-Cetate⁷⁰, Meteș-Piatra Peșterii⁷¹, Șincai-Cetatea Păgânilor⁷², Bănița-Peștera Bolii⁷³.

⁴⁵ Ciugudean 2000, fig. 83/19.

⁴⁶ Ibidem, fig. 77/3.

⁴⁷ Ibidem, fig. 78/4.

⁴⁸ Ciugudean 2000, fig. 88/2, Popa 2009, pl. 711/1.

⁴⁹ Popa 2009, pl. 589/2.

⁵⁰ Ibidem, pl. 183/4.

⁵¹ Catalogul ornamentelor este cel folosit în Roman 2008, pp. 99-102, fig. 63.

⁵² Roman 1976, fig. 106/6.

⁵³ Petrescu 2000, fig. XCVI/7.

⁵⁴ Ciugudean 2000, pl. 72/8, fig. 72/4; 73/2, 3; 74/1, 3.

⁵⁵ Rotea 1981, pl. I/1; II/5.

⁵⁶ Roman 1976, fig. 83/12.

⁵⁷ Ciugudean 2000, fig. 82/14.

⁵⁸ Ibidem, fig. 80/1.

⁵⁹ Roman 2008, fig. CXXIII/6.

⁶⁰ Ciugudean 2000, fig. 91/5.

⁶¹ Ibidem, fig. 70/9, 71/5.

⁶² Roman 1976, fig. 39/3.

⁶³ Ibidem, fig. 107/9, 13.

⁶⁴ Roman 2008, fig. CXXI/5.

⁶⁵ Popa 2009, pl. 67/3, 5.

⁶⁶ Roman 1976, 115/7, 116/2, 16; Ciugudean 2000, fig. 99/2, 100/4, 5, 101/3, 105/3.

⁶⁷ Rotea 1981, pl. VII/2, VIII/6; Ciugudean 2000, fig. 87/2.

⁶⁸ Roman 1976, fig. 83/13, 85/3; Ciugudean 2000, pl. 82/7, 10, 11.

⁶⁹ Roman 1976, fig. 89/2.

⁷⁰ Ibidem, fig. 90/9.

⁷¹ Ciugudean 2000, fig. 80/2.

⁷² Ibidem, fig. 88/4; 89/2, 5, 14, 16; 91/3.

Vas 2. (complex C 5) (planșa 3/2). Cană fragmentară, din care s-a păstrat doar partea inferioară, de formă sferică, de dimensiuni mijlocii. Este lucrată din pastă aparținând categoriei semifine, cu nisip și pietricele în compoziție, pereți bine neteziți, arderea slabă (miez negru), urmată de o ardere secundară, conferind vasului o culoare brună, cu flecuri, la exterior și brun-roșcată la interior. Decorul este format din triunghiuri „îngropate”, realizate din alternanțe de șiruri oblice de împunsături succesive, dublate la partea superioară de un șir orizontal de incizii oblice.

Deoarece forma este fragmentară ne ferim să oferim analogii la acest capitol, în schimb pentru motivele ornamentale analogiile sunt următoarele: pentru tipul S8 la Boarta-Cetate⁷⁴, Peștera Oilor⁷⁵, Peștera Galaț⁷⁶, Herculane-Peștera Hoților⁷⁷, Oradea-Salca⁷⁸, Sebeș-Râpa Roșie⁷⁹, iar pentru tipul A6 la Dubova-Cuina Turcului⁸⁰, Boarta-Cetate⁸¹, Livezile⁸², Ostrovu Corbului - km 911⁸³, Aiud-Cetățuie⁸⁴, Poiana Ampoiului-Piatra Corbului⁸⁵, Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor⁸⁶.

Vas 3. (complex C 5) (planșa 4/1). Cană întreagă, cu corp sferic, gură oblică, cu ciocul de scurgere depășind circumferința maximă a vasului, cu toartă în bandă supraînălțată. Lucrată din pastă aparținând categoriei semifine, cu nisip și pietricele în compoziție, cana este netezită., Arderea slabă (miez negru), urmată de o ardere secundară, a dat vasului o culoare brună, cu flecuri, atât la exterior cât și la interior. Decorul este format din șiruri orizontale de împunsături succesive dese atât sub buză cât și pe linia de demarcație dintre corp și gât, care intercalează un șir de boabe de linte dispus orizontal. Corpul căzii este decorat în tehnica împunsăturilor succesive în canal îngust, creând motive unghiulare. Toarta supraînălțată era decorată cu șiruri verticale de împunsături succesive.

În tipologia folosită de noi forma acestui vas poartă codul DE, analogii fiind găsite la Boarta-Cetățuie⁸⁷, Gligorești-Holoame⁸⁸, Meteș-Piatra Peșterii⁸⁹, Răchita-Vârful Zăpozii⁹⁰, Călnic-Dealul Mare⁹¹. Analogiile pentru ornamente sunt: pentru tipul

⁷³ Roman 2008, pl. CXIX/2, CXXII/4.

⁷⁴ Roman 1976, fig. 82/19, 83/7.

⁷⁵ Petrescu 2000, fig. XCIV/9, 10.

⁷⁶ Ibidem, fig. XCVII/6.

⁷⁷ Roman 1976, fig. 73/4, 79/6, 112/3, 111/3.

⁷⁸ Ibidem, fig. 117/7, 9.

⁷⁹ Popa 2009, pl. 688/10.

⁸⁰ Roman 1976, fig. 113/11.

⁸¹ Ibidem, fig. 82/21; 84/1, 5.

⁸² Ibidem, fig. 41/8.

⁸³ Ibidem, fig. 99/8, 100/9, 101/3, 103/4.

⁸⁴ Ciugudean 2000, pl. 70/5.

⁸⁵ Ibidem, pl. 72/7, 76/2.

⁸⁶ Rotea 1981, pl. VII/4, VIII/1.

⁸⁷ Roman 1976, fig. 84/2, 7; 86/2.

⁸⁸ Popa 2009, pl. 418/3.

⁸⁹ Ibidem, pl. 479/3.

⁹⁰ Ibidem, pl. 596/3.

⁹¹ Roman 1976, fig. 19/9.

S8 sunt cele de la vasul nr. 2 (vezi mai sus n. 74-79), pentru tipul S5 la Nandru-*Peștera Spurcată*⁹², Ostrovu Corbului-km 911⁹³, Românești-*Peștera cu apă*⁹⁴, Deva-*Cetate*⁹⁵, Livezile⁹⁶, Boarta-*Cetate*⁹⁷, Aiud-*Cetățuie*⁹⁸, Meteș-*Piatra Peșterii*⁹⁹, Bretea Mureșană-*Măgura Sârbilor*¹⁰⁰, Sebeș-*Papuc*¹⁰¹, pentru tipul ZA la Bocșa Montană-*Colțani*¹⁰², Ostrovu Corbului-km 911¹⁰³, Boarta-*Cetate*¹⁰⁴, Peștera Oilor¹⁰⁵, Herculan-*Peștera Hoților*¹⁰⁶, Nandru-*Peștera Spurcată*¹⁰⁷, Bretea Mureșană-*Măgura Sârbilor*¹⁰⁸, Românești-*Peștera cu apă*¹⁰⁹, Șincai-*Cetatea Păgânilor*¹¹⁰, iar pentru tipul SM la Tăuți¹¹¹, Ostrovu Corbului-km 911¹¹², Boarta-*Cetățuie*¹¹³, Herculan-*Peștera Hoților*¹¹⁴, Românești-*Peștera cu apă*¹¹⁵, Aiud-*Cetățuie*¹¹⁶, Bretea Mureșană-*Măgura Sârbilor*¹¹⁷, Mănerade-*Dealul lui Peter*¹¹⁸.

Vas 4. (complex C 5) (planșa 4/2). Strachină întreagă, cu marginea rotunjită, ușor invazată, fund drept, ușor oval. Lucrat din pastă semifină, cu nisip și pietricele utilizați ca și degresanți, vasul de culoare roșcat are suprafețele netezite și miez negru, rezultat al unei arderi reductante slabe. Buza este decorată cu incizii scurte, iar pe umăr cu două șiruri orizontale de incizii dispuse vertical și ușor oblic.

Forma vasului de tip GC are analogii la Călnic-*Dealul Mare*¹¹⁹, Poiana Ampoiului-*Piatra Corbului*¹²⁰, Meteș-*Piatra Peșterii*¹²¹, Șincai-*Cetatea Păgânilor*¹²²,

⁹² Ibidem, fig. 81/1, 5, 27.

⁹³ Ibidem, fig. 104/5.

⁹⁴ Ibidem, fig. 107/8.

⁹⁵ Ibidem, fig. 89/2.

⁹⁶ Ibidem, fig. 46/1.

⁹⁷ Ibidem, fig. 83/1.

⁹⁸ Ciugudean 2000, pl. 70/8.

⁹⁹ Ibidem, pl. 80/2.

¹⁰⁰ Rotea 1981, pl. II/5, VIII/1, IX/2; Ciugudean 2000, pl. 84/9, 11.

¹⁰¹ Popa 2009, pl. 662/2.

¹⁰² Roman 1976, fig. 39/1, 104/1, 105/4, 116/2.

¹⁰³ Ibidem, fig. 100/2, 3, 5, 102/1, 103/6.

¹⁰⁴ Ibidem, fig. 82/19, 23, 24; 84/3.

¹⁰⁵ Petrescu 2000, fig. XCIII/2.

¹⁰⁶ Roman 1976, fig. 75/4, 109/8, 112/9.

¹⁰⁷ Ibidem, fig. 81/27, 82/2, 3.

¹⁰⁸ Rotea 1981, pl. VIII/7, Ciugudean 2000, pl. 84/2, 87/1.

¹⁰⁹ Roman 1976, fig. 106/10, 108/9.

¹¹⁰ Ciugudean 2000, pl. 90/17.

¹¹¹ Roman 1976, fig. 83/16.

¹¹² Ibidem, fig. 104/4.

¹¹³ Ibidem, fig. 83/7.

¹¹⁴ Ibidem, fig. 76/7, 77/2.

¹¹⁵ Ibidem, fig. 106/8.

¹¹⁶ Ciugudean 2000, pl. 70/7.

¹¹⁷ Rotea 1981, pl. V/4, Ciugudean 2000, pl. 85/3.

¹¹⁸ Popa 2009, pl. 474/2.

¹¹⁹ Ciugudean 2000, pl. 83/19.

¹²⁰ Ibidem, pl. 77/3.

¹²¹ Ibidem, pl. 78/4.

Presaca-Piatra Bratii¹²³, Bănița-Peștera Bolii¹²⁴. Analogiile pentru motivul ornamental de tip A7 le regăsim la Peștera Oilor¹²⁵, Herculane-Peștera Hoților¹²⁶, Basarabi-Cetate¹²⁷, Românești-Peștera cu apă¹²⁸, Meteș-Piatra Peșterii¹²⁹, Șincai-Cetatea Păgânilor¹³⁰, Aiud-Cetățuie (G1)¹³¹, Deva-Cetate¹³², Federi-Piatra Muntenilor¹³³, Galați-Bulbuce¹³⁴.

Vas 5. (complex C 5) (planșa 5/1). Capac întreg, format dintr-o calotă semisferică și un picior („cep de apucat”) înalt, pătrat în secțiune, care se lățește spre vârf. Piciorul este străpuns de o perforație circulară, în plan orizontal. Capacul este confecționat din pastă semifină, având în compoziție nisip și pietricele, suprafețele fiind netezite, o mai mare atenție din punct de vedere al acestui procedeu fiind arătată interiorului vasului. Arderea reductantă slabă a condus la culoarea brună, la care se adaugă prezența unor flecuri, rezultat al arderii secundare). Cupa vasului este decorată cu ajutorul unor benzi hașurate, dispuse în zig-zag, buza fiind mărginită de un șir de incizii oblice. Decorul mânerului este alcătuit din șiruri orizontale de impresiuni ovale, alungite, muchiile acestuia fiind ornamentate cu ajutorul unor impresiuni superficiale. Remarcăm faptul că pe unele fațete decorul nu este respectat, iar ductul ornamentului de pe cupă fiind trasat cu ajutorul unei incizii superficiale.

Ariei culturii Coțofeni nu îi sunt cunoscute până acum aceste tipuri morfologice de piese, însă ele apar în medii culturale învecinate: Baden târziu (Ciumești-Nisipărie¹³⁵). Motivele ornamentale de tip FU și AJ prezintă analogii după cum urmează: tipul FU la Cozia-Cota 686¹³⁶, Românești-Peștera cu apă¹³⁷, Bănița-Peștera Bolii¹³⁸, iar tipul AJ la Basarabi-Cetate¹³⁹, Boarta-Cetățuie¹⁴⁰, Românești-Peștera cu apă¹⁴¹, Bocșa Montană-Colțani¹⁴², Ostrovu Corbului-km 911¹⁴³, Herculane-Peștera

¹²² Ibidem, pl. 88/2.

¹²³ Popa 2009, pl. 589/2.

¹²⁴ Ibidem, pl. 183/4.

¹²⁵ Petrescu 2000, pl. XCIII/1, 2.

¹²⁶ Roman 1976, fig. 74/9, 112/10, 113/5.

¹²⁷ Ibidem, fig. 92/2.

¹²⁸ Ibidem, fig. 107/8.

¹²⁹ Ciugudean 2000, pl. 79/2.

¹³⁰ Ibidem, pl. 91/5.

¹³¹ Ibidem, pl. 71/4.

¹³² Popa 2009, pl. 350/2.

¹³³ Ibidem, pl. 371/4.

¹³⁴ Ibidem, pl. 374/3.

¹³⁵ Roman-Németi 1978, pl. 35/5 (sector E/1974)

¹³⁶ Roman 1976, fig. 39/3.

¹³⁷ Ibidem, fig. 107/9, 13.

¹³⁸ Roman 2008, pl. CXXI/5.

¹³⁹ Roman 1976, fig. 97/4.

¹⁴⁰ Ibidem, fig. 83/13.

¹⁴¹ Ibidem, fig. 105/3, 105/5, 106/3, 108/2.

¹⁴² Ibidem, fig. 46/6, 116/3.

¹⁴³ Ibidem, fig. 99/6, 102/2.

*Hoților*¹⁴⁴, *Poiana Ampoiului-Piatra Corbului*¹⁴⁵, *Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor*¹⁴⁶, *Șincai-Cetatea Păgânilor*¹⁴⁷.

Vas 6. (complex C 5) (planșa 5/2). Amforă întreagă, pântecoasă, cu gât scurt, buză evazată, prevăzută cu două toarte pe zona de maximă circumferință a vasului. Vasul aparținând categoriei semifine (degresanți nisip și pietricele), este de culoare brun, și trece spre partea inferioară spre cărămiziu. Suprafețele sunt atent netezite, ardere bună, reductantă (miez negru), fiind dublată de o ardere secundară. Decorul ocupă 3 zone distincte: marginea exterioară a buzei (incizii oblice), zona de contact dintre gât și pântec (trei șiruri orizontale de boabe de linte, ce suprapun un decor format din incizii oblice), corpul (benzi hașurate, dispuse în zig-zag, în unele cazuri ductul ornamentului fiind trasat cu ajutorul unei incizii superficiale) și toarte (boabe de linte dispuse orizontal și vertical ce închid benzi hașurate, dispuse în zig-zag).

Forma de tip EC își regăsește analogii la *Basarabi-Cetate*¹⁴⁸, *Boarta-Cetățuie*¹⁴⁹, *Herculane-Peștera Hoților* (nivel f)¹⁵⁰, *Deva-Cetate*¹⁵¹ și *Bănița-Peștera Bolii*¹⁵².

Ornamentul de tip AF are analogii la *Bănița-Peștera Bolii*¹⁵³, *Bocșa Montană-Colțani*¹⁵⁴, *Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor*¹⁵⁵, *Boarta-Cetățuie*¹⁵⁶, *Deva-Cetate*¹⁵⁷, *Basarabi-Cetate*¹⁵⁸, *Meteș-Piatra Peșterii*¹⁵⁹, *Șincai-Cetatea Păgânilor*¹⁶⁰. Ornamentul de tip ZO îl regăsim și la *Deva-Cetate*¹⁶¹, pe cel de tip Z20 la *Mănerade-Dealul lui Peter*¹⁶², *Nandru-Peștera Spurcată*¹⁶³, *Almașu Sec-Măgura Almașului*¹⁶⁴, tipul ZW la *Ostrovu Corbului-Km 911*¹⁶⁵, *Nandru-Peștera Spurcată*¹⁶⁶, *Herculane-Peștera Hoților* (nivel f)¹⁶⁷, *Peștera Oilor*¹⁶⁸, *Deva-Cetate*¹⁶⁹, iar pentru tipul FU vezi mai sus la vasul 1¹⁷⁰.

¹⁴⁴ Ibidem, fig. 113/4.

¹⁴⁵ Ciugudean 2000, pl. 77/2.

¹⁴⁶ Rotea 1981, pl. IV/3; Ciugudean 2000, pl. 86/3, 86/4, 6, 7.

¹⁴⁷ Ciugudean 2000, pl. 91/4.

¹⁴⁸ Roman 1976, fig. 95/6, 96/1.

¹⁴⁹ Ibidem, fig. 85/6.

¹⁵⁰ Ibidem, fig. 75/2.

¹⁵¹ Ibidem, fig. 23/2.

¹⁵² Popa 2009, pl. 181/1.

¹⁵³ Roman 2008, pl. CXVIII/2, CXIX/1, CXXII/4.

¹⁵⁴ Roman 1976, fig. 115/7; 116/2, 16; Ciugudean 2000, pl. 99/2; 100/4, 5; 101/3; 105/3.

¹⁵⁵ Rotea 1981, pl. VII/2, VIII/6; Ciugudean 2000, pl. 84/2, 6, 8; 87/2.

¹⁵⁶ Roman 1976, fig. 83/13, 84/9, 85/3; Ciugudean 2000, pl. 82/7, 11.

¹⁵⁷ Roman 1976, fig. 89/2.

¹⁵⁸ Ibidem, fig. 90/9.

¹⁵⁹ Ciugudean 2000, pl. 80/2.

¹⁶⁰ Ciugudean 2000, pl. 88/4; 89/2, 14-16.

¹⁶¹ Roman 1976, fig. 42/3; Popa 2009, pl. 353/5.

¹⁶² Popa 2009, pl. 473/1.

¹⁶³ Roman 1976, fig. 82/4.

¹⁶⁴ Popa 2009, pl. 69/2.

¹⁶⁵ Roman 1976, fig. 102/6.

¹⁶⁶ Ibidem, fig. 81/11.

¹⁶⁷ Ibidem, fig. 77/7.

¹⁶⁸ Petrescu 2000, pl. XCIII/7.

¹⁶⁹ Popa 2009, pl. 363/1.

¹⁷⁰ Notele 62-65.

Vas 7 (complex C 5) (planșa 6/1). Amforă fragmentată, pântecoasă, cu gât scurt, buză evazată, prevăzută cu toarte (?) pe zona de maximă circumferință a vasului. Vasul aparținând categoriei semifine (degresanți nisip și pietricele), este de culoare brun cu flecuri, datorate unei puternice arderi secundare. Suprafețele sunt atent netezite, ardere bună, reductantă (miez negru). Decorul este compus din incizii oblice pe buză și triunghiuri realizate prin alternanțe oblice de șiruri de împunsături succesive, care lasă mici suprafețe negative, la partea superioară a acestui decor remarcând un șir orizontal de boabe de linte.

Forma vasului, de tip JB, prezintă bune analogii la Pianu de Jos-*Podei*¹⁷¹. Tipul de ornament ZW apare și pe vasul 6¹⁷², iar tipul S8 se regăsește pe vasul 2¹⁷³.

Vas 8 (complex C 5) (planșa 6/2). Fragmentele păstrate sugerează proveniența lor la un vas de uz comun. Ceramica aparține, din punct de vedere al facturii, categoriei grosiere, pasta fiind degresată cu nisip cu bobul mare și pietricele. Culoarea brun deschis cu flecuri, este rezultatul unei arderi slabe (miez negru-cenușiu), dublate de o ardere secundară. Decorul este realizat în tehnica inciziei (incizii superficiale înguste), rezultând triunghiuri „îngropate” (alternanțe de hașuri oblice). Acest decor este completat de prezența unei barbotine stropite, neglijent netezită.

Forma nu poate fi reconstituită, motivul ornamental fiind de tip S8¹⁷⁴.

Vas 9 (Complex C 5) (planșa 7/1). Amforă de dimensiuni medii, cu gât scurt, buză evazată, prevăzută cu două toarte dispuse pe diametrul maxim de dezvoltare a corpului vasului. Categoria semifină, culoare este brun-gălbui cu flecuri cenușii (urme de ardere secundară sub forma unor pete brun-roșcate). Nisip și pietricele ca degresant, ardere slabă (dublată în anumite zone ale vasului de arderea secundară), slip bine netezit, parțial căzut, ornamente incizate și crestate. Arderea slabă determină o stare proastă de conservare a ceramicii. Buza vasului este decorată cu creștături oblice dispuse într-un șir orizontal, iar pe umărul vasului este dispus decorul incizat format dintr-o incizie orizontală ce suprapune un șir orizontal de incizii verticale.

Tipul de formă EC are similitudini cu vase de la Basarabi-*Cetate*¹⁷⁵, Deva-*Cetate*¹⁷⁶, Boarta-*Cetățuie*¹⁷⁷, Herculane-*Peștera Hoților*¹⁷⁸. Pentru motivele ornamentale analogiile sunt următoarele: pentru tipul KX la Herculane-*Peștera Hoților*¹⁷⁹, Bănița-*Peștera Bolii*¹⁸⁰, Gârbova de Sus¹⁸¹, Giurtelecu Șimleului-*Coasta lui Damian*¹⁸², iar pentru tipul AF vezi mai sus Vasul 1¹⁸³.

¹⁷¹ Roman 1976, fig. 28/3.

¹⁷² Vezi notele 165-169.

¹⁷³ Vezi notele 74-79.

¹⁷⁴ Pentru analogii vezi supra n. 173.

¹⁷⁵ Roman 1976, fig. 95/6, 96/1.

¹⁷⁶ Ibidem, fig. 23/2.

¹⁷⁷ Roman 1976, fig. 85/6; Popa 2009, pl. 26/2.

¹⁷⁸ Roman 1976, fig. 75/2.

¹⁷⁹ Ibidem, fig. 74/17, pe corpul vasului.

¹⁸⁰ Popa 2009, pl. 140/1,4; 191/13, 200/3; fără incizia orizontală.

¹⁸¹ Ibidem, pl. 375/1, fără incizia orizontală.

¹⁸² Ibidem, pl. 403/3, fără incizia orizontală.

¹⁸³ Vezi supra n. 66-73.

Vas 10. (Complex C 5) (planșa 7/2). Cană de dimensiuni mijlocii, cu corp bombat, gât scurt tronconic, gură oblică, toartă supraînălțată. Categoria semifină, culoare brun-deschis, slip bine netezit, nisip și pietricele ca degresant, ardere slabă reductantă dublată în anumite zone de urme de ardere secundară, ce apar ca și pete cenușii, ornamente realizate prin incizie, impresiune și împunsătură succesivă. Pe umărul vasului este plasat un motiv ornamental format din două șiruri orizontale de impresiuni ușor ovale. Corpul vasului este acoperit de șiruri oblice de împunsături succesive. Toarta, în bandă, este ornamentată cu incizii verticale.

Pentru tipul de formă DJ am identificat analogii la *Geoagiu-Peștera de sub stâncă*¹⁸⁴, *Bocșa Montană-Colțani*¹⁸⁵, *Boarta-Cetățuie*¹⁸⁶, *Tăuți-Piatra Sf. Mihail*¹⁸⁷, *Câlnic-Dealul Mare*¹⁸⁸, iar pentru motivele ornamentale după cum urmează: pentru tipul S8 vezi mai sus vasul 2¹⁸⁹, pentru tipul AJ vezi mai sus vasul 5¹⁹⁰ iar tipul KE la *Bretea Mureșană-Măgura Sîrbilor*¹⁹¹, *Basarabi-Cetate*¹⁹², *Ostrovu Corbului-Km 911*¹⁹³, *Herculane-Peștera Hoților*¹⁹⁴, *Boarta-Cetățuie*¹⁹⁵, *Ciceu-Corabia-Sub cetate*¹⁹⁶.

Vas 11. (Complex C 8) (planșa 8/1). Urcior fragmentar, cu corp pântec și gât îngust, prevăzută cu toartă în bandă care unește baza umărului cu buza vasului. Este lucrat din pastă, brună, având suprafețele netezite. Pasta are ca și degresanți nisip și pietricele, recipientul fiind supus unei ardere inițiale bune, reductante (miez negru), urmată de o ardere secundară. Decorul pe exteriorul buzei și umărul vasului constă din incizii oblice superficiale, respectiv 3 șiruri orizontale de boabe de linte, ce suprapun un decor format din incizii oblice. Pe corp decorul este realizat din benzi hașurate, dispuse în zig-zag, uneori cu traseul marcat de o incizie; toarta are ca și decor la exterior marginile ușor ridicate și decorate cu incizii oblice superficiale ce închis un decor format din șiruri orizontale de incizii oblice; la interiorul torții unirea buzei cu toarta există 3 șiruri orizontale de boabe de linte, asociate cu 5 linii incizate orizontale. Acest decor este continuat spre partea inferioară a torții de un șir de incizii oblice, marcate de o incizie orizontală.

Tipul de formă, JC prezintă analogii la *Șunciuș-Peștera Moanei*¹⁹⁷. Motivele ornamentale au analogii la: pentru tipul AF vezi vasul 1¹⁹⁸, pentru tipul ZO vezi vasul 6¹⁹⁹, pentru tipul AJ²⁰⁰, combinația F7 cu HS are analogii la *Bănița-Peștera Bolii*²⁰¹,

¹⁸⁴ Roman 1976, fig. 19/12.

¹⁸⁵ Ibidem, fig. 114/7.

¹⁸⁶ Ibidem, fig. 83/12; 84/1.

¹⁸⁷ Ibidem, fig. 19/13; 83/16.

¹⁸⁸ Roman 1976, fig. 36/5; Popa 2009, 296/2; 297/12, 13.

¹⁸⁹ Vezi notele 74-79.

¹⁹⁰ Vezi notele 139-147.

¹⁹¹ Ciugudean 2000, pl. 87/6.

¹⁹² Roman 1976, fig. 90/9.

¹⁹³ Ibidem, fig. 102/3, 5.

¹⁹⁴ Ibidem, fig. 109/8.

¹⁹⁵ Popa 2009, pl. 225/9.

¹⁹⁶ Ibidem, pl. 311/9.

¹⁹⁷ Ibidem, pl. 201/3.

¹⁹⁸ Notele 66-73.

¹⁹⁹ Nota 161.

Bretea Mureșană-Măgura *Sîrbilor*²⁰², Basarabi-Cetate²⁰³, iar tipul Z6 la Basarabi-Cetate²⁰⁴ și Bretea Mureșană-Măgura *Sîrbilor*²⁰⁵.

Vas 12. (Complex C 8) (planșa 8/2). Cană de dimensiuni mijlocii, cu corp bombat, gât scurt tronconic, gură oblică cu „cioc”, toartă scurtă, ușor supraînălțată, partea ei superioară fiind la același nivel cu vârful „ciocului”. Recipientul aparține categoriei semifine, de culoare brun deschis, pasta fiind degresată cu nisip și pietricele. Suprafețele sunt bine netezite (urme de slip subțire pe corp), ardere bună reductantă, urmată de o ardere secundară dând pe alocuri tonuri de negru-cenușiu. Decorul acoperă o mare parte din vas și este compus: incizii superficiale scurte dispuse oblic (pe exteriorul buzei); șir orizontal de boabe de linte (umărul vasului), pe corp benzi hașurate, dispuse în zig-zag, în unele cazuri ductul ornamentului fiind trasat cu ajutorul unei incizii superficiale. Pe alocuri, în cuprinsul acestui din urmă decor se pot observa urme de incrustație cu alb; toarta are ca și decor interior benzi hașurate, dispuse în zig-zag, uneori cu traseul marcat de o incizie, și un șir orizontal de boabe de linte, suprapus unui șir de incizate oblice.

Forma de tip DO prezintă similitudini cu un vas de la Deva-Cetate²⁰⁶, iar tipurile de ornamente după cum urmează: pentru tipul ZW vezi vasul 6²⁰⁷, pentru tipul FU vezi vasul 1²⁰⁸, iar tipul ZE la Bocșa Montană-Colțani²⁰⁹, Herculană-Peștera Hoților²¹⁰, Românești-Peștera cu apă²¹¹.

Vasul 13 (Complex C 8) (planșa 9/1). Cană de dimensiuni medii, corp sferic, cu buza oblică, cu toartă supraînălțată. Este confecționată dintr-o pastă semifină, de culoare brun închis, cu suprafețele netezite. Pasta are nisip și pietricele, ardere fiind bună, reductantă, completată de ardere secundară. Decorul este format din triunghiuri ușor separate, formate din șiruri oblice de împunsături succesive, dublate la partea superioară de incizii oblice, incizii scurte verticale pe buză, dublate de un șir de incizii oblice. Pe toartă observăm un decor în câpriori format din incizii oblice.

Tipul de formă, numit de noi DE are bune analogii la Boarta-Cetățuie²¹², Basarabi-Cetate²¹³, Călnic-Dealul Mare²¹⁴, Ostrovu Corbului-Km 911²¹⁵. Din punctul de vedere al motivelor ornamentale analogii au fost găsite următoarele: pentru tipul A25

²⁰⁰ Vezi notele 139-147.

²⁰¹ Roman 2008, pl. CXXI/7; Popa 2009, pl. 132/13.

²⁰² Rotea 1981, pl. VI/3.

²⁰³ Roman 1976, fig. 39/13.

²⁰⁴ Ibidem, fig. 92/7.

²⁰⁵ Popa 2009, pl. 270/6.

²⁰⁶ Roman 1976, fig. 19/19.

²⁰⁷ Notele 165-169.

²⁰⁸ Notele 62-65.

²⁰⁹ Roman 1976, fig. 115/8, 116/3.

²¹⁰ Ibidem, fig. 77/9.

²¹¹ Ibidem, fig. 108/5.

²¹² Ibidem, fig. 84/1, 2, 7; 86/2.

²¹³ Ibidem, fig. 89/11.

²¹⁴ Ibidem, fig. 19/9.

²¹⁵ Ibidem, fig. 99/13.

la Herculan- *Peștera Hoșilor* (nivel f)²¹⁶, pentru tipul AF vezi vasul 1²¹⁷, pentru tipul S34 la Aiud-Cetățuie (G1/1987)²¹⁸, Crăciunești-Șura²¹⁹, Bănița-*Peștera Bolii*²²⁰, Poiana Ampoiului-*Piatra Corbului* (L5/1991)²²¹, (C1/1991)²²², Meteș-*Piatra Peșterii*²²³, Godinești-*Peștera de sus*²²⁴, Boarta-*Cetățuie*²²⁵, Bretea Mureșană- *Măgura Sârbilor*²²⁶, Oradea-*Salca*²²⁷, Șincai-*Cetatea Păgânilor*²²⁸, Sebeș-*Râpa Roșie*²²⁹, iar pentru tipul MQ la Ostrovu Corbului-Km 911²³⁰ și Herculan-*Peștera Hoșilor*²³¹.

Vasul 14 (Complex C 5) (planșa 9/2). Pahar, cu corp sferic și gură în formă de pâlnie. Apartine, din punct de vedere al facturii categoriei semifine, de culoare brun deschis, degresanții utilizați fiind nisipul cu diverse granulații și pietricelele. Remarcăm o atentă netezire a pereților, ardere bună, reductantă, fiind completată de o ardere secundară. Decor este alcătuit din incizii scurte oblice pe buză, completate două șiruri de incizii scurte la interiorul buzei, două șiruri orizontale plasate la contactul dintre gât și burta vasului, formate din incizii scurte oblice, sub care se află un decor complex realizat în tehnica împunsăturilor succesive format din registre alăturate, șiruri oblice, și triunghiuri realizate din suprapunerea unor V-uri.

Tipul de formă GN are analogii la Bretea Mureșană-*Măgura Sârbilor*²³², Șincai-*Cetatea Păgânilor*²³³, Bocșa Montană-*Colțan*²³⁴, iar pentru motivele ornamentale similitudinile sunt după cum urmează: tipul A65 la Bretea Mureșană-*Măgura Sârbilor*²³⁵, Herculan-*Peștera Hoșilor* (niv. f)²³⁶, tipul SA la Bretea Mureșană-*Măgura Sârbilor*²³⁷, Românești-*Peștera cu apă*²³⁸, Ostrovu Corbului-Km 911²³⁹, Câlnic-*Dealul Mare*²⁴⁰, Nandru-*Peștera Spurcată*²⁴¹, Herculan-*Peștera Hoșilor* (nivel f)²⁴², Poiana

²¹⁶ Ibidem, fig. 74/2.

²¹⁷ Notele 66-73.

²¹⁸ Ciugudean 2000, pl. 70/9.

²¹⁹ Roman 2008, pl. CXVII/5.

²²⁰ Ibidem, pl. CXXII/2.

²²¹ Ciugudean 2000, pl. 73/9.

²²² Ibidem, pl. 72/6.

²²³ Ibidem, pl. 78/1; 79/1, 2; 80/1.

²²⁴ Roman 2008, pl. CVII/5, 7.

²²⁵ Ciugudean 2000, pl. 82/3.

²²⁶ Rotea 1981, pl. II/5, IX/2.

²²⁷ Roman 1976, fig. 117/4, 10.

²²⁸ Ciugudean 2000, pl. 90/16, 19.

²²⁹ Ibidem, pl. 68/4.

²³⁰ Roman 1976, fig. 100/6.

²³¹ Ibidem, fig. 76/1.

²³² Ciugudean 2000, pl. 85/1,2.

²³³ Ibidem, pl. 91/3, 4.

²³⁴ Ibidem, pl. 105/3.

²³⁵ Rotea 1981, pl. IV/1.

²³⁶ Roman 1976, fig. 73/3.

²³⁷ Rotea 1981, pl. VIII/9.

²³⁸ Roman 1976, fig. 107/4.

²³⁹ Ibidem, fig. 104/1.

²⁴⁰ Ibidem, fig. 36/18.

²⁴¹ Ibidem, fig. 82/1.

Ampoiului-*Piatra Corbului* (C1)²⁴³, *Metesh-Piatra Peșterii*²⁴⁴, *Deva-Cetate*²⁴⁵, *Câlnic-Dealul Mare*²⁴⁶, tipul S40 la Poiana Ampoiului-*Piatra Corbului* (C12)²⁴⁷, *Metesh-Piatra Peșterii*²⁴⁸, *Aiud-Cetățuie*²⁴⁹, iar tipul TH la *Românești-Peștera cu apă*²⁵⁰, *Peștera Oilor*²⁵¹, *Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor*²⁵² și *Boarta-Cetate*²⁵³.

Vasul 15 (complex C 5) (planșa 10/1). Pahar, cu corp sferic și gură în formă de pâlnie. Lucrat din pastă semifină, de culoare brună cu flecuri la exterior, brun închis la interior, cu nisip și pietricele ca degresanți, vasul prezintă o ardere reductantă, urmată de o ardere secundară. Remarcăm faptul că slipul este în mare parte căzut, iar gura vasului este ușor deformată din modelare (pe axe 10,7 x 11 cm). Decorul este format din incizii oblice pe buză, completate de șiruri de împunsături pe corp, linia de separație dintre corp și gât fiind marcată de un șir de împunsături succesive în canal îngust.

Analogiile pentru tipul de formă (GN) sunt aceleași ca și la vasul 14²⁵⁴. Pentru decorul vasului analogiile sunt următoarele: pentru tipul A36 vezi vasul 1²⁵⁵, pentru tipul SY la Poiana Ampoiului-*Piatra Corbului*²⁵⁶, *Sebeș-Râpa Roșie*²⁵⁷, *Aiud-Cetățuie* (G1)²⁵⁸, *Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor*²⁵⁹, *Bocșa Montană-Colțan*²⁶⁰, iar pentru tipul S7 la *Bocșa Montană-Colțani*²⁶¹, *Bretea Mureșană-Măgura Sârbilor*²⁶², *Câlnic-Dealul Mare*²⁶³, *Aiud-Cetățuie* (G1)²⁶⁴, *Metesh-Piatra Peșterii*²⁶⁵, *Sebeș-Râpa Roșie*²⁶⁶, *Herculane-Peștera Hoșilor*²⁶⁷ și *Peștera Oilor*²⁶⁸.

Vasul 16 (complex C 5) (planșa 10/2). Strachină fragmentară, cu marginea

²⁴² Ibidem, fig. 74/5; 77/8.

²⁴³ Ciugudean 2000, pl. 72/8.

²⁴⁴ Ibidem, pl. 78/2; 79/1.

²⁴⁵ Roman 1976, fig. 46/9.

²⁴⁶ Ibidem, fig. 42/6.

²⁴⁷ Ciugudean 2000, pl. 76/1.

²⁴⁸ Ibidem, pl. 80/2.

²⁴⁹ Ibidem, pl. 70/9.

²⁵⁰ Roman 1976, fig. 105/14.

²⁵¹ Petrescu 2000, pl. XCI/5.

²⁵² Rotea 1981, pl. II/2.

²⁵³ Roman 1976, fig. 82/7; 83/6, 12; 84/4, 5; Ciugudean 2000, pl. 82/4.

²⁵⁴ Notele 232-234.

²⁵⁵ Notele 54-61.

²⁵⁶ Ciugudean 2000, pl. 72/8.

²⁵⁷ Ibidem, pl. 67/2; 68/2.

²⁵⁸ Ibidem, pl. 71/4.

²⁵⁹ Rotea 1981, pl. VIII/1, 8, 9.

²⁶⁰ Ciugudean 2000, pl. 103/5.

²⁶¹ Ciugudean 2000, pl. 102/1, 7; Roman 1976, fig. 114/1; 115/16.

²⁶² Rotea 1981, pl. II/2, 6; VII/4.

²⁶³ Ciugudean 2000, pl. 83/4.

²⁶⁴ Ibidem, pl. 71/2.

²⁶⁵ Ibidem, pl. 80/1.

²⁶⁶ Ibidem, pl. 68/2; 69/2.

²⁶⁷ Roman 1976, fig. 113/7.

²⁶⁸ Petrescu 2000, pl. XCIII/4.

rotunjită, ușor invazată, prevăzută cu o perforație circulară de mici dimensiuni pe exteriorul buzei, fund drept. Este lucrată din pastă aparținând categoriei semifine, cu nisip și pietricele în compoziție, arderea slabă reductantă (miez negru), urmată de o ardere secundară, conferind vasului o culoare brună, cu flecuri (la exterior) și brun închis cu flecuri (la interior). Remarcăm o netezire atentă a suprafețelor. Vasul prezintă un decor complex, câmpul decorativ fiind divizat cu ajutorul a 2 nervuri (credem că numărul acestora era de 4, având în vedere similitudinile cu vasul nr. 1), dispuse vertical. Corpul vasului este decorat în tehnica inciziei cu motive dispuse în forma „ramurilor de brad” ce acoperă toată suprafața recipientului. La exteriorul buzei remarcăm prezența unui șir orizontal de incizii verticale.

Din punct de vedere morfologic este extrem de asemănător cu vasul 1²⁶⁹, pentru motivele ornamentale analogiile fiind după cum urmează: pentru tipul AF vezi vasul 1²⁷⁰ și pentru tipul S19 vezi *Ponicova-Gura Ponicovei*²⁷¹, *Bănița-Peștera Boli*²⁷² și *Ostrovu Corbului-Km 911*²⁷³.

Vas 17 (Complex C 6) (neilustrat). Fragmentele ceramice aparținând categoriei semifine, cu nisip și pietricele în compoziție, arderea slabă (miez negru), urmată de o ardere secundară, conferind vasului o culoare brună, cu flecuri. O parte din fragmentele ceramice sunt decorate cu ajutorul unor benzi hașurate, dispuse în zig-zag, în unele cazuri ductul ornamentului fiind trasat cu ajutorul unei incizii superficiale.

Forma vasului nu a putut fi reconstituită (în consecință nici nu este ilustrat), motivul ornamental de tip F20 prezentând analogii cu materiale de la *Nandru-Peștera Curată*²⁷⁴.

Vas 18 (Complex C5) (planșa 11/1). Castron de dimensiuni mari, formă bitronconică cu pereții arcuiți, buză ușor invazată. Prezintă două toarte în parte mediană a corpului vasului Categoria semifină, culoare brun-roșcat aprins, nisip și pietricele mici, netezire foarte bună, ardere secundară (ce determină aspectul și culoarea specifică ceramicii). Ornamente realizate prin impresiune, motivul ornamental fiind format din două șiruri verticale de împunsături cu unghia (dispuse vertical) și plasat imediat sub buză.

Tipul de formă, GC este întâlnit și în cazul vasului 4²⁷⁵, iar tipul de ornament A45 are analogii bune la *Godinești-Peștera de Sus*²⁷⁶, *Poiana Ampoiului-Piatra Corbului*²⁷⁷, *Ostrovu Corbului-Km 911*²⁷⁸, *Aiud-Cetățuie*²⁷⁹, *Bănița-Peștera Boli*²⁸⁰ și *Deva*²⁸¹.

²⁶⁹ Notele 45-50.

²⁷⁰ Notele 66-73.

²⁷¹ Petrescu 2000, pl. XCIX/3.

²⁷² Roman 2008, pl. CXXII/5.

²⁷³ Roman 1976, fig. 104/2.

²⁷⁴ Ibidem, fig. 104/2.

²⁷⁵ Notele 119-124.

²⁷⁶ Roman 2008, pl. CVI/6, 8.

²⁷⁷ Ciugudean 2000, pl. 72/2, 3; 74/2.

²⁷⁸ Roman 1976, fig. 101/8.

²⁷⁹ Popa 2009, pl. 59/1, 4.

²⁸⁰ Ibidem, pl. 185/3.

²⁸¹ Ibidem, pl. 349/13.

Vas 19 (Complex C5) (planșa 4/2). Cană de dimensiuni medii, cu fundul drept, toarta supraînălțată și gura dreaptă. Categoria semifină, nisip și pietricele ca și degresant, culoarea brun-cărămiziu cu flecuri brun-cenușii, slip lustruit ardere bună reducătoare (cu urme de ardere secundară), tehnicile de ornamentare utilizate fiind aplicare, incizia și impresiunea. Pe umărul vasului este plasat un motiv ornamental combinat compus din trei șiruri orizontale de împunsături ușor ovale, oblice și dintr-un șir orizontal de aplicații discoidale de lut („boabe de linte”). Corpul vasului este acoperit de incizii dispuse sub forma „scheletului de pește”, în două sub-motive verticale, paralele flancate de grupuri de câte trei incizii verticale, paralele. Toarta vasului este decorată cu incizii verticale, paralele.

Tipul de formă, JB, are analogii la Pianu de Jos-*Podei*²⁸². Ornamentele prezente pe vas sub forma mai multor motive au următoarele analogii: pentru tipul ZA vezi vasul 3²⁸³, pentru tipul A11 la Călnic-*Dealul Mare*²⁸⁴, Geoagiu-*Peștera de sub stâncă*²⁸⁵, Herculan-*Peștera Hoților*²⁸⁶, Boarta-*Cetate*²⁸⁷, pentru tipul KE vezi vasul 10²⁸⁸ și iar tipul M4, un tip nou pentru tipologia noastră are asemănări bune cu ornamente de la Sebeș-*Râpa Roșie*²⁸⁹.

Vasele 1, 2, 7, 9, 13, 19 prezintă spargeri intenționate, din vechime, a fundului vasului în zona centrală, vasului 11 îi lipsește jumătatea inferioară, iar vasului 2 jumătatea superioară.

Materialul litic

Această categorie de material arheologic este una extrem de consistentă, numărul mare de resturi de prelucrare, materie primă și nu în ultimul rând piese finite sau în curs de prelucrare indicând o activitate deosebită în această direcție²⁹⁰. În rândurile ce urmează vom descrie doar câteva dintre aceste piese, operațiunea de prelucrare științifică fiind doar la început. Piesele litice ce fac obiectul acestor rânduri provin din cercetarea movilei M₁ și provin din contexte arheologice diferite.

Astfel avem de-a face cu :

- a) vârf de săgeată, cu retușe continue pe ambele laturi, cu baza concavă (M₁, complex C 5)(planșa 1/1);
- b) așchie lamelară, cu retușe marginale scurte, pe una din laturi, piesa păstrează urme de cortex (M₁, complex C 5)(planșa 1/2)
- c) așchie corticală masivă, cu retușe scurte pe una dintre laturi și așchia bulbului bine evidențiată (M₁, complex C 5)(planșa 1/3)
- d) gratoar carenat, realizat pe lamă groasă, cu retușe lamelare, cu urme de cortex (M₁, complex C 6)(planșa 1/4)
- e) așchie, cu talon bine evidențiat (M₁, complex C 8)(planșa 1/5)

²⁸² Roman 1976, fig. 28/3.

²⁸³ Notele 102-110.

²⁸⁴ Roman 1976, fig. 88/4; Ciugudean 2000, pl. 83/14, 21.

²⁸⁵ Roman 2008, pl. CXII/2, 4, 5.

²⁸⁶ Roman 1976, fig. 77/2.

²⁸⁷ Ciugudean 2000, pl. 82/7.

²⁸⁸ Notele 191-196.

²⁸⁹ Ciugudean 2000, pl. 67/2.

²⁹⁰ Fapt observat încă din prima campanie de cercetări aici (Luca et alii 2007, p. 335).

- f) așchie (M₁, complex C 8)(planșa 1/6)
- g) gratoar carenat pe așchie, cu retușe lamelare (M₁, complex C 8)(planșa 1/7)
- h) așchie simplă, cu zone de cortex (M₁, complex C 8)(planșa 1/8)
- i) gratoar, realizat pe așchie, cu retușe subțiri continue pe frontul piesei și retușe marginale pe marginea laterală stângă (M₁, complex C 8) (planșa 1/9)
- j) piesă cu „encoche”, obținută pe lamă, cu resturi de cortex (M₁, complex C 8) (planșa 1/10)
- k) așchie masivă, alungită, cu retușe de utilizare în lungul laturii opuse celei care poartă urme de cortex (*cuțit cu marginea naturală*) (M₁, complex C 8)(planșa 1/11)
- l) bifacială, jasp, de culoare cenușie, cu vârful amenajat prin retușe efectuate de pe 2 fețe. Partea opusă vârfului prezintă cortexul și se pretează prinderii în mână (M₁ sfertul A caroul E1 piesă din „aglomerarea” de piatră, silex nr. 81; vezi Planul 10) (planșa 2/5)
- m) toporaș de mână pe așchie de cuarțit, cu consistență transparentă, cu talon (care prezintă cortexul) și bulb mare, unde de percuție fiind inobservabile. Partea distală formează un tăiș zimțat, iar cea proximală se pretează prinderii în mână. Piesa nu prezintă nici o amenajare, dar are forma și utilitatea unui toporaș de mână (M₁, sfertul B, caroul B'2, nivel 3b, din „aglomerarea” de pietre, cuarțitul nr. 33; vezi Planul 10) (planșa 2/1)
- n) lamă, cu talon și bulb, jasp, culoare roșiatică; unde de percuție inobservabile. Suprafața dorsală prezintă cortexul de culoare cenușie. Marginea dreaptă prezintă de-a lungul ei retușe directe, abrupt și marginale, care fac din aceasta un tăiș ferm (M₁ sfertul B, caroul D'1, nivel 3b, din zona „aglomerării” de piatră, silex nr. 66; vezi Planul 10) (planșa 2/2)
- o) Așchie mare de decorticare, silex, culoare cenușiu închis, cu vinișoare albe, cu talon și fără bulb, care urmare a unei desprinderi ulterioare (care a desprins bulbul), cu unde de percuție inobservabile. Suprafața dorsală prezintă un cortex de culoare neagră, ambele margini ale piesei fiind tăioase (cea dreaptă prezintă o retușă directă și abruptă, iar cea stângă parțial retușe directe) (M₁, sfertul B, carou B'3, nivel 3a) (planșa 2/4)
- p) nucleu neepuizat, jasp, culoare cenușiu-marونی, cu mai multe planuri de lovire și două suprafețe de debitare. Prima suprafață de debitare prezintă 3 planuri de lovire (două opuse și unul aproximativ perpendicular pe celelalte două), iar a doua suprafață de debitare prezintă un singur plan de lovire. Piesa are un cortex de culoare cenușie (M₁, sfertul B carou D'2, nivel 3b, din „aglomerarea” de pietre, silex 80; vezi Planul 10) (planșa 2/6b)
- r) așchie, provenită din piesa cu indicativul p). Piesă cu talon și bulb, unde de percuție fiind inobservabile. Suprafața dorsală prezintă negativele de desprindere a 3 așchii. Cortexul apare de-a lungul marginii stângi și la partea distală, în timp ce marginea dreaptă este tăioasă (M₁, sfertul B carou D'2, nivel 3b, din „aglomerarea” de pietre) (planșa 2/6a)
- s) așchie mare, jasp, culoare cenușiu-albicios, cu talon, bulb și unde de percuție vizibile. Suprafața dorsal prezintă negativul de desprindere a unei lame mari. Marginea stângă, foarte tăioasă, prezintă câteva retușe directe. Cortexul, de culoare brună, este vizibil pe marginea dreaptă, aproape de partea distală, parte care se pretează prinderii în mână (M₁, sfertul B, carou C'2, nivel 3b, din „aglomerarea” de piatră, silex nr. 17; vezi

Planul 10) (planșa 2/3)

Concluzii

Ca și parte integrantă din acest sub-capitol considerăm oportună o discuție referitoare la stratigrafia internă a acestor „construcții”. Datele obținute în movilele M₁ și M₄ ne permit să precizăm că structura internă a acestor movile este compusă dintr-un *corp al movilei* (nivelul 3 din movila M₁ – vezi plan profil expunere sudică S1; nivelul 3 din movila M₄; în acest *corp* sau fost descoperite în ambele situații fragmente ceramice ce după caracteristicile morfologice și tehnologice aparțin culturii Coțofeni) și *mantaua* acesteia (nivelul 2 în cele două movile deja menționate; în cadrul acestui nivel în movila M₁ au apărut un număr relativ mare de așchii de silex sau piese finite din același material unele dintre ele având caracteristici tehnologice specifice Paleoliticului Mijlociu). Complexele adâncite din aceste movile se dezvoltă practic în nivelul 3, complexul central în ambele situații putând să fie săpat sau cruțat (din construcție).

Parte din movilele din *Dealul Țapului* țin de ritul funerar al comunităților de tip Coțofeni III (cu siguranță movilele M₁ și M₄, foarte probabil M₂ și M₃), completând astfel tabloul sărăcăcios al acestui orizont din zona transilvăneană²⁹¹. În încercarea de a plasa în cadrul culturii Coțofeni, descoperirile din acest sit, am fost tentați să fim tributari sistemului Roman, lansat o dată cu cercetarea sedimentului de la Herculan-Peștera Hoșilor²⁹², la momentul publicării *stratului h*, cu numeroase niveluri (1a-4) fiind atribuit fazelor Coțofeni IIIa-IIIb, iar straturile superioare (j-m), subfazei Coțofeni IIIc. O dată cu extinderea cercetărilor în Transilvania și Banat, reflectarea acestei periodizări interne, a motivat ordonarea cronologică a unor așezări importante ale fazei III, după următoarea schemă; IIIa (Sebeș-Râpa Roșie), IIIb (Câlnic, Nandru-Peștera Spurcată), IIIc (Țebea, Șincai, Boarta). Unii autori, printre care și H. Ciugudean, adoptă ca structură generală acest sistem de periodizare, preferând publicarea unor materiale pe complexe, cu observații mai mult sau mai puțin extinse de stratigrafie orizontală și verticală pentru situri plasate în jurul Albei Iulia (Aiud, Poiana Ampoiului, Piatra Corbului, Meteș)²⁹³. Acest subiect recent rediscutat, cu ocazia tezei de doctorat a lui C.I. Popa²⁹⁴, precum și raportarea, uneori excesivă la stratigrafia de la Herculan - ce reflectă o situație particulară din punct de vedere cronologic, teritorial și habitațional – ne-a obligat la acest nivel al documentării arheologice a complexelor și siturilor cu niveluri Coțofeni III, precum și la posibilitățile de analiză, la compararea descoperirilor de la Silvașul de Jos, doar cu vase ceramice provenite din complexe închise, numărul acestora fiind, în mod deloc surprinzător, destul de mic, în comparație cu numărul siturilor aparținând acestei faze. O dată cu parcurgerea literaturii alocate fazei Coțofeni III sesizăm faptul că numărul declarat al complexelor este mare (locuințe de suprafață

²⁹¹ Ne permitem acest tip de afirmație având în vedere că Ciugudean 1995, p. 30 afirmă că din grupa B a necropolelor tumulare (grupă ce reprezintă movilele de pământ) doar obiective de la Câmpia Turzii și Cipău au fost cercetate. Tot aici considerăm important de menționat prezența unor movile în imediata apropiere a sitului de la Șincai-Cetatea Păgânilor (vezi Balász 2010, p. 14, pl. 2).

²⁹² Roman 1976, 40, fig. 6.

²⁹³ Ciugudean 2000, 196-206.

²⁹⁴ Popa 2009.

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA SILVAȘU DE JOS-DEALUL...

rectangular și semiadâncite, bordeie, gropi, vetre)²⁹⁵. Tratarea analitică cantitativă a unui număr însemnat de complexe (Aiud-bordei, locuința A, Ardeu-Gura Cheilor L1, Boarta-locuința de suprafață, Giurtelecu Șimleului-G1, G2, Sebeș-Papuc B1, B2/1966, Sebeș- *Râpa Roșie* (G1/1999), Șeușa-Gorgan L1) de către C.I. Popa, demonstrează pe de o parte justetea afirmațiilor lui H. Ciugudean cu privire la exagerarea rolului stratigrafiei de la Herculan, pentru cronologia culturii Coțofeni pe spații largi, și în același timp conținutul real al elementelor componente ale fazei III.

Având în vedere toate considerentele enunțate mai sus, opinăm faptul că descoperirile prezentate de noi se încadrează în faza IIIb a culturii Coțofeni, propunere cronologică în strânsă legătură cu cronologia și stratigrafia complexelor închise publicate anterior. O etapizare internă a cronologiei sitului de la Silvașu de Jos nu se poate susține în acest moment al cercetărilor, continuarea acestora ducând, cu certitudine, la o cunoaștere mai aprofundată a realităților arheologice susținute de manifestări aparte ale comunităților Coțofeni târzii din Transilvania (viața de apoi, rit și ritual funerar).

Movila M₁ poate fi considerată la acest moment dat un cenotaf²⁹⁶ și conține trei complexe arheologice adâncite aparținând culturii Coțofeni (atribuirea culturală și implicit cronologică relativă a fost făcută pe baza materialului ceramic descoperit aici).

Movila M₄ este un tumul, cu manta de pământ. Apartenența sa la un orizont contemporan cu situația din M₁ o susținem prin similitudinile stratigrafice deja menționate precum și prin tipologia tumulului în sine.

Subliniem totodată importanța deosebită a zonelor de "debitare" aparținând Paleoliticului Mijlociu identificate în situl de la Silvaș sub movila M₁ precum și în cazul așa-numitei "mobile M₇" (vezi plan distribuție zone de debitare).

Lista abrevierilor bibliografice

Apulum	<i>Acta Musei Apulensis</i> , Alba Iulia
BHAB	<i>Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica</i> , Timișoara
BB	<i>Bibliotheca Brukenthal</i> , Sibiu
CCA	<i>Cronica cercetărilor arheologice din România</i>
Marisia	<i>Marisia</i> , Târgu-Mureș

Lista bibliografică

Balász	2010	Balász, Áldor Csaba, <i>The Coțofeni Site from Șincai-Cetatea Păgânilor (Mureș county). The 1996-1997 campaigns</i> , in <i>Marisia</i> XXX, 2010, pp. 7-24.
Chițu-Muică	1983	Chițu, Constantin; Muică, Nicolae, <i>Clasa argiluvisolurilor</i> , in <i>Geografia României, I, Geografia fizică</i> , Editura Academiei RSR, 1983, pp. 510-512.
Ciugudean	1995	Ciugudean, Horia, <i>The later Eneolithic/Early Bronze Age tumulus-burials in Central and South-Western Transylvania (I)</i> , in <i>Apulum</i> XXXII, 1995, pp. 13-32.

²⁹⁵ Lazăr 1979, 29-30, 3;

²⁹⁶ Luca et alii 2011, p. 122.

Sabin A. LUCA, Dragoș DIACONESCU, Cristian C. ROMAN, Sorin TINCU

Ciugudean	2000	<i>Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni</i> , in BHAB XXVI, Timișoara, 2000.
Lazăr	1979	Lazăr Valeriu, <i>Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania</i> , în Marisia 9, 1979, pp. 27-38.
Luca et alii	2007	Luca, Sabin Adrian; Roman, Cristian Constantin; Diaconescu. Dragoș, Roman, Delia Maria; Tincu, Sorin, <i>Silvașu de Jos, oraș Hațeg, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Țapului</i> , in CCA. Campania 2006, 2007, pp. 334-335.
Luca et alii	2008	Luca, Sabin Adrian; Roman, Cristian Constantin; Tincu, Sorin, <i>Silvașu de Jos, oraș Hațeg, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Țapului</i> , in CCA. Campania 2007, 2008, p. 280.
Luca et alii	2009	Luca, Sabin Adrian; Purece, Silviu Istrate; Roman, Cristian Constantin; Roman, Delia-Maria; Tincu, Sorin, <i>Silvașu de Jos, oraș Hațeg, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Țapului</i> , in CCA. Campania 2008, 2009, pp. 194-195.
Luca et alii	2010	Luca, Sabin Adrian; Diaconescu, Dragoș; Dumitrescu-Chioar, Florian; Natea, Gheorghe Vasile; Palaghie, Vasile; Rusu, Aurelian; Tincu, Sorin, <i>Silvașu de Jos, oraș Hațeg, jud. Hunedoara, Punct: Dealul Țapului</i> , in CCA. Campania 2009, 2010, pp. 171-173.
Luca et alii	2011	Luca, Sabin Adrian; Diaconescu, Dragoș; Dumitrescu-Chioar, Florian; Natea, Gheorghe Vasile; Palaghie, Vasile; Teodorescu, Raluca Maria; Roman, Cristian Constantin; Rusu, Aurelian; Tincu, Sorin, <i>Silvașu de Jos, oraș Hațeg, jud. Hunedoara</i> , in CCA. Campania 2010, 2011, pp. 121-123.
Petrescu	2000	Petrescu, Sorin Marius, <i>Locuirea umană a peșterilor din Banat până în epoca romană</i> , BHAB, XXVII, Timișoara, 2000.
Nicolăescu-Plopșor et alii	1951	Nicolăescu-Plopșor, Constantin; Dumitrescu, Vladimir; Gostar, Nicolae; Barta, S.; Ștefănescu, Ștefan, <i>Raport asupra activității șantierului arheologic Rast-Dolj</i> , in SCIV II, 1, pp. 273-277.
Popa	2009	Popa, Cristian Ioan, <i>Cultura Coțofeni. Cu specială privire asupra Transilvaniei</i> (manuscris), Universitatea „1 Decembrie 1918”, Facultatea de Istorie și Filologie (2009).
Posea	1982	Posea, Grigore, <i>Enciclopedia geografică a României</i> , Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982.
Roman	1976	Roman, Petre, <i>Cultura Coțofeni</i> , Biblioteca de arheologie, XXVI, București, 1976.
Roman	2008	Roman, Cristian-Constantin, <i>Habitatul uman în peșterile din sud-vestul Transilvaniei</i> , BB XXV, 2008.
Rotea	1981	Rotea, Mihai, <i>Cercetări arheologice la Bretea-Mureșană (jud. Hunedoara)</i> , Sargetia15, 1981, pp. 19-34.
Roman-Németi	1978	Roman, Petre; Németi, Ioan, <i>Cultura Baden în România</i> , București, 1978.

Lista ilustrațiilor

Harta 1: Harta localizare sit arheologic de la Silvașu de Jos

Harta 2: Modelare 3D a zonei sitului arheologic de la Silvașu de Jos

Harta 3: Fragment harta austro-ungară (a treia campanie de ridicări topografice) cu poziția sitului de la Silvașu de Jos (numit aici Vîrfurile)

Plan 1: Planul topografic al sitului de la Silvașu de Jos, cu localizarea movilelor și a unităților de cercetare.

Harta 4: Harta topografică a zonei satului Silvașu de Jos cu localizarea precisă a sitului și a poziției înălțimii numită Vf. Țapului

Harta 5: Harta formațiunilor geologice prezente în bazinele râurilor Cerna și Strei, cu localizarea sitului de la Silvașu de Jos

Harta 6: Harta geologică a bazinelor râurilor Cerna și Strei, cu localizarea sitului de la Silvașu de Jos

Harta 7: Harta pedologică a bazinelor râurilor Cerna și Strei, cu localizarea sitului de la Silvașu de Jos

Harta 8: Harta localizării movilelor din situl de la Silvașu de Jos

Harta 9: Harta localizării sondajelor geologice din situl de la Silvașu de Jos

Plan 2: Planul movilei M₁ cu localizarea complexelor arheologice C1, C2, C3, C4.

Plan 3: Planul movilei M₁ cu localizarea unităților de cercetare S1/2009 și S2/2009

Plan 4: Profil expunere sudică S1/2009

Plan 5: Planul movilei M₁ cu localizarea complexului central (C4) și a șanțului ce îl circumscrie (C11)

Plan 6: Planul movilei M₁ cu localizarea complexelor C5, C6 și C8

Plan 7: Planul complexului C5 cu localizarea vaselor ceramice

Plan 8: Planul complexelor C6 și C8 cu localizarea vaselor

Plan 9: Profil expunere nordică S2/2009

Plan 10: Planul zonei de debitare de sub sfertul B al movilei M₁

Planșa 1: Piese litice provenite din săparea complexelor C5 și C8.

Planșa 2: Piese litice provenite din zona de debitare de sub movila M₁

Planșa 3: Vasele 1 și 2.

Planșa 4: Vasele 3 și 4.

Planșa 5: Vasele 5 și 6.

Planșa 6: Vasele 7 și 8

Planșa 7: Vasele 9 și 10

Planșa 8: Vasele 11 și 12

Planșa 9: Vasele 13 și 14

Planșa 10: Vasele 15 și 16

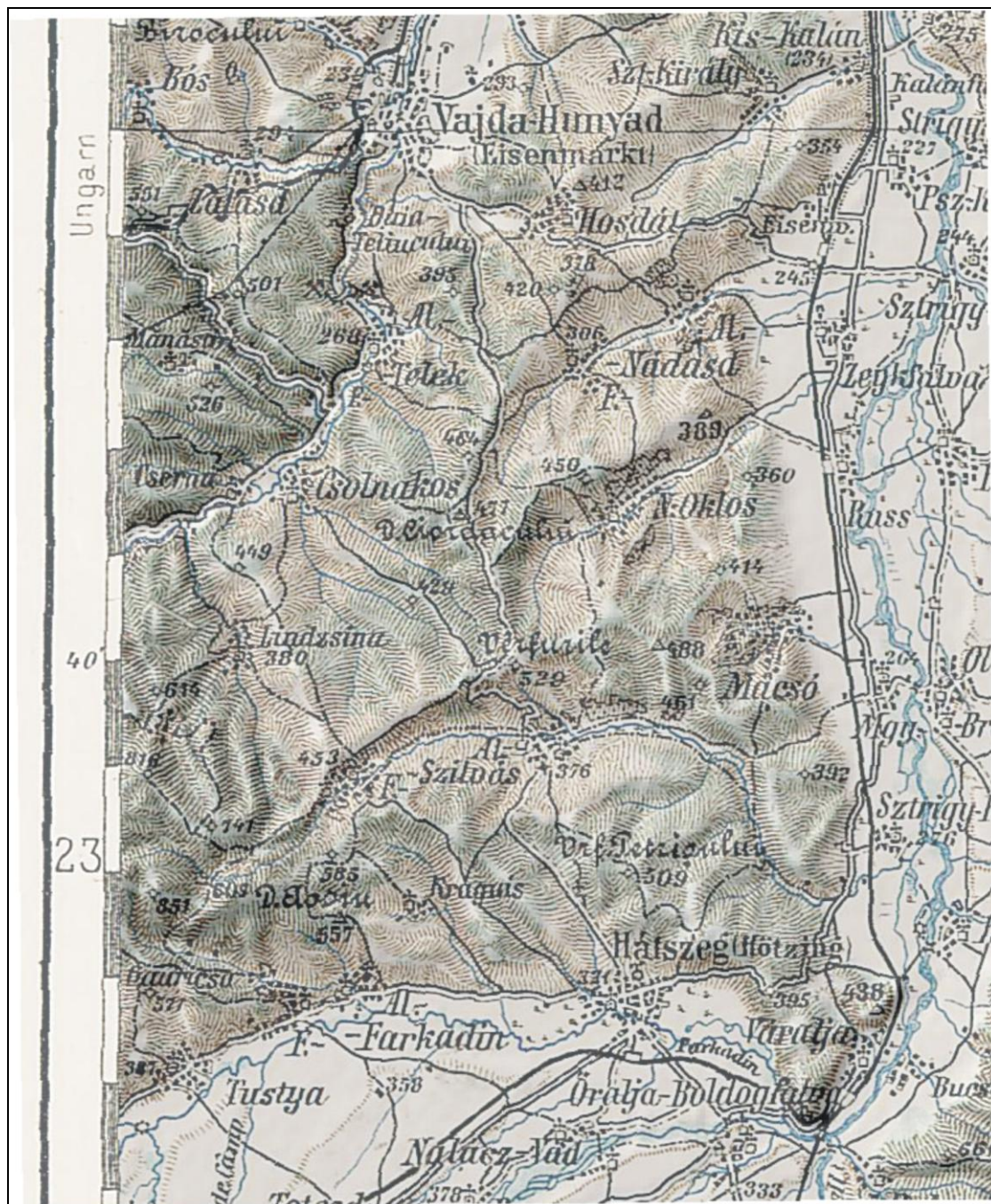
Planșa 11: Vasele 18 și 19



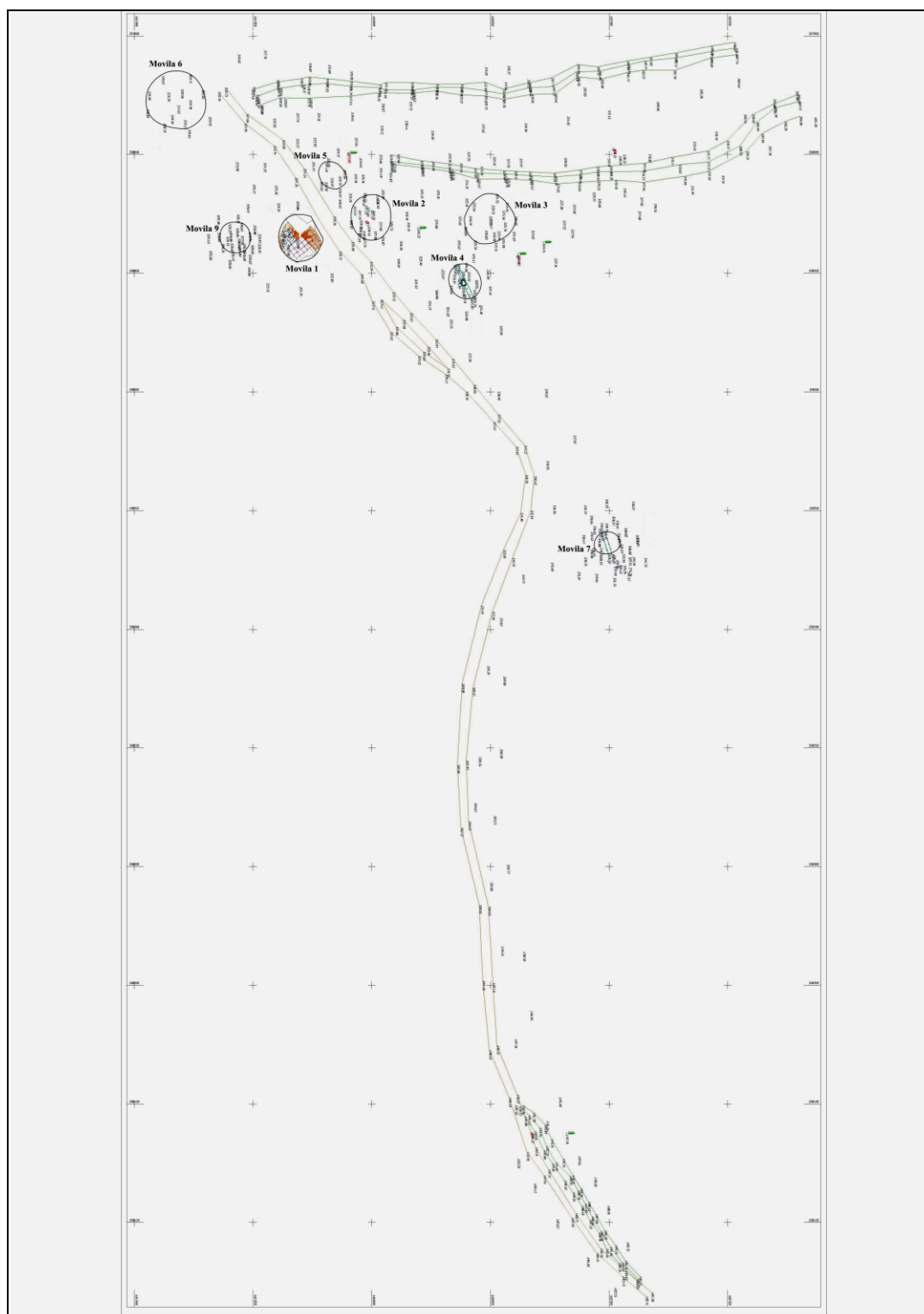
Harta 1



Harta 2

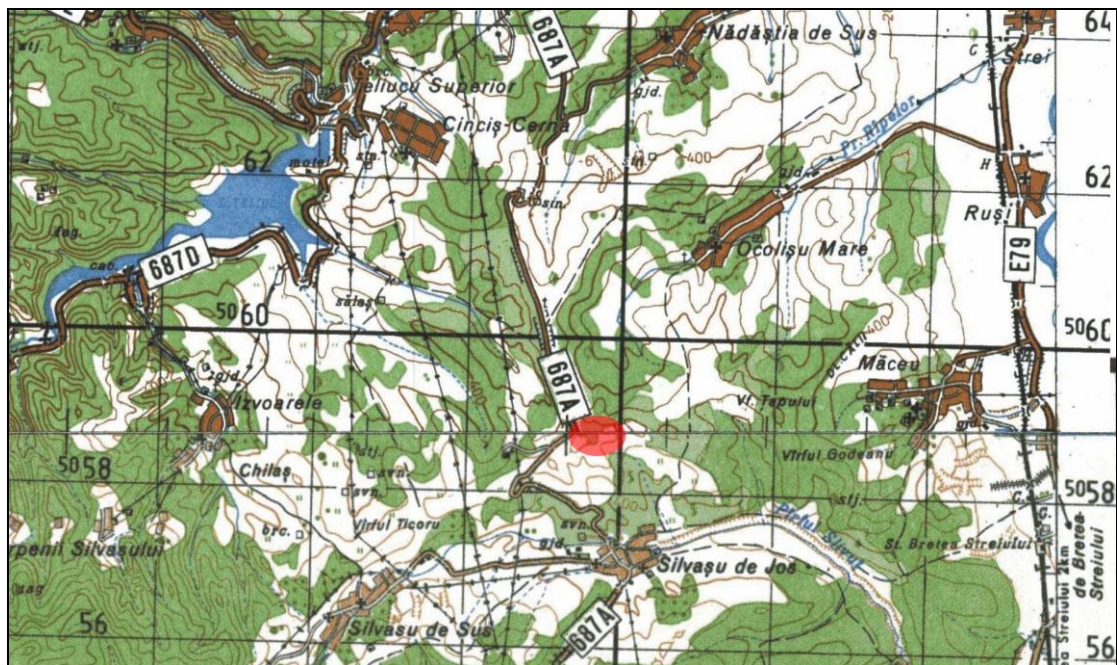


Harta 3

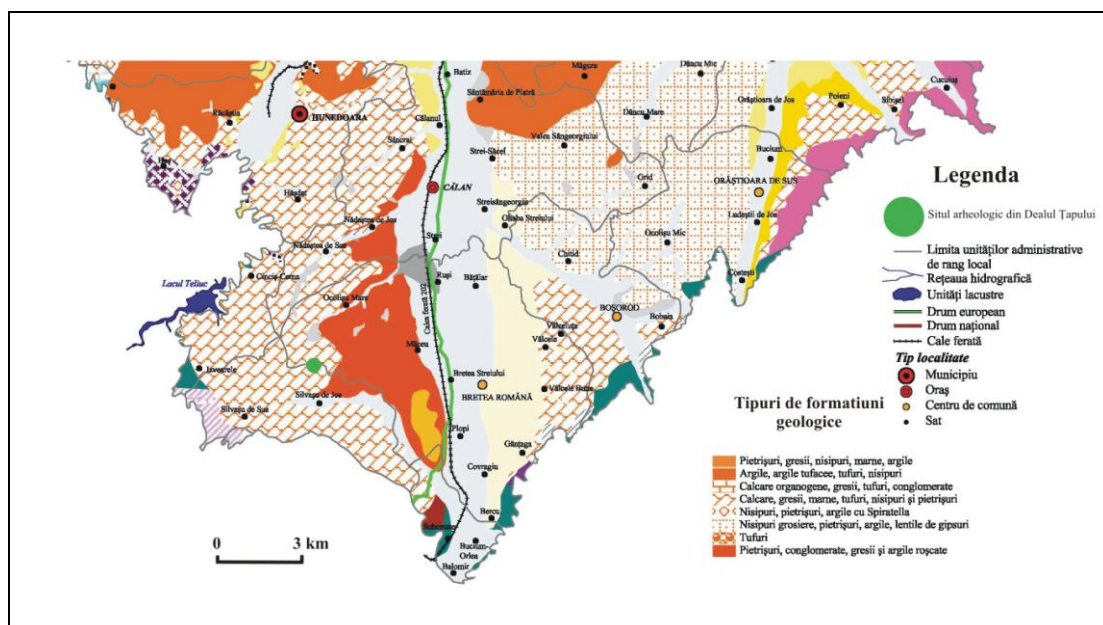


Plan 1: Plan topografic cu amplasarea unităților de cercetare

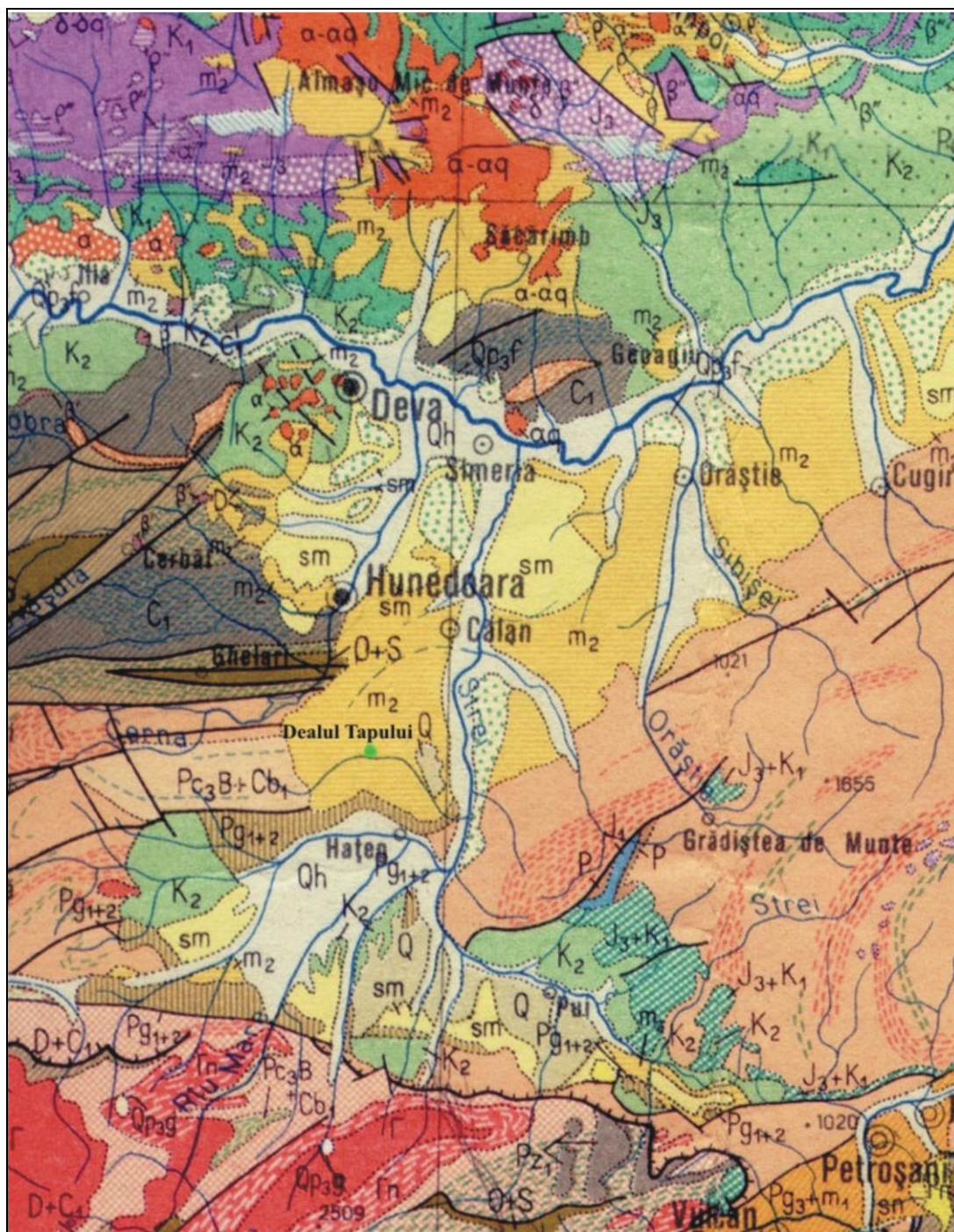
CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA SILVAȘU DE JOS-DEALUL...



Harta 4



Harta 5



Harta 6

Harta 7

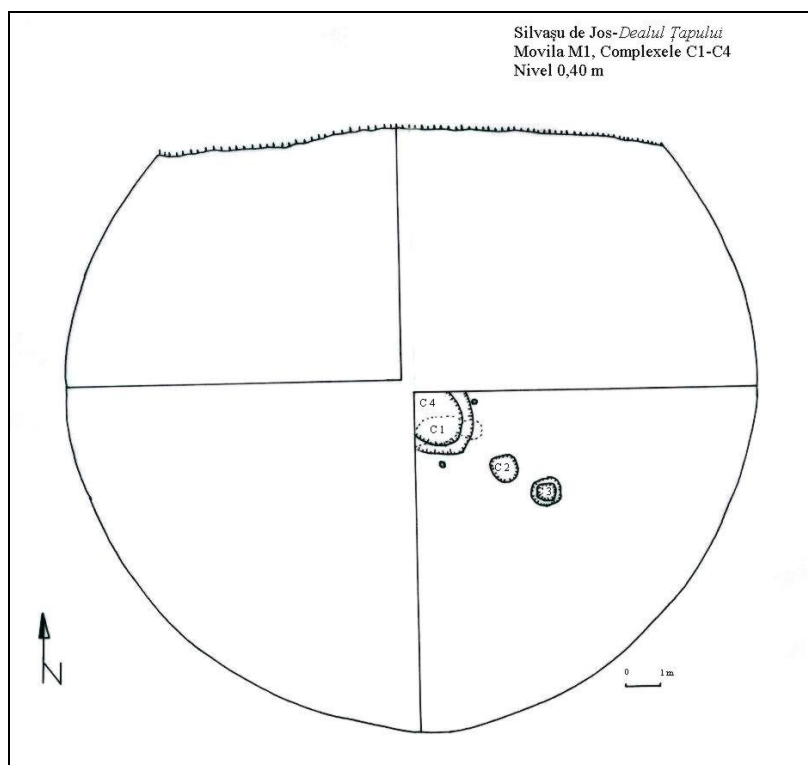


Harta 8

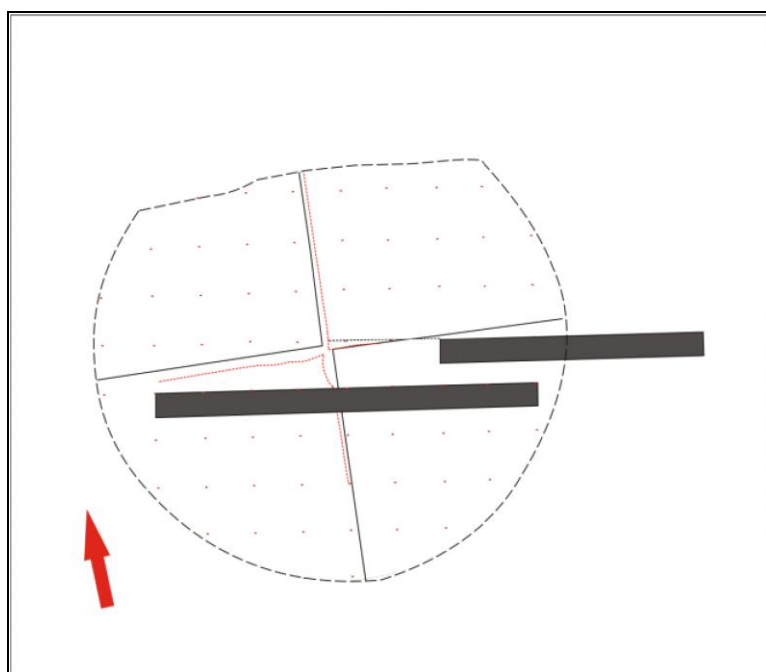


Harta 9

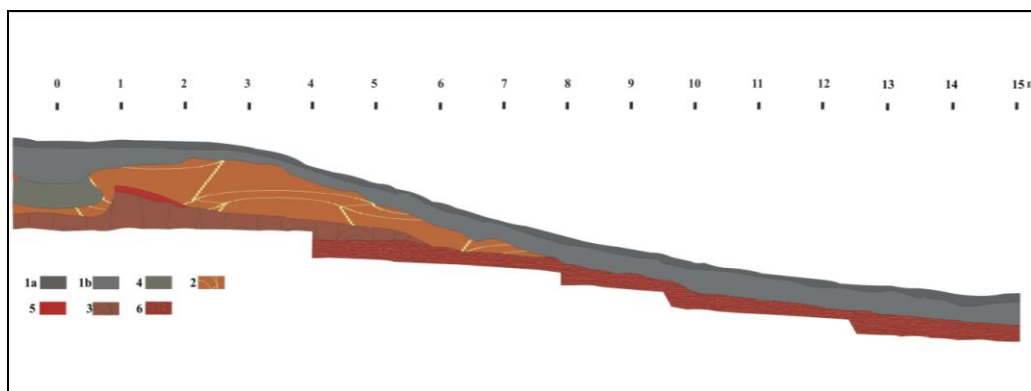
CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA SILVAȘU DE JOS-DEALUL...



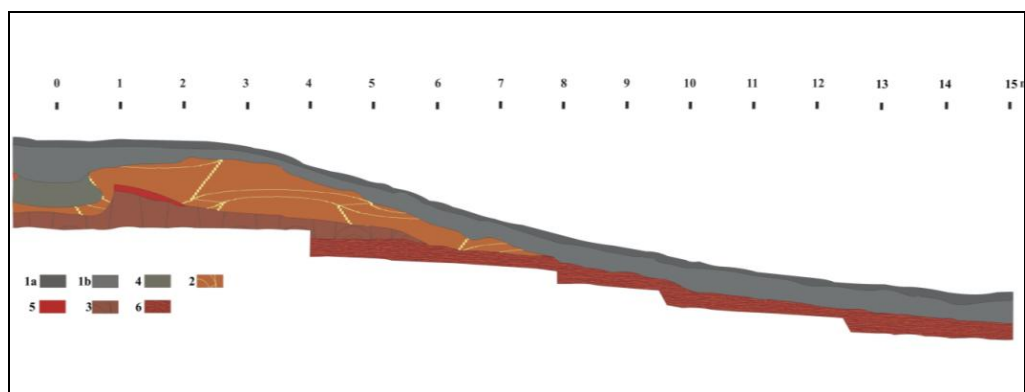
Plan 2



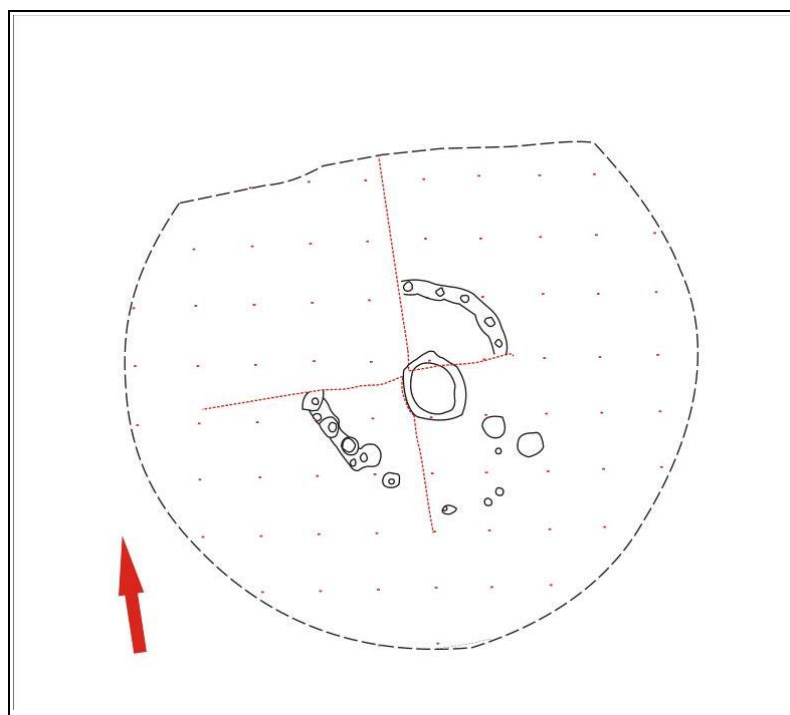
Plan 3



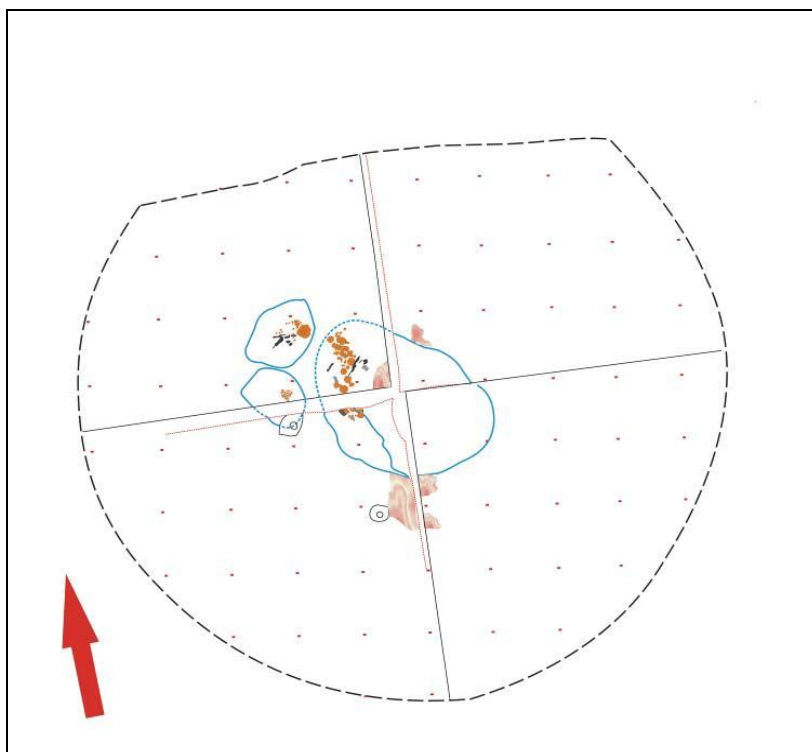
Plan 3



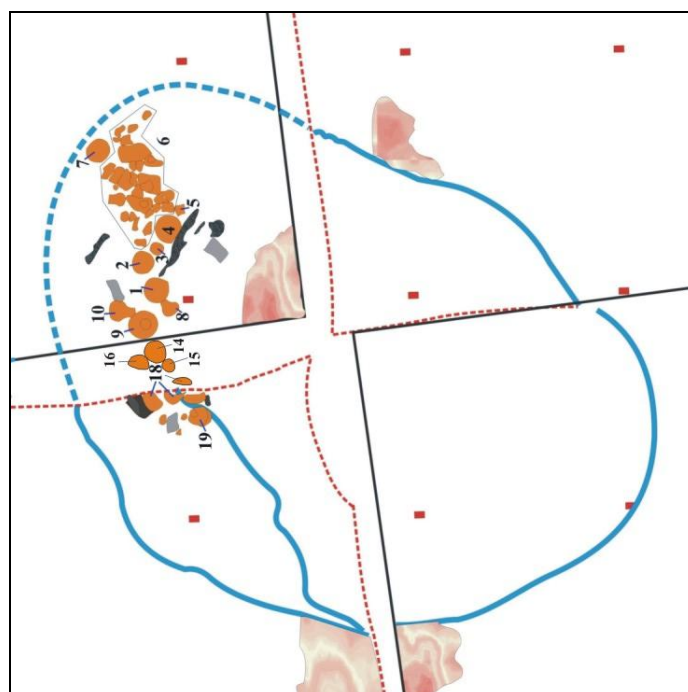
Plan 4



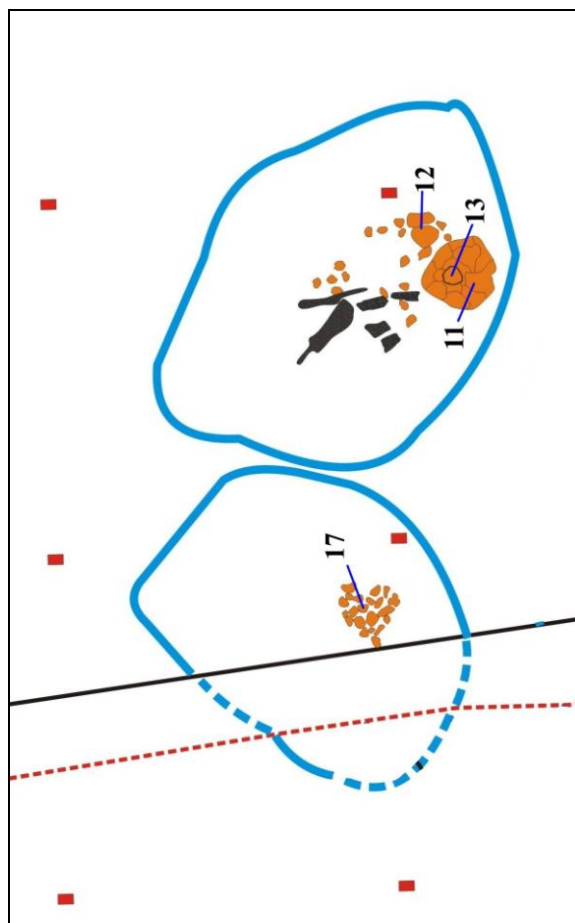
Plan 5



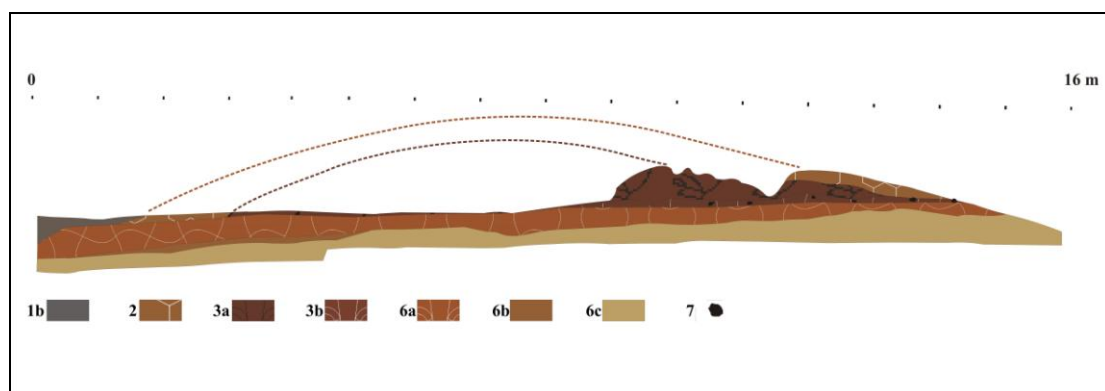
Plan 6



Plan 7

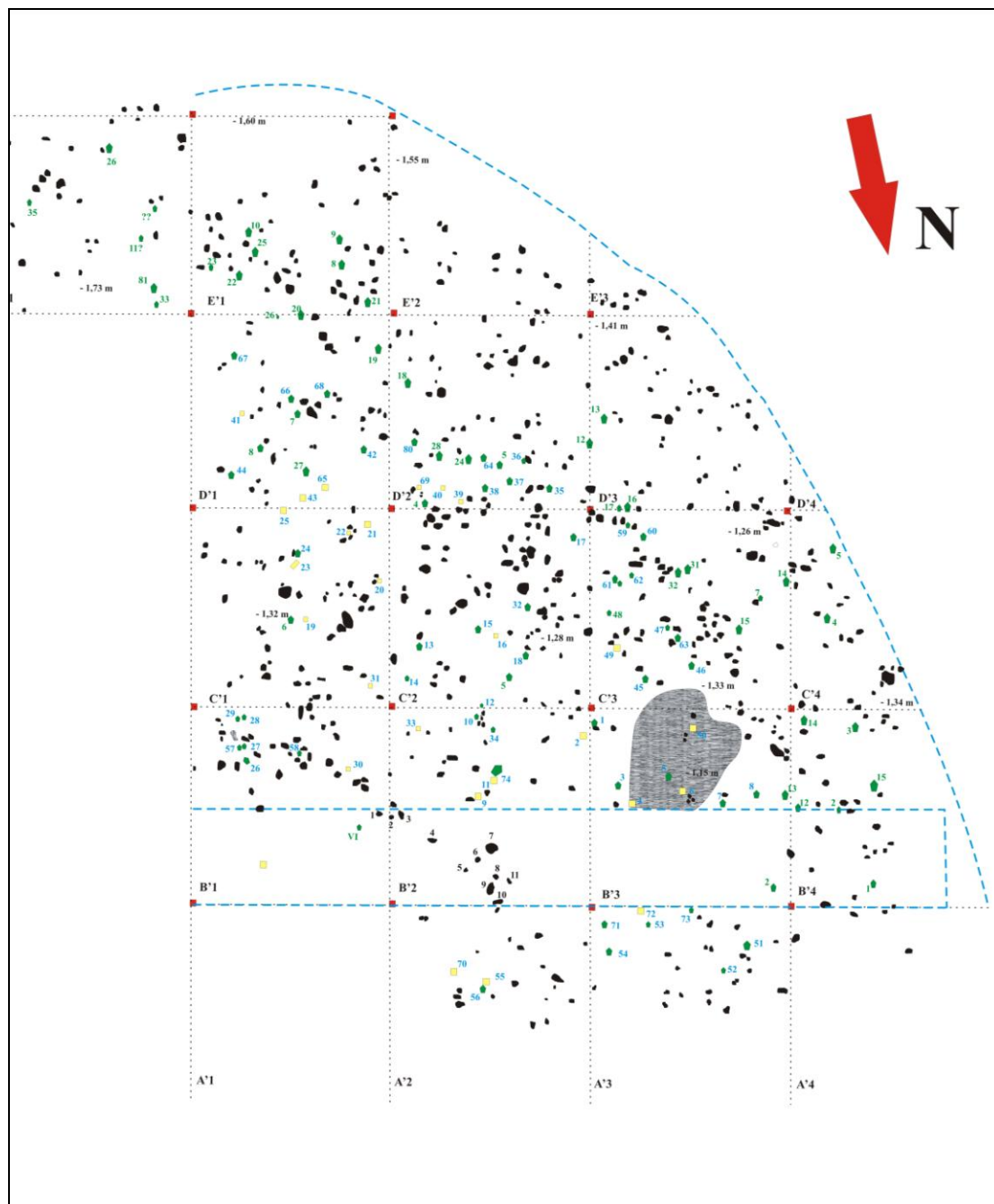


Plan 8

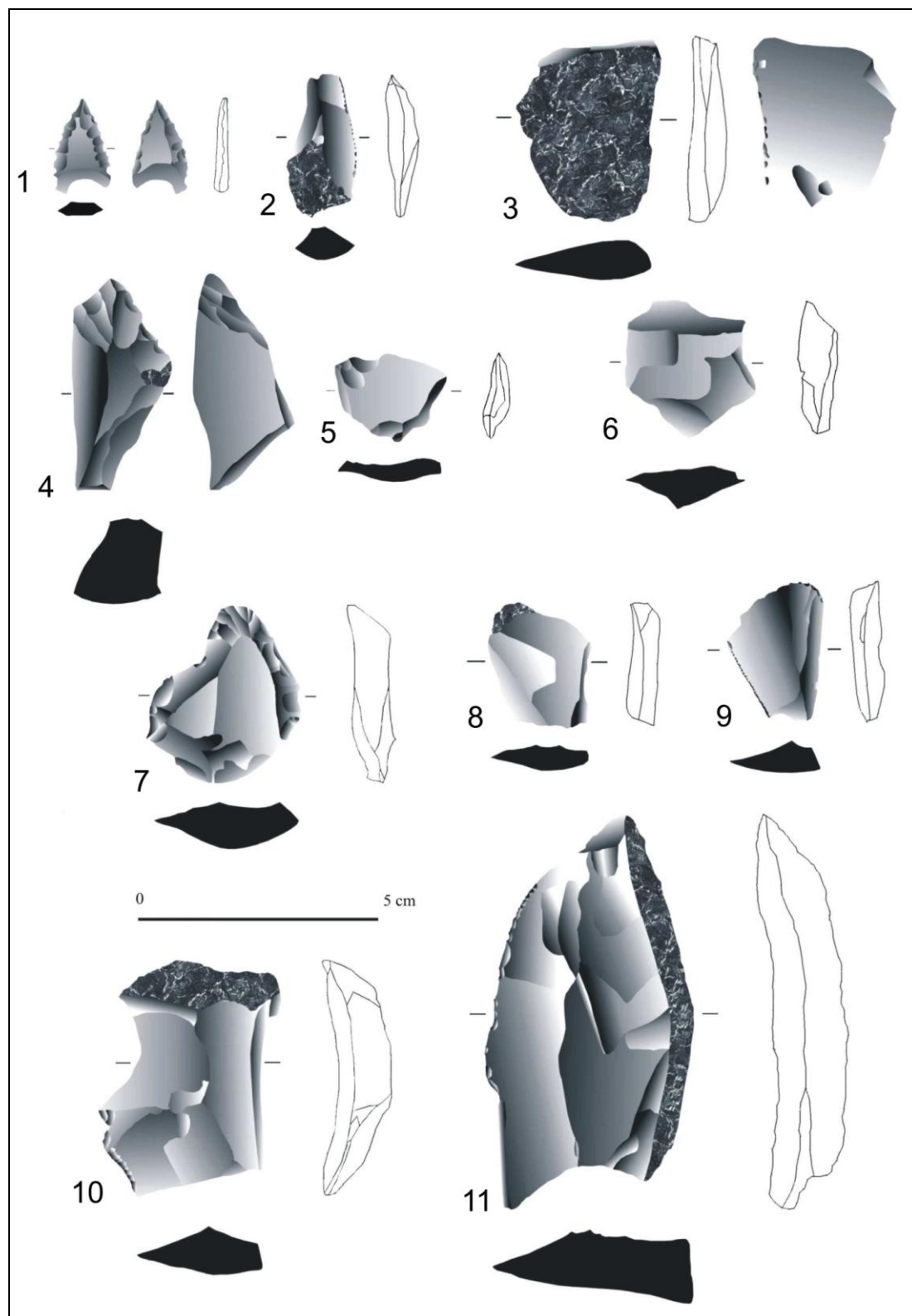


Plan 9

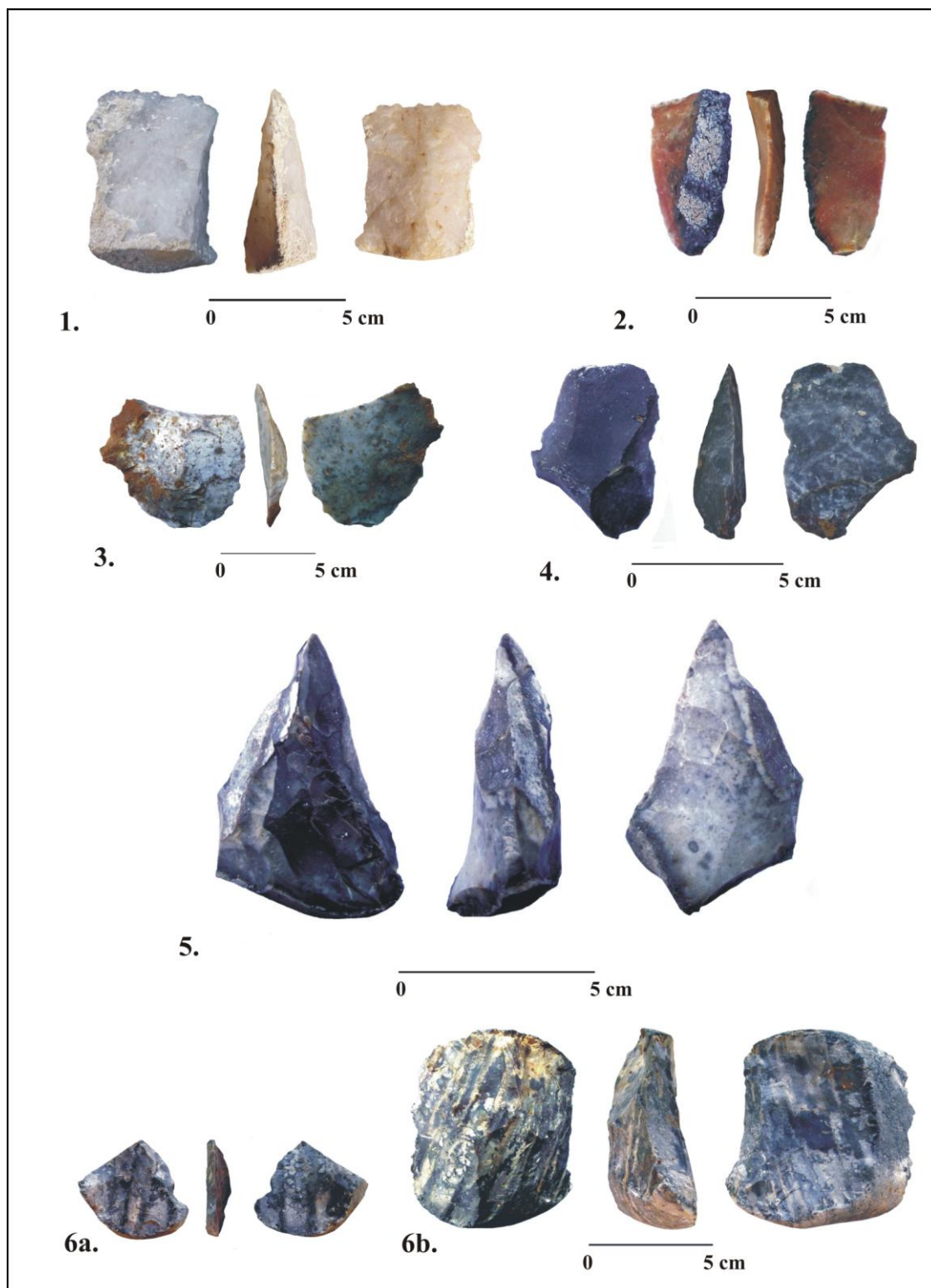
CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA SILVAȘU DE JOS-DEALUL...



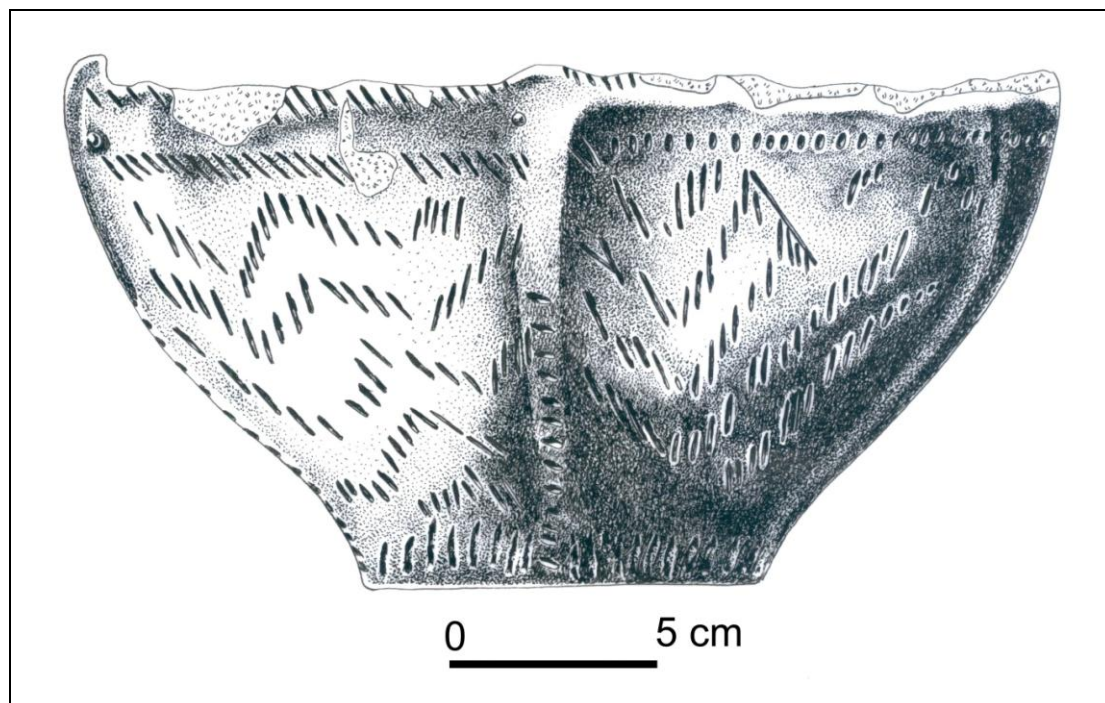
Plan 10



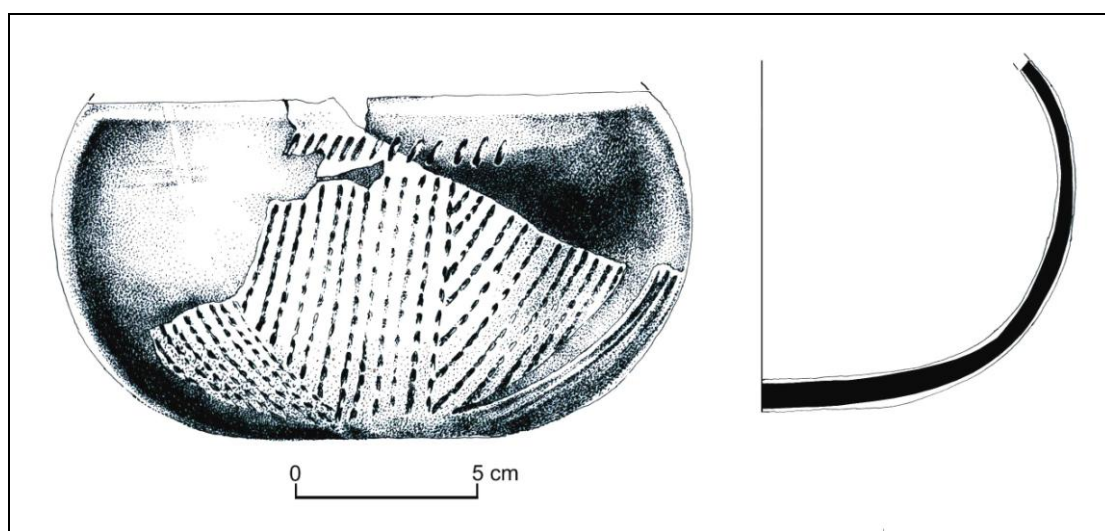
Planșa 1



Planșa 2



1.

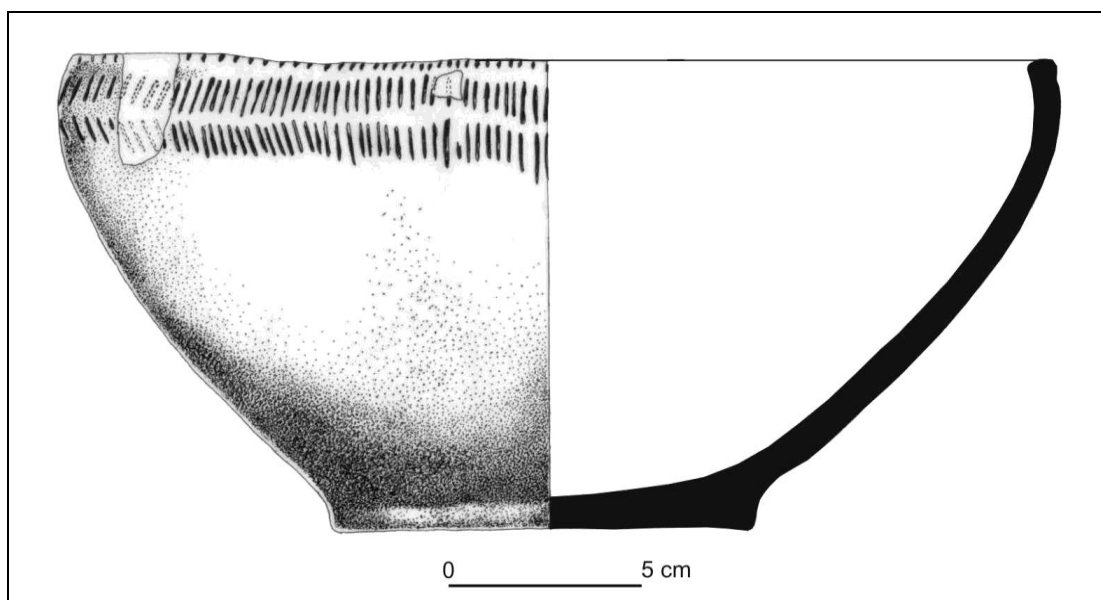


2.

Planșa 3

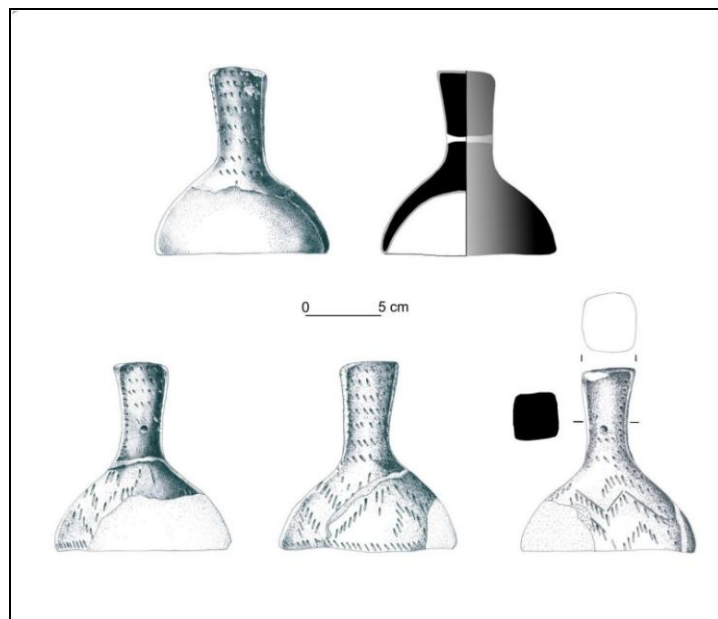


1.

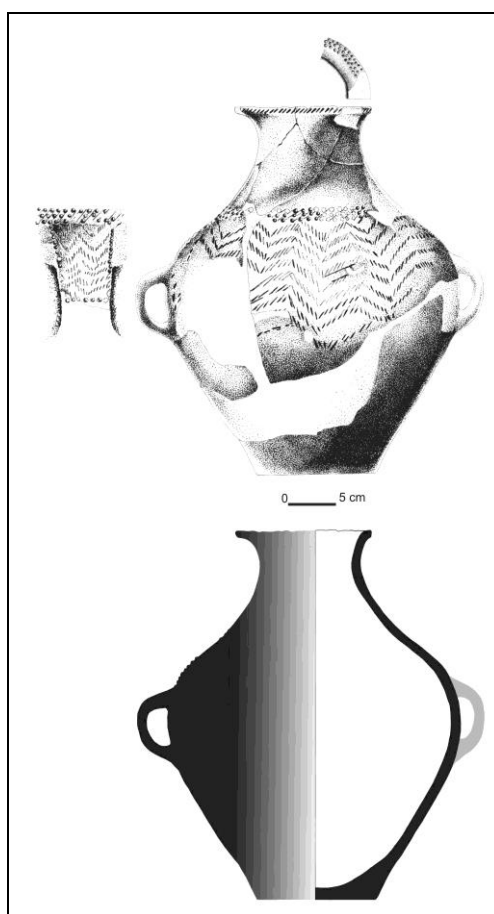


2.

Planșa 4

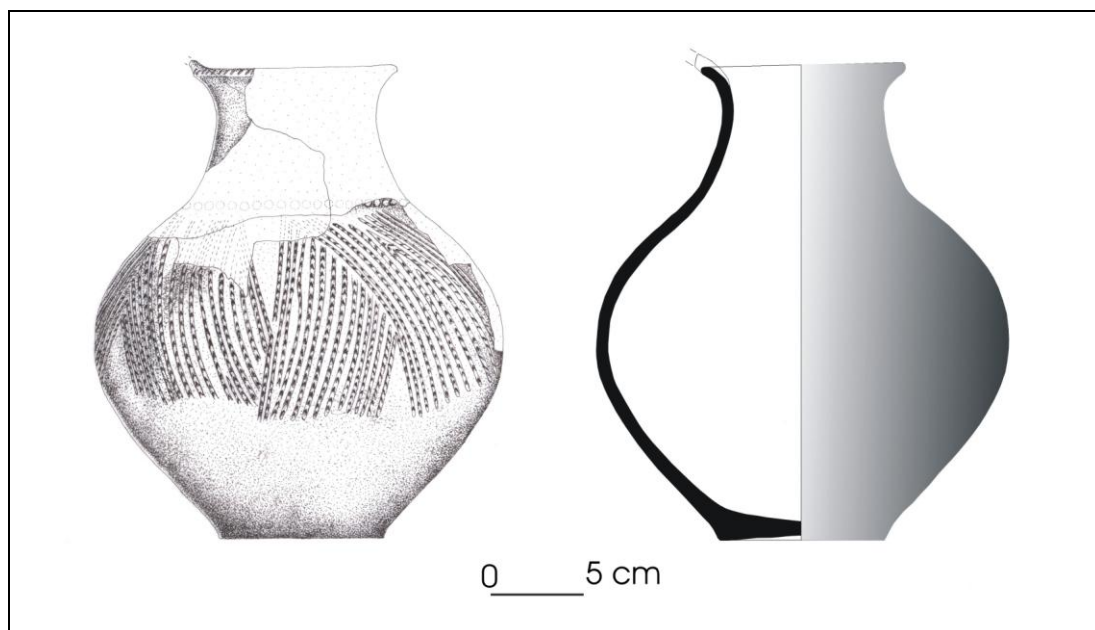


1.

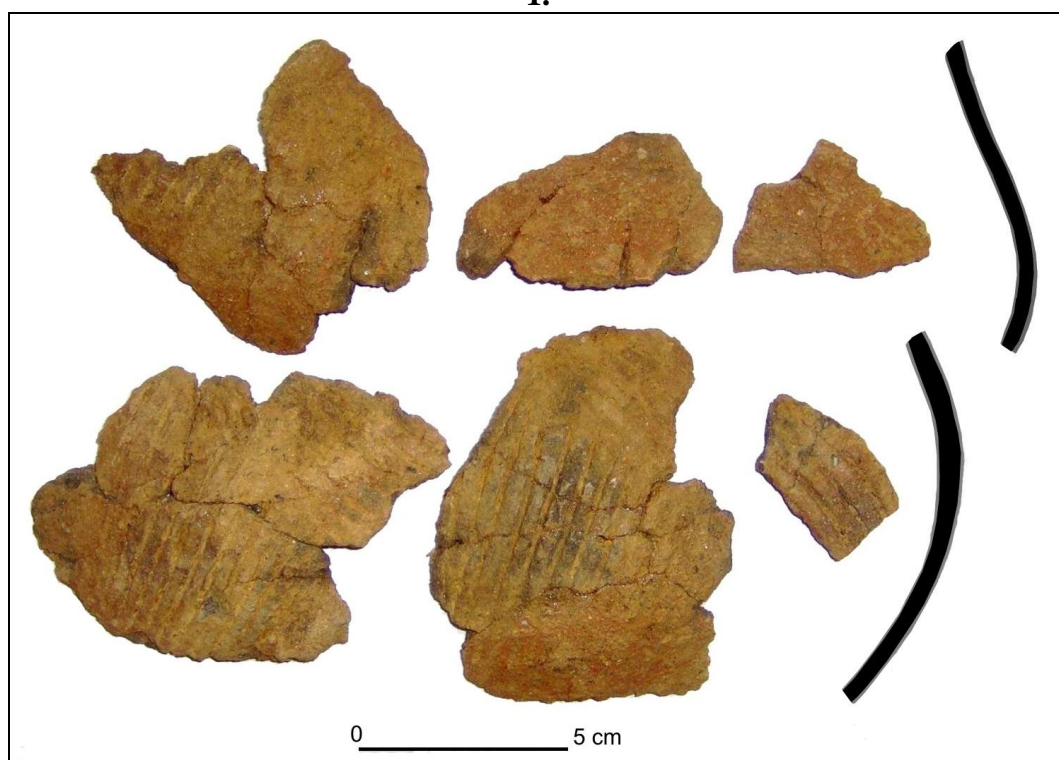


2.

Planșa 5



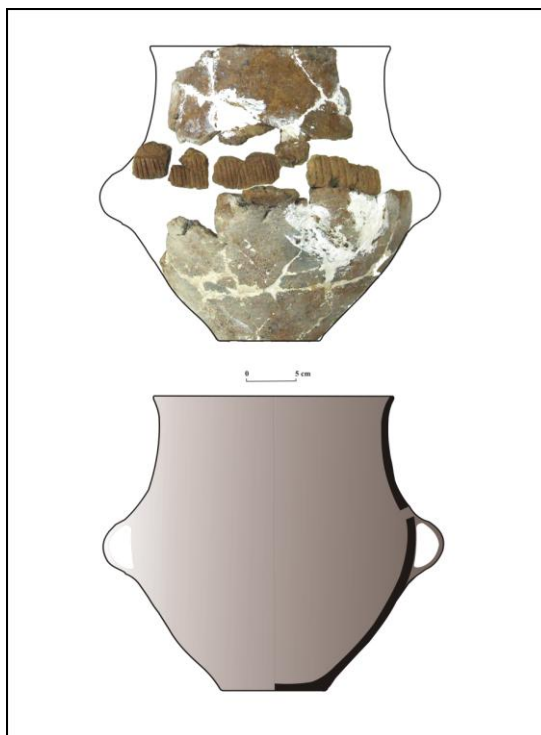
1.



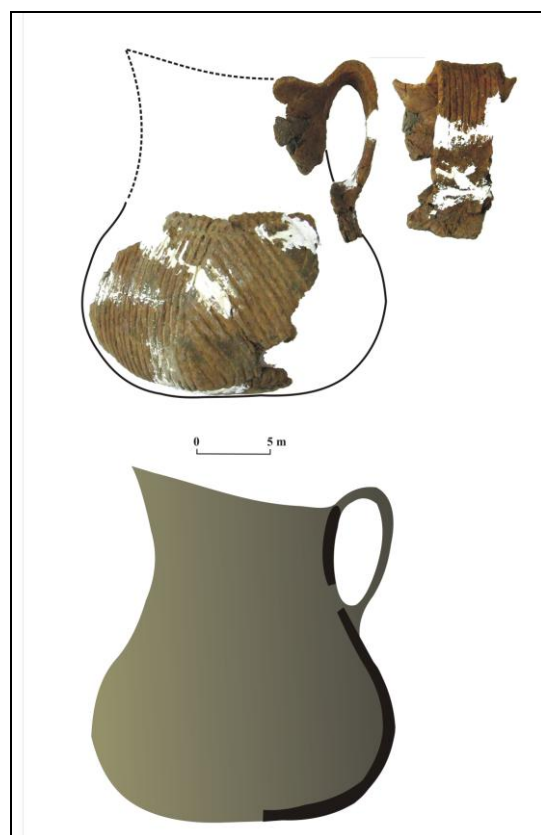
2.

Planșa 6

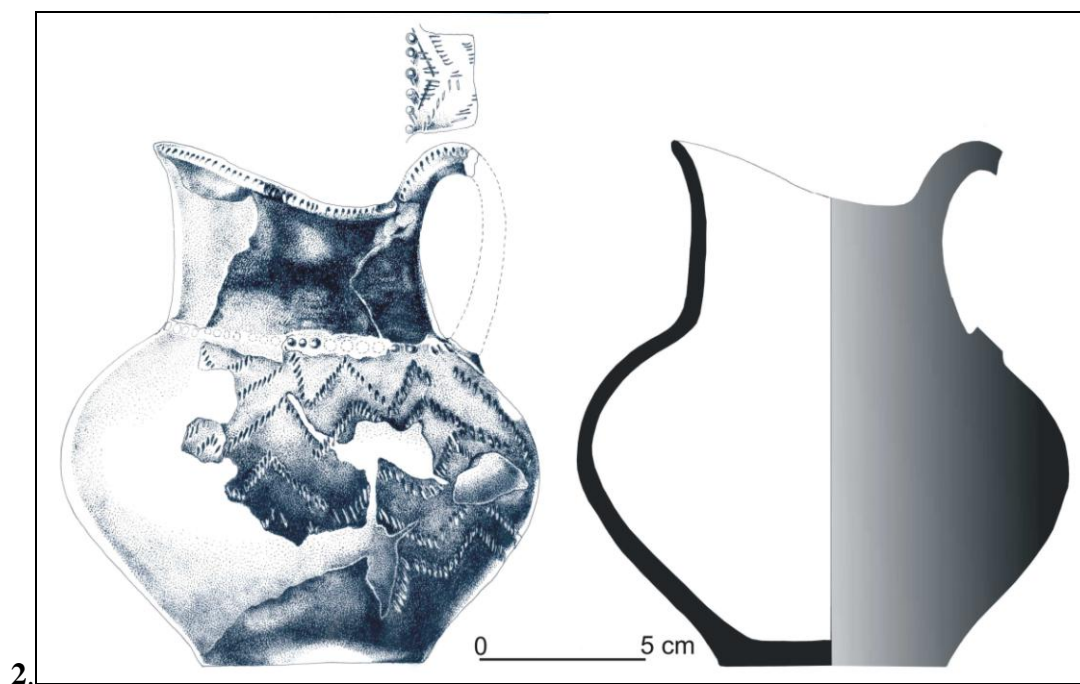
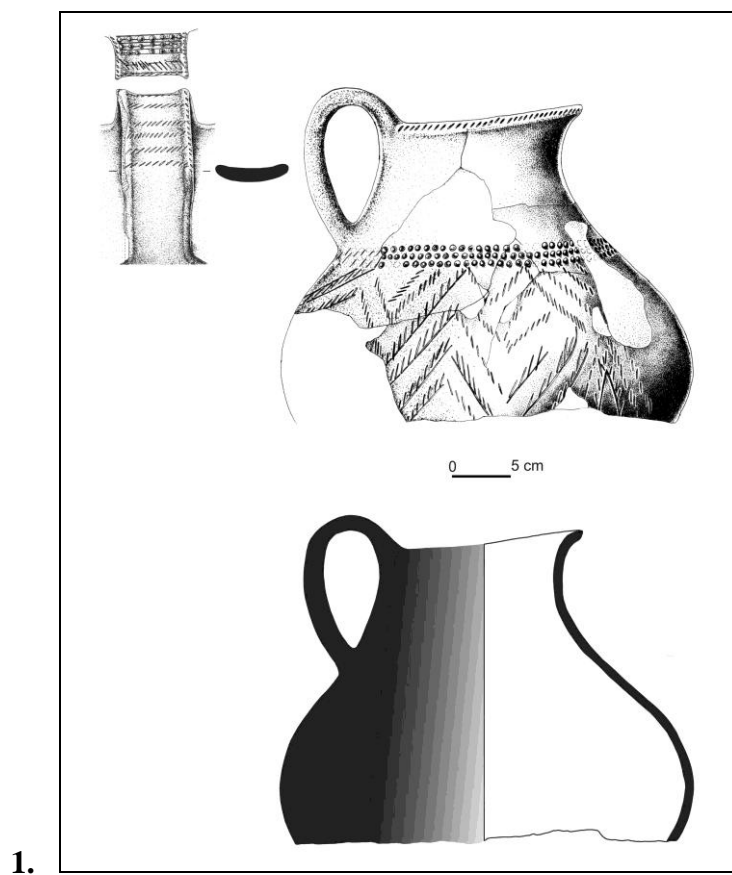
1.



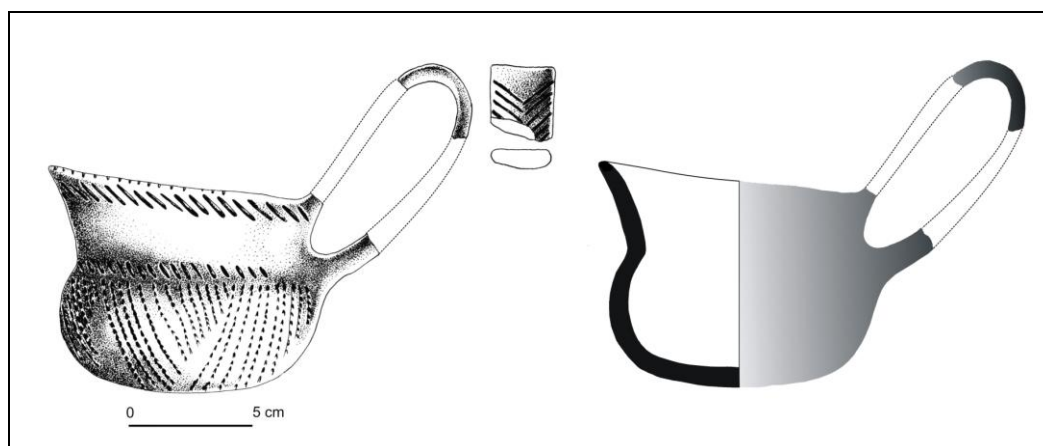
2.



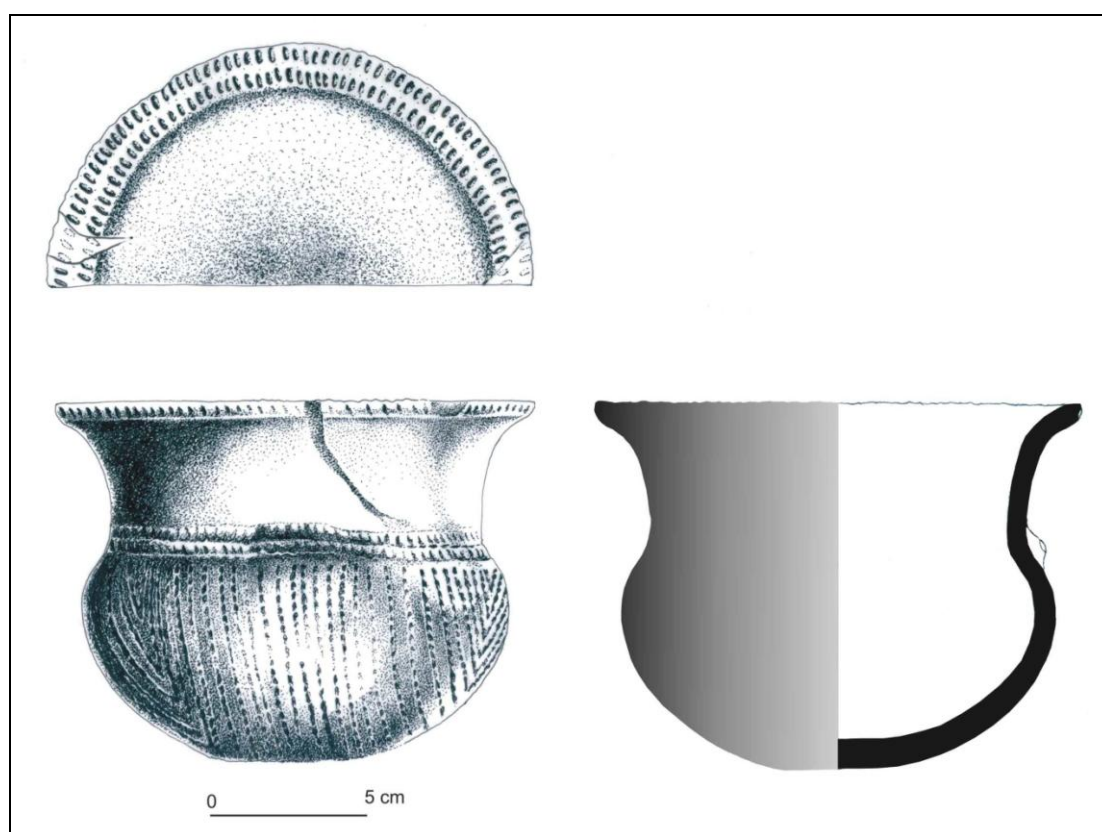
Planșa 7



Planșa 8

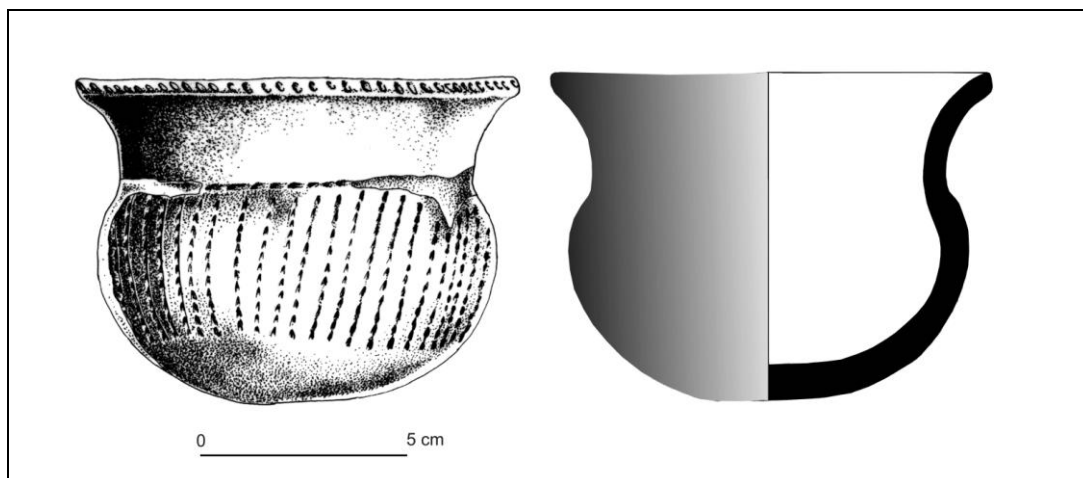


1.

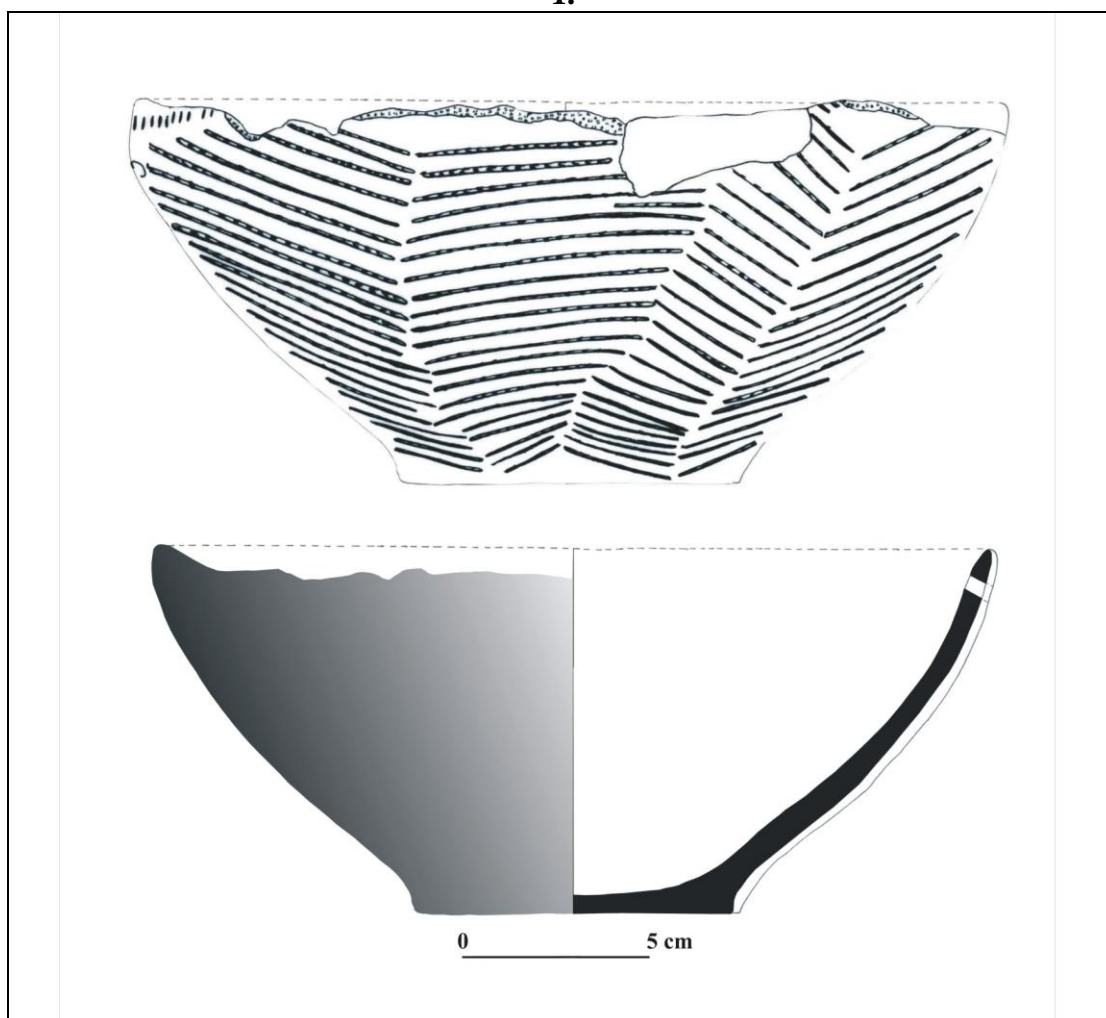


2.

Planșa 9

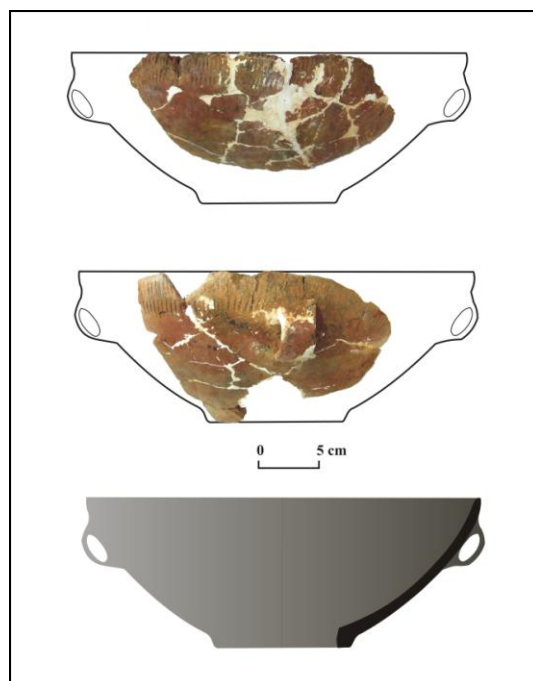


1.



2.

Planșa 10



1.



2.

Planșa 11

STUDII DE ISTORIE

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS SUR LE FONCTIONNEMENT DU STRATÉGAT DE DRISTRA (ENV. 971-ENV. 1018/1020)

Vasile MĂRCULEȚ

Rezumat: Victoria bazileului Ioannis (Ioan) I Tzimiskes (969-976) în vara anului 971 împotriva marelui prinț al Kievului, Sveatoslav I (cca. 945-972), care a invadat Bulgaria chiar la instigarea curții bizantine (968-969), a adus în posesia Imperiului Bizantin și regiunile de est ale Bulgariei și ale Dunării de Jos. Situația posesiunilor bizantine de la Dunărea de Jos a rămas, totuși, pentru mai mult de patru decenii (976-aprox.1018) sub impactul evoluției conflictului redeschis în 976 ani între Bizanț și Țaratul bulgar.

Résumé: La victoire du basilé Ioannes (Jean) I Tzimiskès (969-976) pendant l'été de l'an 971 contre le grand prince de Kiev, Sveatoslav I (env. 945-972), qui avait envahi la Bulgarie même aux instigations de la cour byzantine (968-969), a apporté sous la possession de l'Empire Byzantin les régions de la Bulgarie orientale et du Bas-Danube. La situation des possessions byzantines du Bas-Danube est restée pourtant, pendant plus de quatre décennies (976-env.1018) sous l'incidence de l'évolution du conflit réouvert dans l'an 976 entre Byzance et le Tzarat Bulgare redressé.

Cuvinte cheie: Ioannes I Tzimiskes, Basileios II, Dristra, Dorostolon, Ioannoupolis, Mesopotamia Occidentală, strategos, katepano.

Mots clef: Ioannes I Tzimiskes, Basileios II, Dristra, Dorostolon, Ioannoupolis, la Mésopotamie de l'Occident, stratégos, katépano.

Le stratégat de Dristra – sous-unité militaire et administrative de frontière (après 971-après 986). Les territoires arrachés au Tzarat Bulgar après la victoire contre les Russes – l'espace danubien- pontique et les régions de la Bulgarie orientale – ont été organisés par l'empereur Ioannes I Tzimiskès, déjà pendant l'été de l'an 971, dans une nouvelle unité administrative-territoriale byzantine, respectivement dans un nouveau thème¹. Son nom a été apparemment le *Thème Theodoroupolis* ou le *Katépanat de Theodoroupolis*. Quatre sceaux trouvés à Preslav mentionne par le général Sisisnios,

¹ Pour les opinions exprimées, voir: I. Jordanov, en *Arheologija*, 24, 1982, 1, p. 12-13; P. Diaconu, en *SCIIVA*, 37, 1986, 2, p. 167-178; Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină la Dunăre în secolele X-XII*, Târgoviște, 2007, p. 30 (*Organizarea militară bizantină*); V. Mărculeț, *Stăpânirea bizantină la Dunărea de Jos în secolele X-XII. Aspecte din istoria themei Mesopotamia Apusului, strategatului de Dristra-Dorostolon și a themei Paristrion-Paradunavon*, Mediaș, 2006, p. 48-56 (*Stăpânirea bizantină*); V. Mărculeț, en *Peuce*, s.n. III-IV, 2007, p. 305-316.

protospatharios et katépano de Theodoroupolis, très probablement le premier gouverneur du thème².

En bref l'empereur a réorganisé les possessions impériales du Bas-Danube, dans un nouveau thème. Le nom du nouveau thème byzantine, identifié par l'historien Nikolas Oikonomides, conformément à un *taktikon* daté entre 975-979, conservé à Escorial, qui mentionne 7 duchés et katépans, parmi lesquels un *katépano de la Mésopotamie [de l'Occident]*, 12 stratèges de quelques grands et vieux thèmes byzantins et 71 stratèges frontaliers, parmi lesquels un *stratège de la Mésopotamie [de l'Occident]*, un *stratège de la Thracie et de Ioannoupolis*, a été la *Mésopotamie de l'Occident*³. A sa tête se trouvait un gouverneur qui portait le titre de *stratégos*, duc ou *katépano*.

Des sources sigiliographiques nous connaissons, il paraît, aussi le premier gouverneur byzantin du thème, qui a occupé cette fonction environ dans les ans 971-975/ 976. Celui-ci a été, conformément à la légende d'un sceau découvert à Preslav, «*Léon Sarakinopoulos, protospatharios impérial et stratège de Ioannipolis et Dorostolon*» et «*Léon Sarakinopoulos, protospatharios impérial et stratège de Dorostolon*»⁴, très probablement, l'une et la même personne avec ce «*Léon, stratège histrien*», le sceau duquel a été découvert à Călărași⁵.

L'organisation proposée par N. Oikonomides et résultée, au moins partiellement, aussi de la légende du sceau Léon Sarakinopoulos, a été, généralement, acceptée par les spécialistes roumains. Par exemple, Eugen Stănescu a formulé une hypothèse rapprochée, celle que le *taktikon* en discussion «*mentionne l'existence certe des stratégats de Dristra et de Preslav (Ioannoupolis) pouvant être réunis sous l'autorité d'un duc de la Mésopotamie de l'Occident [...], dénomination qui pourrait désigner la région située entre le danube et la mer*»⁶.

Mais dans une étude récente, partant des mêmes informations – le sceau de Léon Sarakinopoulos et celles contenues dans le même *taktikon* –, l'historien Alexandru Madgearu formule une conclusion complète différente de celles admises jusqu'à présent. Lui soutient catégoriquement la constitution par Ioannes I Tzimiskès, pendant l'été de l'an 971, non seulement d'un, mais de deux thèmes: l'un dans la partie centrale-sudique de l'espace danubien-pontique, autour des villes Dristra et Preslav; le deuxième, nommé la *Mésopotamie de l'Occident* dans la moitié nordique des territoires situés entre le Danube et la Mer Noire. «*Juste après la conquête, pendant l'été de l'an*

² Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 30.

³ N. Oikonomides, en RESEE, III, 1965, 1-2, p. 57-79; Idem, en CIEB XII, II, p. 177-183.

⁴ I. Barnea, en Dacia, N.S., 8, 1964, p. 240-245; P. Diaconu, en SCIVA, 37, 1986, 2, p. 167: «*Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος καὶ στρατηγὸς Ἰωαννουπόλεως καὶ Δοροστόλου ὁ Σαρακινόπουλος*» et «*Λέων βασιλικὸς πρωτοσπαθᾶριος καὶ στρατηγὸς Δοροστόλου ὁ Σαρακινόπουλος*», respectivement, «*Λέοντι στρατηγῷ Ἰστρινῶ*».

⁵ I. Barnea, en Dacia, N.S., 8, 1964, p. 240-245; I. Mititelu, I. Barnea, en SCIV, 17, 1966, 1, p. 46-48; I. Barnea, en I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III: *Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 75: «*Λέοντι στρατηγῷ Ἰστρινῶ*»; Cf. V. Laurent, en BZ, LX, 1967, 1: ou il attribue le sceau l'un «*Λέοντι βασιλικῷ στρατοῦ καὶ τριβοῦν[ω]*».

⁶ E. Stănescu, en CIEB XIV, I, p. 399.

971, – affirme Al. Madgearu – *le territoire situé autour de Dristra et de Preslav a été organisé par Tzimiskès comme province, conduite par un stratège. Sa limite nordique était la Vallée Carasu. Une autre province, dénommée la Mésopotamie de l'Occident a été constituée au nord de Dobroudja. Sa dénomination est liée de sa position entre le Danube, la Mer Noire et la Vallée Carasu*⁷.

En ce qui nous concerne, nous ne sommes pas d'accord avec cette conclusion, respectivement avec la constitution par Ioannes I Tsimiskès de deux thèmes différents au Bas-Danube. Après notre opinion, les informations sigiliographiques et documentaires nous permettent une autre interprétation. Premièrement, nous constatons que l'existence des stratègats de Dristra ou Dorostolon et de Ioannoupolis est confirmée, autant du sceau de Léon Sarakinopoulos, mais aussi du *taktikon* d'Escorial, mais qui montre le stratège de Ioannoupolis comme étant uni avec celui de la Thracie. En même temps, cette source mentionne aussi, comme nous l'avons montré, l'existence d'un *katépanat de la Mésopotamie [de l'Occident]* et d'un *stratège de la Mésopotamie de l'Occident*.

Ayant en vue les datations proposés par ces deux sources – après 971, le sceau de Léon Sarakinopoulos –, respectivement, entre 975-979, la rédaction du *taktikon* – et les événements politiques-militaires consommés dans la région pendant l'intervalle de temps mentionné – l'éclat de la révolte antibyzantine des Comitopouls (976) et le passage du Tzarat Bulgar, refait, à l'offensive contre la domination byzantine (après 976) – nous proposons la suivante organisation des territoires possédés par l'empire au Bas-Danube.

Dans une première étape, entre 971 et env. 976 au Bas-Danube a fonctionné le thème Mésopotamie de l'Occident constitué de deux stratègats: *le stratège de Dristra* ou *Dorostolon* et *le stratège de Ioannoupolis*⁸. Du point de vue territorial, le premier occupait l'espace danubien-pontique et il était délimité par le Danube au nord, de la Mer Noire à l'est et d'un alignement qui passait par l'ouest de Silistra, ce qui constituait ses limites occidentales, et le deuxième était situé au sud du stratège de Dristra, occupant les régions de la Bulgarie orientale.

Dans une deuxième étape, ouverte par la révolte antibyzantine des Comitopouls (976) et prolongée jusqu'après 986, l'an de la conquête de Ioannoupolis (Preslav) par les Bulgares, probablement jusqu' environ l'an 990, les territoires possédés par Byzance au Bas-Danube ont connu une nouvelle organisation, imposée, très probablement, par les impératifs d'ordre militaire dictées par la puissante offensive bulgare. Cette réorganisation des pouvoirs byzantins du Bas-Danube après 976 trouve une relative réflexion, autant dans le *taktikon* d'Escorial, tant que dans quelques sources sigiliographiques.

En ce qui nous concerne, nous considérons qu'après 976 les autorités byzantines confrontées avec l'offensive bulgare contre les pouvoirs de l' empire de la Bulgarie orientale se sont vues obligées recourir à une série de changements substantiels, autant en qui concerne la structure administrative-territoriale des thèmes de la région, y compris le thème de la Mésopotamie de l'Occident: par raisons militaires le stratège de

⁷ Al. Madgearu, en *Byzantinoslavica*, 60, 1999, 2, p. 421.

⁸ Cf. Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 71, ou il considère que l'unité administrative et militaire a été le katépanat de Dristra (971-avant 975).

Ioannoupolis a été maintenant éloigné de sa composition et attaché au thème Thracia, pendant que la moitié nordique de l'espace danubien-pontique a été détachée de sous l'autorité du stratégat de Dristra et organisé dans un nouveau stratégat: *le stratégat Mésopotamie de l'Occident*⁹. D'ailleurs, la séparation du Stratégat de Dristra de celui de Ioannoupolis après 976 trouve la confirmation autant que dans les sources sigiliographiques tant que dans les informations du *taktikon* d'Escorial. Ainsi, les deux sceaux, datés après 976 mentionnent Petros et Arkadois, *protosphatarios impériaux et stratèges de Dristra*, mais le *taktikon* d'Escorial mentionne les stratèges de Dristra et de Ioannoupolis comme deux unités administratives-territoriales distinctes, le dernier apparaissant dans cette source comme lié avec celui de Thracie¹⁰. Après cette réorganisation, nous tirons les conclusions qu'après 976, le thème Mésopotamie de l'Occident, réduit comme territoire, gardait toujours dans sa composition deux stratèges, et ceux-ci moins étendus: *le stratégat de Dristra* ou de *Dorostolon*, situé dans la moitié méridionale de l'espace danubien-pontique, et *le stratégat Mésopotamie de l'Occident*, situé dans la moitié nordique de la même région, stratégat délimité par le Danube, à l'ouest et au nord, la Mer Noire à l'est et, très probablement, la Vallée Carasu au sud¹¹.

Dans ce point de notre recherche, nous considérons opportunément faire quelques précisions concernant le statut des unités administratives-territoriales de Bas-Danube. Tout d'abord, les informations dont nous disposons ne permettent pas la conclusion, formulée par quelques spécialistes, qu'après 971 l'empereur Ioannes I Tzimiskès aurait y constitué deux thèmes: le thème Mésopotamie de l'Occident et celui de Ioannoupolis et Dristra. Sur quoi nous nous fondons ce raisonnement? Tout d'abord, sur les informations comprises dans *le taktikon* d'Escorial. Nous constatons que celui-ci mentionne l'existence certe du katépanat Mésopotamie de l'Occident, énuméré avec autre 6 thèmes. Cependant, les stratèges de Dristra, de Mésopotamie de l'Occident et de Ioannoupolis sont inclus parmi les 71 stratèges frontaliers. puisque dans l'Empire Byzantin les fonctions sont strictement et rigoureusement hiérarchisées, la mention des stratèges de Dristra, de Mésopotamie de l'Occident et de Ioannoupolis parmi les stratèges de frontière, de deuxième rang n'est pas un fait fortuit et manqué d'importance, au contraire, cette chose nous les montre comme ayant le même statut. Bref, les stratèges de Dristra, de Ioannoupolis et de Mésopotamie de l'Occident existents au Bas-Danube entre 971-après 986 ne sont pas des unités administratives-territoriales équivalentes aux thèmes, ils sont des sous-unités administratives-territoriales du thème Mésopotamie de l'Occident, étant ainsi comme on résulte du *taktikon* seulement des stratèges frontaliers, de rang secondaire.

Mais il existe aussi des opinions différentes de la nôtre et en opposition avec celle-ci. Ainsi, se référant au statut de deux stratèges de Dristra, les prothosparos impériaux Peros et Arkadios, dont le gouvernement a été daté, après 976, l'historien Al. Madgearu, et après lui autres spécialistes, considèrent Petros et Arkadios comme

⁹ V. Mărculeț, en *Istorie și ideologie*, p. 49-50.

¹⁰ Al. Madgearu, en *Byzantinoslavica*, 60, 1999, 2, p. 422; N. Oikonomides, en *RESEE*, III, 1965, 1-2, p. 57-79; Idem, en *CIEB* XII, II, p. 177-183.

¹¹ Al. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 71, ou il considère que l'unité administrative et militaire a été le thème de Dristra (avant 975-jusqu'à probablement 1018).

successeurs de Léon Sarakinopoulos en tête du thème du Bas-Danube¹². Cette affirmation conduit indirectement à la conclusion qu'après 976 le stratégat de Dristra était thème individualisé au Bas-Danube, pas sous-unité administrative territoriale du thème Mésopotamie de l'Occident.

En ce qui nous concerne, nous ne partageons pas les mêmes opinions. Le statut du stratégat de Dristra dans cette époque, celui de stratégat frontalier, respectivement sous-unité administrative-territoriale du thème Mésopotamie de l'Occident ne laisse pas, après notre avis, aucun doute en ce qui concerne le statut des stratèges en tête: celui de stratèges frontaliers de seconde rang, subordonnés au katépan du thème.

La première phase de l'offensive bulgare contre les pouvoirs byzantins de la Bulgarie orientale, déclenchée après 976 s'achevait dans l'an 986. À la fin de cette étape, Ioannoupolis (Preslav) et tous les territoires du stratégat homonyme étaient occupées par les Bulgares.

Dans la deuxième phase, déclenchée après 986, l'offensive bulgare a été directionnée contre les pouvoirs byzantins du Bas-Danube, inclus dans le thème Mésopotamie de l'Occident. Les premiers territoires visés par les Bulgares dans cette étape ont été ceux trouvés dans la composition du stratégat Dristra.

Nous ne connaissons pas avec certitude comment s'est déroulée l'offensive bulgare contre les pouvoirs byzantins du Bas-Danube. Une source contemporaine, les soi-disantes *Les notes du toparque grec ou byzantin*, connue aussi comme *L'anonyme de Hase*, après le nom de son premier éditeur, datée environ 991-995/1000, que, nous considérons qu'elle se réfère seulement aux événements liés des luttes avec les Bulgares, et nous permet une reconstitution, au moins, approximative, de leur déroulement¹³. Se rapportant à ces confrontations, l'auteur des notices, un commandant byzantin du Bas-Danube, nommé *thoparque*, raconte qu'après l'offensive bulgare «plus de dix villes ont perdu leurs habitants, et se sont entièrement vidés presque cinq cents villages; mais aussi les environs de notre proximité ont été détruits par la tempête; des hommes pas du tout coupables, défendus par le serment, sont tombés prisonniers aux mains et à l'épée»¹⁴.

En dépit de leur obscurité, les informations contenues dans *Les notes du toparque* nous permettent tirer la conclusion que l'offensive bulgare a enlevé de sous la possession de l'empire la plus grande partie du territoire du stratégat de Dristra. Les succès bulgares enregistrés par les forces de Samuel Comitopulos déterminaient le repli graduel des pouvoirs byzantins dans les régions situées entre le Danube et la mer et, finalement, la diminution à la moitié nordique de l'espace danubien-pontique, respectivement aux territoires du stratégat Mésopotamie de l'Occident limité au sud par

¹² Idem, en *Byzantinoslavica*, 60, 1999, 2, p. 421; Gh. Zbucnea, en *Istoria românilor*, vol. III: *Genezele românești*, București, 2001, p. 282.

¹³ Pour les discussions concernant les controverses liées des événements auxquels font références *Les notes du toparque*, voir: P. Diaconu, en *Studii*, XV, 1962, 5, p. 1215-1235; Idem, en *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 189-199; Idem, en *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 383-394; Idem, en *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 357-369; Cf. C. Cihodaru, en *SCȘ.I*, XII, 1961, 2, p. 257-272; Cf. Idem, en *AIIA*, II, 1965, p. 260-280; Cf. I. Ševcenko en *DOP*, 25, 1971, où l'auteur considère que le Toparchus Gothicus est un faux réalisé par C.B. Hase.

¹⁴ Apud A. Cazacu, en *RI.*, XXX, 1944, 1-12, p. 51.

des vagues en terre et en pierre de l'alignement Cernavodă-Constanța¹⁵.

Nous ne savons pas avec certitude quelle a été la situation de Dristra. Parce qu'aucune source connue jusqu'à présent ne mentionne pas son éventuel occupation par les Bulgares, ou toute une autre réoccupation byzantine, nous considérons que le principal centre du Bas-Danube n'a pas changé son statut politique-juridique, restant par la suite sous la soussouveraineté du Byzance¹⁶. Nous admettons aussi, avec d'autres spécialistes, que l'Empire Byzantin gardait encore aussi sous son contrôle des autres points fortifiés situés sur la rive droite du Danube, situés entre Silistra et Cernavodă, auxquels il pouvait assurer la défense et l'approvisionnement avec la flotte¹⁷. À la suite de l'offensive bulgare, déroulée après 986 et jusqu'environ l'an 990, si on a en vue la datation *Des notes du toparque*, le stratégate frontalier de Dristra cessait son existence.

Le stratégate de Dristra – thème au Bas-Danube (env. 1000-env. 1018/1020). La guerre byzantine-bulgare entrait dans une nouvelle étape pendant les derniers ans du X^e siècle (après 997), enregistrant un entier déploiement différent de l'époque précédente, matérialisé dans l'assimilation de l'initiative politique-militaire par l'Empire Byzantin. Après la sanglante défaite provoquée en 997 par le général Niképhoros Uranos, le tzar bulgar, à Zétunion, sur la rivière Spercheios, en Grèce, non loin de Thermopyle, la dévastation des territoires bulgares et l'occupation du port Dyrrachion, l'offensive byzantine a été directionnée vers la Bulgarie orientale pour éliminer de sous la suzeraineté bulgare les territoires occupés par Samuel dans ces régions. Une brève note consignée par Ioannes Zonaras, reprise par Georgios Kedrenos, devient très importante pour connaître ces aspects. Le premier note que «*pendant l'an 6508 (1000, n.n.), l'indiction 13, l'empereur envoyant une autre armée puissante contre les forteresses bulgares au-delà de Haemus (les Montagnes Balcanes, n.n.) sous la commande du patrice Théodorokanos et du prothospatar Niképhoros Xiphias, a sumis*

¹⁵ L'attribution du vallum en pierre par les spécialistes, soit aux Bulgares, soit aux Byzantins, il s'est constituée dans une controverse pas encore résolue par les spécialistes. Pour les discussions sur celle-ci, voir: P. Diaconu, en *Studii*, XV, 1062, 5, p. 1215-1235, avec l'entière discussion concernant l'attribution et la datation de la vague; Idem, en *SCIV*, 16, 1965, 1, p. 189-199; Idem, en *SCIV*, 16, 1965, 2, p. 383-394; Idem, en *SCIV*, 19, 1968, 2, p. 357-369; Cf. C. Cihodaru, en *SCȘ.I*, XII, 1961, 2, p. 257-272; Cf. Idem, en *AIIA*, II, 1965, p. 260-280.

¹⁶ I. Ševcenko, în *RESEE*, VII, 1969, 4, p. 591-598; M. Salamon, în *RESEE*, IX, 1971, 3, p. 487-496.

¹⁷ N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgaria*, Bucarest, 1946, p. 47 (*Les duchés byzantins*); Idem, en *AARMSI*, s. III, t. XXVI, 1943-1944 (1944), p. 67; C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Praga, 1876, p. 194; I. Barnea, en *loc. cit.*, p. 89; P. Diaconu, en P. Diaconu, D. Vâlceanu, *Păciul lui Soare. I. Cetatea bizantină*, București, 1972, p. 18; S. Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, București, 2004, p. 182; P. Wirth, *Grundzüge der byzantinischen Geschichte*, Darmstadt, 1989, p. 98; G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 256; Cf. P. Pavlov, en P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain, *Istoria Bulgariei*, București, 2002, p. 41: où il repousse une pareille thèse et soutient que «*Samuel délivre les territoires bulgares du nord-est (Preslav, Slisca, Dristra, une partie des territoires du nord du Danube, peut-être jusqu'au Nistre)*».

au pouvoir romée le Grand Preslav, le Petit Preslav mais aussi Pliskova»¹⁸. À son tour, Ioannes Zonaras consigne la même nouvelle, que «[l'empereur] part à la guerre contre les Bulgares et après qu'il a démoli la plus grande partie des fortifications de Sardica (Sophie, n.n.), il revient à Mosynopolis. Il a pris aussi le Grand et le Petit Preslav, mais aussi Pliskova (Pliska, n.n.) par l'intermède de ses généraux»¹⁹.

Sans doute, les forces byzantines cantonnées dans la moitié nordique de l'isthme danubien-pontique auraient contribué elles-aussi substantiellement à la victoire byzantine. Le succès byzantin de la balance des X^e-XI^e siècles apportait une modification définitive et radicale du statut politique-juridique des territoires de la Bulgarie orientale et de l'espace danubien-pontique. Leur organisation a subi aussi des changements essentiels. Sur ces problèmes nous nous arrêterons par la suite.

Les sources dont nous disposons confirment la souveraineté continue de l'empire sur Dristra à la fin du X^e siècle et au début du XI^e siècle. De cette période nous disposons de plusieurs sceaux des gouverneurs du Bas-Danube. Ainsi, un sceau découvert à Pliska, daté à la fin du X^e siècle et au début du XI^e siècle mentionne un «David, protospatharios et stratègos de Thracie et de Dristra»²⁰. Un autre, de la même période, avec la légende «Théodoros, primikéros et stratègos de Dristra», très probablement, le même avec «Théodoros, stratège autocrate», le sceau duquel a été découvert à Silistra, appartient à un autre gouverneur du thème du Bas-Danube²¹. Un peu plus tard, en 1017, Georgios Kedrénos mentionne dans son oeuvre le «stratège de Dorostolon, Tzitzikios, le fils de Théodoros Ivir»²². En conclusion, conformément à ces informations, nous sommes en mesure à tirer les conclusions que la souveraineté byzantine sur Dristra, est hors toute discussion avant et après l'an 1000.

Il existe, aussi, quelques opinions qui configurent une situation plus complexe de ces territoires. Par exemple, P. Diaconu, qui date la campagne byzantine conduite par les généraux Théodorokanos et Niképhoros Xiphias dans l'an 1001, considère que l'est de la Bulgarie et le sud de Dobroudja reconquis, respectivement toute la région du Bas-Danube, avec Dristra et les autres centres urbains, a été englobée au thème Thracie. Pour soutenir sa théorie, le chercheur roumain mentionne le sceau de Pliska, celui de «David, prothospatharios et stratègos de Thracie et de Dristra»²³.

¹⁸ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History 811-1057*, ed. J. Wortley, J.-Cl. Cheynet, B. Flusin, Cambridge, 2010, Basil et Constantine, 26; Georgius Cedrenus-Ioannis Scylitzae, *op. ab I. Bekkero suppletus et emendatus* II, Bonnae, 1839, p. 452 (Cedrenus-Scylitzae).

¹⁹ Ioannis Zonarae, *Epitomae historiarum*, cum Caroli Ducangii suisque annotationibus, vol. IV, Lipsiae, 1871, p. 118.

²⁰ P. Diaconu, en Pontica, II, 1969, p. 397; Idem, en *loc. cit.*, p. 18 «Δαβίδ πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς Θρακῆς καὶ Δρίστρας».

²¹ N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 69; P. Papahagi, en RHSEE, VIII, 1931, 10-12, p. 306-307: «Θεοδῶρος πριμικηρίος καὶ στρατηγὸς Δρίστρας», respectivement, «Θεοδῶρος στρατηγὸς αὐτοκράτωρ».

²² Cedrenus-Scylitzae, II, p. 463.

²³ P. Diaconu, en Pontica, II, 1969, p. 397; Idem, en *loc. cit.*, p. 18. Pour la datation de la campagne byzantine de l'an 1001-1002: N. Bănescu, *Istoria Imperiului Bizantin*, vol. II: *Imperiul Bizantin clasic (610-1081)*, București, 2003, p. 522-523; G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p.

Après notre avis, exprimé aussi dans autres ouvrages, la campagne byzantine de l'an 1000 ramène sous certe souserénaité byzantine l'est de la Bulgarie et le sud de Dobroudja. Les nouvelles acquisitions territoriales byzantines, et là nous avons en vue, premièrement, celles de la zone de Silistra, unies avec les anciennes possessions byzantines du nord de l'espace danubien-pontique, formaient maintenant une nouvelle unité administrative-territoriale: *le stratégat de Dristra ou de Dorostolon*, avec la résidence dans le centre urbain homonyme²⁴. Nous soutenons cette affirmation sur le fait que la découverte au Preslav ou Silistra des sceaux appartenant à «*Léon Pegonites, prothospatharios et stratégos du Grand Preslav*», «*Ioannes, basilokos protospatharios et stratégos du Preslav*», «*Aetios, protospatharios et stratégos du Preslav*», «*Konstantinos Karandenos, protospatharios, epi tou Chrisotriklinou et stratégos du Preslav*», «*Ioannes Maleas, protospatharios et stratégos du Preslav*», datés en premier quart du XI^e siècle²⁵, permet la conclusion qu'après le succès militaire de l'an 1000, les autorités byzantines ont reconstitué aussi l'ancien stratégat de Ioannoupolis (Preslav), mais à part de celui de Dristra. À la tête du nouveau thème du Bas-Danube se trouvait un gouverneur qui portait le titre de *stratégos* (στρατηγός).

On ne connaît pas exactement les territoires entrés dans la composition du stratégat de Dristra. Mais à titre d'hypothèse nous considérons qu'il englobait, généralement, les territoires qui avaient composé la Mésopothamie de l'Occident après la réorganisation d'après l'an 976, respectivement l'entier espace danubien-pontique, avant tout. Par conséquent, nous croyons que ses limites suivaient approximativement le cours du Bas-Danube en amont de Dristra (Silistrie) jusqu'aux bouches, dans la partie orientale, pendant que les deux alignements qui passaient par l'ouest et au sud de Dristra constituaient ses frontières occidentales et méridionales.

Même de cette phase, du processus d'organisation de la nouvelle unité territoriale-administrative du Bas-Danube, nous constatons une modification radicale du statut du stratégat de Dristra, par rapport à la période 971-après 986. La nouvelle unité administrative-territoriale n'a plus le statut d'un stratégat frontalier mais celui de thème. Très probablement, la nécessité de la coordination de l'effort de défense de ces territoires devant les attaques de quelques commandants bulgares locaux, qui gardaient encore sous leur contrôle différentes régions, mais aussi aux actions militaires de soutien de l'offensive byzantine, dans les conditions où les luttes avec les Bulgares s'étaient généralisées, ont imposé la réalisation d'une unité de commandement des thèmes byzantines de l'est de la Péninsule Balcanique. Par suite, le gouvernement du

256; P. Wirth, *op. cit.*, p. 98; Cf. S. Brezeanu, *op. cit.*, p. 182, ou il date la campagne en 1001-1002.

²⁴ V. Mărculeț, *Stăpânirea bizantină*, p. 48-52; Mărculeț, en Peuce, s.n. III-IV, 2007, p. 310-314.

²⁵ N. Bănescu, P. Papahagi, en *Byzantion*, X, 1935, p. 602; N. Bănescu, *Les duchés byzantins*, p. 41: «*πρωτοσπαθάριος καὶ στρατηγὸς τῆς μεγάλῃς Πρεσθλάβας*»; I. Jordanov, *Pečtite ot strategijata v Preslav (971-1088)*, Sofia, 1993, nr. 291-302, 305, 308; Idem, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 1: *Byzantine Seals with Geographical Names*, Sofia, 2003: «*Ἰωάννη βασιλικῷ πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Περσθλάβας*», «*Ἄετιος πρωτοσπαθαρίου στρατηγὸς Περσθλάβας*», «*Κωνσταντίνῳ πρωτοσπαθαρίῳ ἐπὶ τοῦ Χρυσотρικλίνου καὶ στρατηγῷ Περσθλάβας τῷ Καρανδηνῷ*», «*Ἰωάννη πρωτοσπαθαρίῳ καὶ στρατηγῷ Περσθλάβας τῷ Μαλέα*» (*Corpus*, I).

stratégat de Dristra-D a été confié temporairement au duc de la Thracie, continuant, de ce point de vue, le statut des dernières années d'existence du thème Mésopothamie de l'Occident. La fonction du stratégat de la Thracie et de Dristra détenue par le prothospatharos David est révélatrice de ce point de vue. Son premier gouverneur a été avec certitude, le prothospathar David, qui à la balance des X^e-XI^e siècles, a réuni temporairement sous son gouvernement, autant le grand thème de la Thracie, mais aussi le stratégat de Dristra.

La mesure initiée par les autorités byzantines a été seulement un artifice d'organisation et de gouvernement pour peu de temps. Presque sans aucune doute, déjà pendant la première décennie du XI^e siècle, le stratégat de Dristra était séparé du thème Thracie et mis sous propre administration, un fait confirmé, autant des sources sigiliographiques – qui le mentionnent, comme nous l'avons montré, ce «*Théodoros, primikérios et stratégos de Dristra*», devenu pour peu de temps «*stratège autocrat*», un signe cert du fait qu'il s'était entièrement entré en attributions devenant non seulement le gouverneur du nouveau thème distincte, mais aussi le commandant suprême des forces byzantines de la région –, mais aussi les sources littéraires, qui en 1017 mentionnent Tzitzikios «*le stratège de Dorostolon*», fonction exercitée, sans doute pendant un an antérieur.

Un sceau, découvert à Silistrie, daté par Ion Barnea aux X^e-XI^e siècles mentionne, aussi, un «*Kli[...] [...] anoum, patrikos et stratégos*», le nom duquel n'a pas été reconstitué²⁶. La fonction de *stratégos* le montre pourtant étant le commandant d'une unité administrative-territoriale byzantine. Quelle a été celle-ci nous ne pouvons pas plutôt que supposer. Conformément à I. Barnea, dans le dernier rangé de la légende du revers du sceau «*il y avait un mot avec 6 lettres, indiquant, probablement, le nom d'un thème. La première lettre il paraît être P ou Γ. Les deux dernières lettres il paraît être composées du diphtongue –OY*»²⁷. À titre d'hypothèse, nous considérons qu'il n'est pas exclus que le groupe de lettres préservées, «*ρ*» et «*ov*», font parties, soit du mot [*Δο*]ρ[*οστόλ*] ον. Dans ce cas, ce nonidentifié *patrice* et *stratège* pourrait être considéré aussi parmi les gouverneurs du stratégat de Dristra²⁸.

Un autre sceau découvert à Păcuiul lui Soare, dans le lieu nommé Dervent, daté dans la première moitié du XI^e siècle, mentionne un certain «*Ioannes Maleses, patrikios et stratégos*», dans lequel quelques spécialistes ont vu un gouverneur du thème Paristrion-Paradunavon²⁹. Après notre opinion, la présence du sceau de Ioannes Maleses à Păcuiul lui Soare, près de Silistra, sans aucune information, seulement celle que son possesseur a détenu le titre de patrice et la fonction de stratège, n'est pas suffisante pour soutenir que le thème gouverné par celui-ci a été Paristrion-Paradunavon. En ce qui nous concerne, nous considérons qu'il pourraient être plausibles deux possibilités: soit que Ioannes Maleses aurait été l'un des nombreux commandants des forces

²⁶ I. Barnea, en SCIV, 17, 1966, 2, p. 290-291: «*Κλί[...] [...] ανουμ πατρικίω καὶ στρατηγῶ*».

²⁷ *Ibidem*, p. 291, n. 34.

²⁸ V. Mărculeț, *Imperiul Bizantin la Dunărea de Jos în secolele X-XII*, Tg. Mureș, 2005, p. 39-40, où nous le considérons parmi les premiers gouverneurs du thème Paristrion-Paradunavon. Maintenant nous considérons qu'il est nécessaire et opportun reconsidérer notre opinion.

²⁹ I. Barnea, en S.C.N., III, 1960, p. 326-327; Idem, en *Dacia*, N.S., 8, 1964, p. 245-247; Idem, en *loc. cit.*, p. 130: «*Ιωάννη πατρικίω καὶ στρατηγῶ τῶ Μαλεση*».

byzantines qui, pendant la première moitié du XI^e siècle se sont confrontées, plusieurs fois, avec les Petchénègues du Bas-Danube, soit, le plus probable, ayant en vue la datation du sceau, le lieu de sa découverte et la fonction de stratège, Ioannes Maleses a pu occupé la fonction de gouverneur du stratégat de Dristra, situation dans laquelle il pourrait être un prédécesseur de Tzitzikios pendant la deuxième décennie du XI^e siècle. En tout cas, sa considération parmi les gouverneurs du thème Paristrion-Paradunavon, dans la première moitié du XI^e siècle, après 1018-1020, reste non seulement discutable, mais aussi peu probable³⁰. En outre, sur des autres sceaux, datées environ de l'année 1040, il apparaît comme stratègos de Presthlavitza³¹.

Nous ne connaissons pas avec certitude quand s'est réalisée la séparation de Dristra du thème Thracie. Mais prenant en calcul les événements militaires du Bas-Danube nous pouvons déduire par suffisante approximation le moment respectif, qui coïncide d'ailleurs aussi avec une réorganisation territoriale du stratégat de Dristra. Avec titre d'hypothèse nous considérons que, très probablement, ce fait s'est consommé au milieu de la première décennie du XI^e siècle, peut-être qu'en 1004 ou très tôt après cette date, avec la conquête par Basileios II de Vidin, de la région environante et des territoires de la rive droite du Danube situés entre Dristra et Vidin, qui ont été incorporés au stratégat du Bas-Danube, dont la surface territoriale et l'air de juridiction étaient maintenant définitivement contourées et qui avaient achevées leur organisation institutionnelle.

Nous n'avons plus d'autres informations concernant une autre réorganisation du stratégat de Dristra pour la période étendue entre le milieu de la décennie 1 et la fin de la décennie 2 du XI^e siècle (env.1004-env.1018/1020). Cette chose nous détermine croire que dans la période d'environ d'une décennie et demie étendue entre ces dates le thème du Bas-Danube n'a pas connu des modifications de son organisation et de sa surface. Par conséquent, sous la forme connue il va perpétuer son existence jusqu'environ 1018/1020 quand, une fois achevées les opérations de conquête du Tzarat Bulgar, Basileios II le Macédonien (976-1025) constituera dans ces régions le thème Paristrion ou Paradunavon.

*

Considérations finales. En conclusion, les territoires arrachés au Tzarat Bulgar après la victoire contre les Russes (971) – l'espace danubien- pontique et les régions de la Bulgarie orientale – ont été organisés par l'empereur Ioannes I Tzimiskès, déjà pendant l'été de l'an 971, dans une nouvelle unité administrative-territoriale byzantine, respectivement dans un nouveau thème. Dans une première étape, en 971 l'empereur organisée dans ces régions le thème *Theodoroupolis* ou le *katépanat de Theodoroupolis*.

Dans une deuxième étape, entre 971 et env. 976 au Bas-Danube a fonctionné le thème *Mésopotamie de l'Occident* constitué de deux stratégats: *le stratégat de Dristra* ou *Dorostolon* et *le stratégat de Ioannoupolis*. Du point de vue territorial, le premier occupait l'espace danubien-pontique et il était délimité par le Danube au nord, de la Mer

³⁰ V. Mărculeț, en *Istorie și ideologie*, p. 52; Cf. Al. Madgearu, en *Byzantinoslavica*, 60, 1999, 2, p. 431, ne l'inclut pas parmi les gouverneurs du thème; Cf. Madgearu, *Organizarea militară bizantină*, p. 75.

³¹ I. Jordanov, *Corpus*, I, no. 63.5; Idem, *Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria*, vol. 2: *Byzantine Seals with Family Names*, Sofia, 2006, no. 412.

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS SUR LE FONCTIONNEMENT...

Noire à l'est et d'un alignement qui passait par l'ouest de Silistra, ce qui constituait ses limites occidentales, et le deuxième était situé au sud du stratégat de Dristra, occupant les régions de la Bulgarie orientale.

Dans une nouvelle étape, ouverte par la révolte antibyzantine des Comitopouls (976) et prolongée jusqu'après 986, l'an de la conquête de Ioannoupolis (Preslav) par les Bulgares, probablement jusqu'environ l'an 990, les territoires possédés par Byzance au Bas-Danube ont connu une nouvelle organisation. Après cette réorganisation, nous tirons les conclusions qu'après 976, le thème Mésopotamie de l'Occident, réduit comme territoire, gardait toujours dans sa composition deux stratégats, et ceux-ci moins étendus: *le stratégat de Dristra* ou *Dorostolon*, situé dans la moitié méridionale de l'espace danubien-pontique, et *le stratégat Mésopotamie de l'Occident*, situé dans la moitié nordique de la même région, stratégat délimité par le Danube, à l'ouest et au nord, la Mer Noire à l'est et, très probablement, la Vallée Carasu au sud. Le statut du stratégat de Dristra dans cette époque, a été celui de stratégat frontalier, respectivement sous-unité militaire-administrative du thème Mésopotamie de l'Occident.

La première phase de l'offensive bulgare contre les pouvoirs byzantins de la Bulgarie orientale, déclanchée après 976 s'achevait dans l'an 986. À la fin de cette étape, Ioannoupolis (Preslav) et tous les territoires du stratégat homonyme étaient occupées par les Bulgares. Dans la deuxième phase, déclanchée après 986, l'offensive bulgare a été directionnée contre les pouvoirs byzantins du Bas-Danube, inclus dans le thème Mésopotamie de l'Occident. Les premiers territoires visés par les Bulgares dans cette étape ont été ceux trouvés dans la composition du stratégat. À la suite de l'offensive bulgare, déroulée après 986 et jusqu'environ l'an 990, le stratégat frontalier de Dristra cessait son existence.

La guerre byzantine-bulgare entrainait dans une nouvelle étape pendant les derniers ans du X^e siècle (après 997), enregistrant un entier déploiement différent de l'époque précédente, matérialisé dans l'assimilation de l'initiative politique-militaire par l'Empire Byzantin. La campagne byzantine de l'an 1000 ramène sous cette sous-entité byzantine l'est de la Bulgarie et le sud de Dobroudja. Les nouvelles acquisitions territoriales byzantines, et là nous avons en vue, premièrement, celles de la zone de Silistra, unies avec les anciennes possessions byzantines du nord de l'espace danubien-pontique, formaient maintenant une nouvelle unité administrative-territoriale: *le stratégat de Dristra* ou *de Dorostolon*, avec la résidence dans le centre urbain homonyme. La nouvelle unité administrative-territoriale n'a plus le statut d'un stratégat frontalier mais celui de thème.

[la traduction: par Elena Jampa et Vasile Mărculeț]

Abréviations

AARMSI = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*.

AIIA = *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”* din Iași.

BZ = *Byzantinische Zeitschrift*.

CIEB XII, II = *Actes du XII^e Congrès International des Études Byzantines. Ochride, 10-16 septembre 1961*, vol. II, Beograd, 1964.

CIEB XIV, I = *Actes du XIV^e Congrès International des Études Byzantines. Bucarest, 6-12 septembre 1971*, vol. I, București, 1974.

Dacia N.S. = *Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Nouvelle serie.*

DOP = *Dumbarton Oaks Papers.*

Istorie și ideologie = *Istorie și ideologie. Omagiu profesorului Stelian Brezeanu la 60 de ani*, București, 2002.

RESEE = *Revue des Études Sud-Est Européennes.*

RHSEE = *Revue Historique du Sud-Est Européen.*

RI = *Revista Istorică.*

SCIV = *Studii și Cercetări de Istorie Veche.*

SCȘ.I = *Studii și Cercetări Științifice. Istorie.*

Studii = *Studii. Revistă de Istorie.*

Noi considerații asupra funcționării Strategatului de Dristra (c. 971-c. 1018/1020)

Victoria basileului Ioannes I Tzimiskes asupra marelui cneaz de Kiev, Svetoslav I, în vara anului 971, urmată de ocuparea Bulgariei răsăritene, inclusiv a spațiului danubiano-pontic, i-a permis împăratului bizantin să organizeze în teritoriile de la Dunărea de Jos o nouă unitate administrativ-militară, numită foarte probabil Thema Theodoroupolis (Dristra) sau Katepanatul de Theodoroupolis. În scurt timp, împăratul reorganizează stăpânirile bizantine de la Dunărea inferioară, constituind aici Thema Mesopotamia Occidentală sau a Apusului, având în compunere Strategatul de Dristra sau Dorostolon, constituit în spațiul danubiano-pontic, având rolul unei subunități militar-administrative de frontieră, și Strategatul de Ioannoupolis (Preslav), în sud. Răscoala Comitopoulilor (976) va determina autoritățile bizantine la o nouă reorganizare a stăpânirilor imperiului de la Dunărea de Jos. Cu acest prilej în compunerea themei Mesopotamia Occidentală intră strategatul omonim, constituit în jumătatea nordică a spațiului danubiano-pontic, și Strategatul Dristrei, în jumătatea meridională a aceleiași regiuni. Timp de peste un deceniu, până după 986, când își încetează existența sub loviturile bulgarilor, Strategatul de Dristra va continua să funcționeze ca o subunitate militar-administrativă de frontieră. Restaurat după anul 1000, în urma revenirii bizantine la Dunărea de Jos, Strategatul de Dristra este organizat ca themă distinctă. Alipit inițial, din rațiuni militare, themei Thracia, foarte probabil după 1004, odată cu recucerirea întregii Bulgarii Dunărene, Strategatul Dristrei își va primi statutul de unitate militar-administrativă distinctă, pe care îl va păstra pe toată durata existenței sale, până prin 1018/1020 când, în teritoriile de la Dunărea de Jos, împăratul Basileios II organizează thema Paristrion sau Paradunavon.

BISERICA ARMENEASCĂ SFÂNTA TREIME, DISPĂRUTĂ DIN SUCEAVA

Ion MAREȘ

Rezumat: Locul unde a fost amplasat cimitirul bisericii *Sfânta Treime* din Suceava a fost identificat în 2009, pe Strada *Mihai Viteazul*. Au fost efectuate săpături arheologice de salvare, fiind dezvelite morminte medievale, care au fost datate pe baza materialelor ceramice în secolul al XVII-lea. Cimitirul a aparținut bisericii *Sfânta Treime*, care a fost demolată, după ce s-a prăbușit, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cu piatra ei fiind construită capela *Sfântul Ioan*, adosată Bisericii armenesti *Sfânta Cruce* din Suceava.

Cuvinte cheie: Suceava, Biserica armenescă *Sfânta Treime*, dispărută, morminte, medievale.

În Suceava a viețuit de-a lungul secolelor o puternică comunitate armenescă, având privilegii date de domnii Moldovei, Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare, în oraș fiind reședința episcopului armean, iar unul dintre cei doi șoltuzi (*voit* pentru armeni) și jumătate dintre cei doisprezece pârgari erau armeni.

Comunitatea armenescă s-a distins prin spiritul gospodăresc, comercial, negustoresc, aducându-și contribuții benefice la sporirea economică a urbei. Documentele cercetate fac referire la existența armenilor din Moldova din secolul al XIV-lea, aceștia fiind prezenți înainte de formarea statului feudal la Suceava, Siret, Iași, Botoșani, Roman, până la Focșani, având libertatea religiei¹.

Vechile biserici armene din Suceava sunt monumente înscrise pe lista patrimoniului imobil național, veritabile capodopere de artă medievală: *Mănăstirea Zamca* (Biserica *Sfântul Auxentie*, fostă mănăstire de călugări, fostă reședință a episcopului armean, ridicată, potrivit tradiției, de către Agopșa, înainte de 1551), Biserica *Sfântul Simion* (*Turnu Roșu*; după o inscripție mai nouă ar fi fost zidită în 1513 de către armeanul Donig)², Biserica *Sfânta Cruce* (ridicată de Cristea Hanco, în armeană Hacıh Hancoian, în 1521, și capela *Sfântul Ioan*), iar în afara orașului, *Mănăstirea Hacı-Gadar* (sau *Hagiu-gadar* = *împlinirea tuturor dorințelor*), ctitorită la 1512 de către

¹ Nicolae Iorga, *Despre armeni. Vechimea armenilor în Țările Române*, în ANI, 1941, p. XIX-XX.

² Săpăturile arheologice, începute în iunie 2010 în interiorul bisericii, au dus la dezvelirea fundațiilor de piatră ale unui locaș de cult anterior construcției actuale, care avea aproape aceeași lățime, lungimea fiind mai mică, confirmându-se astfel anul de zidire a locașului de cult la 1513 consemnat de inscripție (investigații arheologice aflate în curs, efectuate de Florin Hău, Ștefan Dejan și Ion Mareș).

Dragan Donovanac)³. Alte două biserici armene din Suceava, *Sfânta Treime* și una cu hramul necunoscut⁴ nu mai există.

Date referitoare la fosta Biserica *Sfânta Treime* sunt puține, când și de cine a fost ctitorită aceasta rămânând fără răspuns. Locașul de cult exista în secolul al XVII-lea, fiind dăruit în secolul al XVIII-lea⁵. Dintr-un raport întocmit la 9 martie 1768 de către spătarul Iordache Cantacuzino, ispravnicul ținutului Suceava, referitor la o pivniță de piatră amplasată pe *Ulița boierească* din oraș, aflăm că: „*Așa numita Uliță Boierească, din contră, începe de la poarta bisericii Sfintei Treimi [subl.n.] și duce în sus pe lângă biserica armenească, care se află în mijlocul orașului [Biserica Sfânta Cruce, n.n.] până iarăși în cartierul armenesc, care uliță a fost pavată cu piatră și pe care uliță se află casa postelnicului Țica. Pivnița lui e mai sus de dughenele lui Ioan Capri*”⁶.

Dintr-o descriere a Sucevei de la 1693, aflăm că *Numărul armenilor din Suceava, cu copii cu totul este trei mii și ei au aice patru biserici, dintre care 3 sunt biserici parohiale și anume: 1) a s. Treimi, 2) a s. Cruci și a 3) a s. Simon. Fiecare dintre cei 3 parochi este susținut de 150 de familie. Episcopul arman își are reședința afară de oraș [în Zamca]. Un pătrar de milă în sudul Sucevei se află o mănăstire [Hagiu-gadar] de călugărițe din ale cărei venit se susțin în timpuri de pace cam 40 de fecioare sau de văduve. Toate viețuiesc după vechiul uz fără de orișicari reguli mănăstirești obligatorii și fără de vreun jurământ formal, însă cu evlavie și căstetate*”⁷.

Alte informații importante referitoare la **Biserica Sfânta Treime** și cimitirul din jurul ei se află într-o notă din lucrarea academicianului Simion Florea Marian, *Dicționar topografic, Sânta Treime*, rămasă în manuscris⁸. Aici se găsesc mai multe referințe asupra locului unde a fost amplasat locașul de cult și cimitirul lui:

„*Sânta Treime*

Această Biserică a fost armenească. Ea s-a aflat în grădina actuală a societății Școala română”⁹.

³ Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela*, 7, 1 iulie, 1891, p. 399 și urm; Idem, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela* nr. 8, 1 august, 1891, p. 454 și urm.; Grigore Foit, *Monumente de arhitectură armeană medievală ale Sucevei*, în *Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p. 69 și urm.

⁴ Locaș de cult amintit de tradiția locală, amplasat în apropierea Bisericii *Sfânta Cruce*, pe locul halei de carne din piața mare a orașului Suceava, unde, în secolul al XIX-lea, au fost găsite fundațiile unei biserici și pietre tombale armene (Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela*, 7, 1 iulie, 1891, p. 400).

⁵ Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din România*, București, 1974, p. 810.

⁶ *Suceava, file de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, vol. I, ediție de documente întocmită de: Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceașu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, București, 1989, p. 430, doc. 276.

⁷ Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela*, 9, 1 septembrie, 1891, p. 532.

⁸ *Manuscrise S. Fl. Marian*, vol. II, fascicula nr. 14, fila 15 / 318, Casa memorială *Simion Florea Marian*.

⁹ Clădire care a aparținut preotului Vasile Cocârlă, donată de acesta pentru a fi folosită drept internat al Gimnaziului Superior Greco-Oriental / *Obergymnasium* / Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava; actual, în acest imobil funcționează o grădiniță și casa corpului didactic. Pe locul grădinii *Școlii Române* au fost construite după 1950 blocuri de locuințe.

BISERICA ARMENEASCĂ SFÂNTA TREIME, DISPĂRUTĂ DIN ...

În anul... s-au aflat în apropierea acestei biserici mai multe petrii mormântale în limba armenească.

Aceste petrii se mai păstrează și astăzi.

Tot în această grădină s-au mai aflat și o groapă plină de meiu.

Apoi trei cărămizi pe care se află nisce paseri gravate¹⁰ și care se află în timpul de față în muzeul gimn. din Suceava.

*La ocuparea Bucovinei exista încă o ruină. La răsipirea ei a omorât pe soția lui **Capri**, care era proprietarul grădinei în care se afla biserica.*

*Din pietrele acestei biserici, urmașii lui Capri au zidit o capelă alături de biserica **Sfintei Cruci**. Hramul acestei capele e **Sf. Ioan Botezătorul**.*

*Hramul bisericeii din grădina Școalei române a fost **Sf. Treime**.*

În apropierea acestei biserici încă s-au aflat un țințerim. Când s-a făcut trenul local s-au desgropat mai multe morminte în cari se aflau oase de oameni. Dl. cav. de Pruncul a pus să strângă toate oasele acestea, și le-au îngropat preotul armenesc lângă biserica Sf. Treimi.

Când cu facerea trenului s-au aflat și o alta groapă de mei.

Astfelu de gropi se află de-almintrelea și-n alte părți ale Sucevii.”

Unele dintre datele de mai sus sunt confirmate și prin notațiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea, făcute de preotul Dimitrie Dan: „O biserică foarte veche armană închinată s[finței] Treimi s-a aflat în Suceavă în grădina d-lui Volcinschi lângă edificiul unde se află astăzi poșta c.r.; această biserică s-a dărâmat total la finea secolului trecut [XVIII, n.n.]. De aceasta ni referesce tradițiunea locală armană, că o doamnă Capri, proprietara acestei grădine și ruine, a fost prabușită dimpreună cu copilul ei, ce-l avea în brațe, pe când se preîmbila pe lângă aceste ruine, de un zid ce se derimă și să fie rămas moartă pe loc, iar copilul să fi scăpat cu viața și cu spaima. Din petrele acelei ruine s-a zidit capela [Sfântul Ioan, n.n.] și altarul alăturat de biserica parochială [Biserica Sfânta Cruce, n.n.]”¹¹.

Capela *Sfântul Ioan* a fost ridicată în 1776, pentru pomenirea episcopului Hovhannes Capri, din pietrele aduse de pe locul în care a fost Biserica armenească Sfânta Treime. Pe harta cadastrală din 1856 a orașului Suceava¹², Biserica *Sfânta Treime* nu figurează, cimitirul ei nu este marcat, fapt care arată că biserica fusese mutată, iar înmormântări nu se mai făceau.

Biserica *Sfânta Cruce* din Suceava este inclusă pe lista monumentelor istorice din 2004, având codul SV-II-m-A 05452¹³. Ea a fost ctitorită la 1521 de Cristea Hanco (în armeană Hacı Hancoian), pe timpul domnului Ștefăniță (1517-1527), pe locul uneia mai veche de lemn¹⁴. Lăcașul de cult se află pe Strada Armenească, nr. 1, din Suceava,

¹⁰ Cahle de sobă.

¹¹ Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela*, nr. 7, 1 iulie, 1891, p. 400.

¹² Arhivele Statului Suceava, *Harta cadastrală din 1856, coala 6*.

¹³ Institutul Național al Monumentelor Istorice, Lista monumentelor istorice din județul Suceava, nr. 132.

¹⁴ Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela*, nr. 7, 1 iulie, 1891, p. 399; G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928, p. 176; S. Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din Bucovina*, Tipografia Mitropolitul Silvestru,

lângă el fiind adosată Capela Sfântul Ioan (fig. 5). În curtea bisericii se află câteva pietre de mormânt aduse în secolul al XIX-lea din vechiul cimitir al Bisericii armenesti Sfânta Treime¹⁵.

Locul unde era situat cimitirul Bisericii *Sfânta Treime* a fost identificat recent (fig. 1). În luna mai 2009, în urma excavării manuale a unui șanț pentru introducerea conductelor de apă, lângă blocul nr. 7 de pe Strada *Mihai Viteazul*, am văzut întâmplător oase umane de la cel puțin trei schelete aruncate cu pământul săpat (fig. 2, 3). După sistarea lucrărilor și efectuarea de săpături arheologice de salvare au fost dezvelite patru morminte medievale, fără inventar funerar, acestea fiind datate pe baza materialelor ceramice în secolul al XVII-lea¹⁶. Aglomerarea pe o mică suprafață a circa șapte morminte arată că locul a fost folosit intens pentru înmormântări, undeva în apropiere aflându-se fundațiile fostei Bisericii *Sfânta Treime*. După mărturia unui locatar din zonă, prin anul 1954, când au fost săpate fundațiile blocurilor 7 și 8 de pe strada amintită (fig. 4), au fost scoase multe schelete umane, care au fost aruncate odată cu pământul săpat.

În perioada interbelică, în grădina Internatului *Vasile Cocârlă*, din Strada 6 Noiembrie, au fost descoperite fragmente de cahle și olane întregi, nesmălțuite¹⁷.

În anul 1957 au fost recuperate de la fundațiilor blocurilor ridicate în grădina fostului Internat de Băieți al Liceului *Ștefan cel Mare* (donația preotului Vasile Cocârlă) fragmente ceramice și fragmente de cahle (fig. 6)¹⁸, zona fiind intens locuită din secolul al XV-lea și în continuare.

În prezent, perimetrul unde se află cimitirul fostei Biserici *Sfânta Treime* trebuie să fie marcat și rezervat, atât din punct de vedere al legislației privind protejarea *siturilor* arheologice, cât și din punct de vedere moral, creștinesc, de respect al locului în care sunt înmormântați și odihnesc vechii locuitori ai Sucevei.

Cernăuți, 1937; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic*, p. 801; Grigore Foit, *Monumente de arhitectură armeană medievală ale Sucevei*, în *Suceava*, XI-XII, 1984-1985, p. 75.

¹⁵ *Ibidem*. Dimitrie Dan consemnează: *În curtea bisericeii se află câteva petre mormântale cu următoarele înscriciuni: 1. Arhidiaconul Asvador Rertica il Gai, mort 997 (= 1528); 2. Preotul Grigorie, mort 1026 (= 1577); 3. Matei vameșul, mort 1061 (= 1612); 4. Grigore Nigora, baron von Capri 1731* (Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, în *Candela*, nr. 7, 1 iulie, 1891, p. 400).

¹⁶ Săpăturile arheologice au fost coordonate de Bogdan-Petru Niculică de la Muzeul Bucovinei, datele fiindu-ne transmise de către acesta.

¹⁷ Rudolf Gassauer, *Teracote sucevene*, în *BCMI*, anul XXVII, fasc. 86, oct. – dec. 1935, p. 152, fig. 27-28.

¹⁸ Materiale inedite, păstrate în colecțiile de arheologie ale Muzeului Bucovinei din Suceava.



Fig. 1. Harta cadastrală din 1856 a orașului Suceava, coala 6 (Arhivele Statului Suceava). Cu un pătrat roșu este marcat locul cimitirului fostei Biserici *Sfânta Treime*.

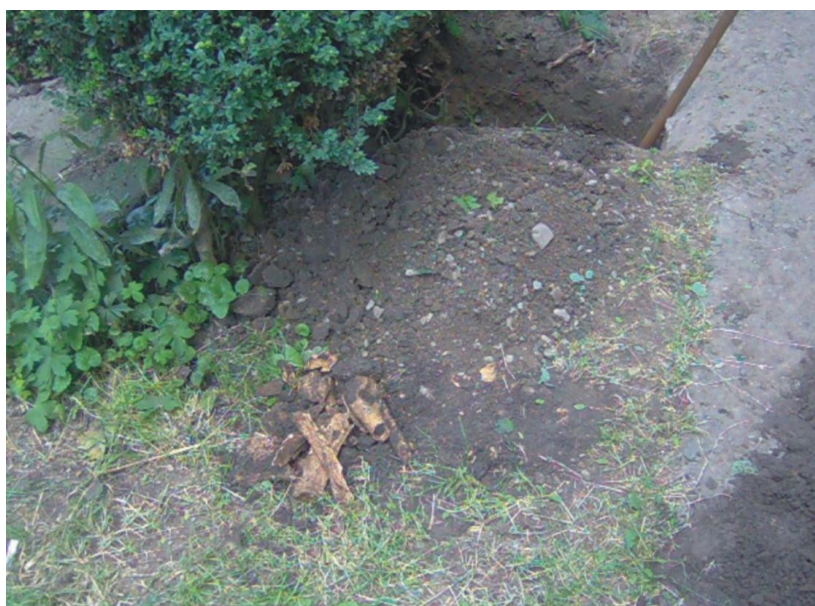


Fig. 2. Suceava, strada Mihai Viteazul, nr.7; oase umane scoase din locul vechiului cimitir al Bisericii *Sfânta Treime*.



Fig. 3. Suceava, strada Mihai Viteazul, nr.7; oase umane scoase din locul vechiului cimitir al Bisericii *Sfânta Treime*.



Fig. 4. Locul unde s-a aflat Biserica *Sfânta Treime* cu cimitirul aferent; pe fundal sunt blocurile nr. 7 și 8 de pe Strada Mihai Viteazul ridicate pe vechiul cimitir, în dreapta fiind zona grădinii Școlii *Române* din Suceava.



Fig. 5. Biserica armenească *Sfânta Cruce* și capela Sfântul *Ioan Botezătorul* construită cu pietre provenite de la fosta Biserică armenească *Sfânta Treime* din Suceava.



Fig. 6. Fragmente de cahle și de vase descoperite în zona fostului Internat de Băieți al *Liceului Ștefan cel Mare* din Suceava.

ARMATA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

Ciprian-Petru POPOVICI

Rezumat: În timpul domniei sale, Alexandru Ioan Cuza a fost confruntat cu o multitudine de probleme puse pe tapet încă din primele zile ale unirii, una dintre acestea fiind unificarea, organizarea și înzestrarea celor două armate române. Deși au fost realizate multe dintre aceste aspecte, mai ales cu ajutor francez, totuși decalajul existent între nou înființata armată a Principatelor Unite și restul oștirilor europene nu a putut fi recuperat decât într-o mică măsură. Rămâne însă de apreciat efortul colectiv al tuturor factorilor de decizie ai acelor vremuri, efort ce va fi continuat și în timpul domniei lui Carol I.

Cuvinte cheie: Cuza, oștire, armată, ofițeri, armament, arme, arsenal.

Procesul de constituire a statului național a adus, la ordinea zilei, pe primul plan, problema întăririi armatei. Unirea din 1859 nu a reprezentat decât o etapă, căreia trebuiau să-i urmeze în mod necesar altele, menite a concretiza statul român.

S-a pornit de la solidele elemente de modernitate introduse în organizarea și dotarea oștirilor munteană și moldoveană sub Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Alexandru Ghica, dar mai ales de Nicolae Vogoride în Moldova, prin care cele două sisteme militare deveniseră foarte asemănătoare. Folosindu-se cu abilitate de prevederile în domeniul militar ale Convenției de la Paris, în articolele 42-45¹, care limitau creșterea efectivelor la o treime, să fie organizate identic pentru a putea constitui o singură armată când era nevoie, iar trupele să fie inspectate de inspectori numiți alternativ de domnul Moldovei sau de cel al Țării Românești, legislatorii militari au reușit să contureze structurile esențiale ale armatei române.

La începutul anului 1859 oștirea Moldovei era de 4238 militari, iar pentru pregătirea cadrelor la Iași funcționa o școală militară. În același timp, armata Țării Românești număra 6359 militari, iar corpul de comandă era pregătit de o școală militară aflată la București².

Fiecare dintre cele două oștiri dispunea de administrații centrale, cu o structură puțin dezvoltată și rudimente de justiție militară. În nici una din cele două teritorii românești nu exista intendență militară.

Pornind de la această situație, principalele acțiuni desfășurate în perioada februarie 1859-decembrie 1861 au urmărit, prin diferite metode, contopirea oștilor până la realizarea unei armate unice. Inițial, s-a recurs la dislocări de trupe, din Moldova în

¹ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1979, p. 165.

² *Ibidem*, p. 170.

Țara Românească și invers, continuate prin însușirea unei pregătiri omogene în cadrul unor tabere de instrucție comune. S-a avut în vedere realizarea unor uniforme și înzestrări asemănătoare, unificarea organismelor de comandă și crearea de noi corpuri de trupă folosindu-se efective mixte³.

Un rol important l-au avut generalii Ioan Emanoil Florescu, Savel Manu și colonelul Emanoil Culoglu(Țara Românească), colonelul George Adrian și generalul Alexandru Iacovache (Moldova). Fiind conștienți că această transformare și modernizare nu se puteau realiza rapid numai cu mijloace proprii, cei implicați au decis să recurgă la ajutorul unor puteri europene. După acordarea unei audiențe lui Vasile Alecsandri, în cadrul căreia s-a discutat problema mai sus menționată, a fost trimisă în Principate misiunea militară franceză condusă de locotenent-colonelul Eugene Lamy, secondat de maiorul de vânători Paul Lamy, căpitanii de artilerie Guerin și Bodin, de căpitanul de geniu Roussel și de subintendentul militar Gustave Le Cler ajutat, la rândul său, de adjutantul de administrație Serveille⁴.

La începutul acestei perioade au fost avansate și diferite proiecte ce vizau organizarea armatei. Astfel, un prim proiect care-i aparținea lui George Adrian preconiza o armată permanentă cuprinzând tineri cu vârste între 20 și 26 de ani, milițiile organizate în 12 divizii teritoriale, în cadrul cărora urmau a fi încadrați tineri care nu fuseseră cuprinși în armata permanentă și bărbații de până la 34 de ani ieșiți din cadrele acesteia, precum și ridicarea maselor în cadrul a trei clase, înălăuntrul cărora urmau să intre toți bărbații până la 56 de ani.

Activitatea de unificare a celor două armate românești a început încă din 1859, la București fiind dislocate din oastea moldoveană bateria de artilerie călare⁵ și 2 batalioane din Regimentul de muschetari, comandat de colonelul Ioan Duca, iar pe 14/26 aprilie 1859 la Iași, din oștirea munteană, Regimentul 3 infanterie, comandat de colonelul Emanoil Culoglu.

Pentru realizarea unei uniforme comune, în martie 1859 s-a organizat la Focșani o comisie mixtă formată din 3 ofițeri moldoveni și 3 ofițeri. Comisia a fost pusă sub conducerea colonelului medic Carol Davila și a izbutit ca până la sfârșitul anului 1862 să se achite cu succes de misiunea încredințată.

Un rol însemnat pentru omogenizarea instrucției l-a avut tabăra de la Florești, județul Prahova. Ea a fost constituită pentru a exercita, în contextul agravării relațiilor franco-austriece și a izbucnirii războiului austro-franco-sard pe 14/26 aprilie 1859, presiuni asupra guvernelor de la Viena și Constantinopol care tergiversau recunoașterea dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza. Tabăra de la Florești⁶ a jucat un rol important în formarea conștiinței militarilor munteni și moldoveni că aparțin aceluiași organism militar. Sosirea trupelor în tabăra comandată de generalul moldovean Constantin Milicescu, s-a efectuat între 26 mai și prima decadă a lunii iulie 1859. Întinsă pe o lungime de 2 km și cu o lățime de 300 m, tabăra a adăpostit, în total, aproximativ 11000 de militari.

³ *Ibidem*, p. 169.

⁴ Dan Berindei, *Epoca Unirii*, Ed. Academiei R. S. România, București, 1979, p. 173.

⁵ P.V. Năsturel, *Contribuțiuni la istoria artileriei române*, București, 1907, p. 136.

⁶ V. Curticăpeanu, *Epoca lui Cuza Vodă*, București, 1973, Ed. Enciclopedică română, p. 66.

ARMATA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

Pregătirile s-au încheiat pe 23 august/4septembrie 1859 printr-o mare manevră desfășurată la Băicoi, urmată de trecerea în revistă a trupelor de către domnitor și oficialități politice și militare. Trupele au părăsit cantonamentul și au revenit în garnizoanele lor la 30 august/11 septembrie 1859, imediat după ce, cu prilejul conferinței de pace dintre Franța, Sardinia și Austria (26 august/7 septembrie), Austria și Imperiul Otoman recunoscuseră dubla alegere a lui Cuza.

La scurtă vreme de la plecarea din tabără, s-a decis unificarea infanteriei, din punct de vedere organizatoric, prin numerotarea regimentelor moldovene în continuarea celor muntene⁷.

În această perioadă au fost înființate și o serie de specialități militare noi. Astfel, în luna mai 1859 în armata moldoveană s-a organizat primul batalion de geniu⁸. Subunitatea era destinată să proiecteze, să execute și să întrețină lucrările publice.

După ce la 11/23 octombrie 1859 domnitorul Alexandru Ioan Cuza a devenit comandantul suprem al forțelor militare, seria de transformări petrecute în anul 1859 s-a încheiat la 12/24 noiembrie 1859 când s-a înființat Statul major general al armatei Principatelor Unite. Acest organism, compus din ofițeri până la gradul de colonel inclusiv, a primit ca atribuții efectuarea lucrărilor topografice, geodezice și statistice, realizarea hărții cadastrale a Principatelor Unite, a lucrărilor tactice, strategice și de fortificație, întreținerea și realizarea construcțiilor civile publice și militare, întreținerea și aprovizionarea depozitelor militare. Ca dovadă a importanței acordate în structura armatei unite, deși era o structură provizorie de coordonare, ministerele de război de la Iași și de la București erau obligate să trimită acestui organism ordonanțele și normele elaborate care, abia după avizare, urmau să fie înaintate spre aprobare domnitorului.

Începând cu primele săptămâni ale anului 1860 activitatea de unificare a forțelor militare din cele două principate a intrat într-o nouă etapă. Obiectivele urmărite acum de conducerea militară erau acelea de instituire a comenzii comune la nivelul instituțiilor și serviciilor, continuarea înființării de noi unități și specialități, cu trupe din ambele armate, dar cu o comandă unică, realizarea unui pachet de regulamente și a unei legislații comune.

În acest spirit, la 30/11 iunie 1860 colonelul Ioan Emanoil Florescu, din oștirea munteană, a fost numit șeful Statului Major General. O lună mai târziu el a acumulat și conducerea ministerelor de război de la Iași și București⁹. Tot în 1860 a fost instituită comanda unică pentru intendența și administrația moldo-munteană, prin crearea unui singur corp pus sub comanda ministrului de război muntean, s-a petrecut unificarea flotilelor de Dunăre (octombrie 1860) și a serviciilor sanitare (3/15 decembrie), colonelul Carol Davila fiind numit șef al serviciilor medicale din ambele armate.

O atenție deosebită s-a acordat administrației și transporturilor militare. Astfel, la 12/24 februarie 1860 s-au creat trupele de tren și trupele de administrație destinate să asigure transportul de materiale și trupe. De asemenea, urmărindu-se înlăturarea greutăților provenite din starea de absolută dependență administrativă față de Ministerul de Război, la 24 mai/5 iunie 1860 s-au înființat în toată armata „consiliile de

⁷ *Istoria României*, vol. IV, București, 1964, p. 319.

⁸ Marin Mihalache, *Prima unitate română de geniu*, București, 1973, p. 65.

⁹ D.A. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol.III, București, 1892, p. 312-313.

administrație”. De altfel, cu acest domeniu, care era foarte sensibil pentru oștire, începe să se materializeze propunerea comisiei de la Focșani de a se aduce instructori din străinătate.

În 1860 au fost înființate regimentele 6 infanterie de linie în Moldova (9/21 septembrie), 7 infanterie de linie în Țara Românească (29 octombrie/10 noiembrie 1860), Batalionul de vânători (31 august/12 septembrie 1860), 1 lăncieri în Moldova (septembrie 1860). La 27 octombrie/8 noiembrie 1860, prin înființarea unui batalion de geniu în cadrul armatei muntene, denumit Batalionul 2 geniu, s-a creat Regimentul 1 geniu¹⁰, unitate comună a principatelor.

Nevoia stabilirii unor norme comune în domeniul pregătirii militare și a legislației, a determinat ca, până la apariția unor regulamente comune, redactate special, oștirile munteană și moldoveană să se conducă după cele mai bune regulamente redactate până atunci. Astfel, la 24 februarie/4 martie 1860 au fost adoptate, pentru ambele oștiri, Condica penală ostășească din armata Țării Românești și Serviciul de garnizoană din oștirea Moldovei. Prin „Legea privitoare la instrucția armatei Principatelor Unite”, din 13/25 mai 1860, s-a hotărât ca pe viitor „instrucțiunea, exercițiul și disciplina armatei Principatelor Unite ale României, precum și formarea statelor ei majore, modul administrației și compatibilității” să fie realizate după aceleași criterii și norme. În acest scop, pentru formarea unor instructori cu o pregătire identică, s-au creat, cu militari din ambele armate, detașamente de infanterie, cavalerie, artilerie și geniu, toate cu sediul la București, și un detașament de marină cu sediul la Galați.

Pe lângă formarea pe plan național a corpului de cadre, o serie de ofițeri au fost trimiși în străinătate pentru studii, pentru participarea la manevre sau efectuarea unor stagii în armate străine. În primăvara lui 1860 au fost trimiși în Franța căpitanul D. Lecca, locotenentii G. Slăniceanu, T. Florescu, Al. Pleșoianu și Gr. Borănescu¹¹ care au participat la manevrele din taberele de la Chalons și de la Toulon. În octombrie 1860 o misiune militară din diverse arme a fost atașată pe lângă armata piemonteză, care lupta contra armatei austriece. Locotenentul de stat-major Gh. Anghelescu, locotenentul de infanterie Ioan Algiu s-au distins în luptele pentru asediul Gaettei și Messinei și au fost decorați de regele Victor Emmanuel¹².

În sensul perfecționării justiției, tot în 1860, s-a înființat la București un Consiliu de Revizie, apoi câte o comisie criminalicească, la Iași și la București, precum și câte o comisie corecțională pe lângă fiecare unitate militară. Tot în același an s-a înființat Compania de disciplină, menită a fi locul pentru executarea pedepselor militarilor.

Dacă ne raportăm la cifra din ianuarie 1859 care era de 25067 militari oaste permanentă plus grăniceri, dorobanți, jandarmi și slujitori, la 22 ianuarie 1861 aceleași categorii însumau 27028 militari, ceea ce reprezintă un real progres atât sub aspect numeric, cât și organizatoric¹³.

¹⁰ Marin Mihalache, *op.cit.*, București, 1973, p.74.

¹¹ Cornel I. Scafeș, Horia Vl. Șerbănescu, Corneliu M. Andonie, Ioan I. Scafeș, *Armata română în vremea lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, Total Publishing, București, 2003, p. 13.

¹² Paul Cernovodeanu, *Misiuni militare românești trimise peste hotare în timpul domniei lui A.I. Cuza*, în „Revista de istorie” 1, 1990, 1, p. 29.

¹³ Gheorghe Smarandache, *Armata Principatelor Române în sprijinul Unirii*, în „Studii și articole de istorie”, VII(1965), p. 397.

ARMATA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

În 1861 a continuat activitatea de constituire a structurilor unificate, cum a fost Corpul de intendență militară (1/13 februarie 1861), care se ocupa cu conducerea serviciilor administrative, toate problemele legate de soldă, subzistență, echipament, cazarmament și cu starea sanitară a trupelor. S-au mai constituit: Compania sanitară pusă în subordinea inspectorului general al Serviciului sanitar, generalul doctor Carol Davila, Școala militară din București (22 iulie/3 august), prin contopirea instituțiilor de învățământ militar din Iași și București într-o singură școală, cu durata de 5 ani și care pregătea ofițeri de infanterie, cavalerie, artilerie și geniu și Școala națională de medicină și farmacie din București, care pregătea medici și farmaciști militari, aceasta din urmă devenind unica instituție de profil pentru pregătirea personalului specializat din ambele armate¹⁴.

Această activitate atotcuprinzătoare de restructurare și unificare a celor două organisme militare a ridicat numeroase probleme greu de soluționat pentru corpul de comandă românesc care era încă format din ofițeri care dispuneau de cunoștințe mai reduse și o experiență limitată în gestionarea fenomenului militar modern. Așa cum am precizat anterior, pentru a schimba starea din Principatele Unite a sosit o misiune militară franceză.

Membrii acestei misiuni au sprijinit eforturile în domeniile organizării, dotării și instruirii armatei, al organizării intendenței și administrației. În câțiva ani, în această zonă europeană a apărut o variantă autohtonă a armatei franceze. Această infuzie de noutate, care trebuia să contribuie la crearea unui organism eficient și modern, nu a dat rezultatele așteptate. În primul rând, activitatea misiunii militare a avut o serie de scăderi care au influențat rezultatul final, scăderi izvorâte din faptul că în acea vreme armata franceză trecea printr-o criză profundă, aceasta devenind evidentă în 1870, cu prilejul războiului franco-prusian. În al doilea rând, multe din problemele de organizare și mentalitate ale oștenilor români nu au putut fi ameliorate în timp util. Drept urmare, instructorii militari francezi nu au reușit decât să grefeze tarele armatei imperiale peste cele ale unei oștiri tinere și fără experiență.

S-au depus eforturi și pentru constituirea unei industrii militare. Astfel, la 26 august/7 septembrie 1861 cele câteva ateliere care purtau denumirea de „arsenal” au format Direcția Stabilimentelor de Artilerie, cu trei departamente bine conturate: „Pirotehnia”(pe Dealul Cotroceni), „Arsenalul de Construcții”(pe Dealul Spirii) și „Pulberăria”(la Târgșor, lângă Ploiești), care aveau în atribuții repararea armamentului, confecționarea de afete pentru tunuri, trăsură pentru diferite destinații, fabricarea pulberilor și munițiilor de artilerie și infanterie¹⁵. În anii următori ele au fost înzestrate cu utilaje importate din Belgia și Franța, destinate fabricării capselor de infanterie și a proiectilelor de artilerie. Pentru confecționarea uniformelor a fost transformată în atelier una dintre clădirile mănăstirii Mihai Vodă.

¹⁴ Chiriță Gr., *Organizarea instituțiilor moderne ale statului român (1856-1866)*, București, 2000, p. 82.

¹⁵ C. Căzănișteanu, *Primele arme românești fabricate la manufactura de arme din București*, în „Revista muzeelor”, IV(1967), nr. 3, p. 278; Gh. I. Popescu, *Evoluția materialului de artilerie în decursul ultimilor 50 de ani*, în „Istoricul dezvoltării tehnice în România”, vol. I, București, 1931, p. 106.

După experiența reușită făcută cu tabăra de la Florești, au mai fost organizate forme de instruire asemănătoare: una în zona cazărmii „Malmaison” (pe actuala Calea Plevnei) și a alteia în zona câmpului Floreasca, ambele la București.

Înainte cu o zi de proclamația domnitorului despre realizarea unirii depline, la 10/22 decembrie 1861, cele două ministere de război s-au contopit în unul singur, cu sediul la București. Primul ministru de război al armatei unite a fost numit colonelul Ioan Gr. Ghica.

În ceea ce privește cadrele existente la acel moment în armata Principatelor Unite, trebuie remarcat numărul mic al ofițerilor. O statistică referitoare la această situație, valabilă pentru anul 1861, precizează că erau 692 de ofițeri, din care 61 se aflau în concediu, iar în 1864 statul român avea 869 de ofițeri, din care 3 generali, 19 colonei, 20 locotenent-colonei, 55 maiori, 237 căpitani, 248 locotenenți și 287 sublocotenenți¹⁶. S-au înlocuit denumiri mai vechi (porucic, polcovnic) cu cele precizate deja (locotenent, colonel), și a apărut gradul de locotenent-colonel ca ajutor al comandantului de regiment.

Pentru a crește numărul de ofițeri, în ziua de 28 martie 1862 a intrat în vigoare legea asupra înaintării, care a admis încadrarea în armata noastră a ofițerilor de origine română, până la gradul de locotenent-colonel inclusiv, care serviseră în alte armate; prevederea se referea mai ales la românii din provinciile aflate sub stăpânire străină¹⁷.

O altă măsură importantă vizând cadrul militar a fost legea asupra poziției ofițerilor din 3 decembrie 1864, care a înscris o deosebire netă între grad, ce era acordat de domnitor, fiind considerat proprietatea titularului, și funcție, care rămânea la dispoziția Ministerului de Război.

Aceste măsuri legislative priveau nu numai armata de uscat, ci și cea fluvială. Dacă începem să analizăm acest aspect al armatei celor două principate, constatăm că flotila fiecărei țări românești avea dimensiuni destul de reduse.

Astfel, la începutul anului 1859, în Moldova, paza pe Dunăre era asigurată de două șalupe canoniere de mic tonaj și o șalupă canonieră de tonaj mai mare, nave construite la Galați, care erau înzestrate cu tunuri fabricate în Sardinia în 1844.

În Țara Românească exista un corp numit Flotila de Dunăre, format din 3 șalupe canoniere construite în Austria în 1845.

Atât navele moldovene, cât și cele muntene erau propulsate cu vele și vâsle.

Militarii din flotila moldoveană aveau ca armament individual puști cu cremene și tesace, iar cei din flotila munteană, puști belgiene cu capsă, model 1851.

În ceea ce privește efectivele flotilelor, în Moldova erau 3 ofițeri, un subofițer și 134 de soldați, iar în Țara Românească 4 ofițeri, 11 subofițeri și 122 de soldați¹⁸.

La 6/18 octombrie 1860 cele două flotile au fost unificate într-un singur corp cu o comandă unică. Inițial, ele s-au aflat sub comandă provizorie, apoi, din 22 octombrie/4 noiembrie același an doar sub comanda colonelului Steriade, ofițer

¹⁶ Dumitru Preda, *Contribuții privind corpul ofițerilor din armata română în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866)*, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 12/1979, p. 212.

¹⁷ *Ibidem*, p. 213.

¹⁸ Cornel I. Scafeș, Horia Vl. Șerbănescu, Corneliu M. Andonie, Ioan I. Scafeș, *op.cit.*, p. 35.

ARMATA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

moldovean. Dacă reședința a fost stabilită la Galați, în schimb navele erau dislocate și în alte porturi românești ca Ismail, Chilia, Brăila, Giurgiu și Calafat.

În această perioadă, deoarece flota avea misiunea să apere frontiera pe fluviu, pentru nevoile ei au fost realizate în 1861 câteva șalupe canoniere, de mici dimensiuni și 423 de bărci, pentru grănicerii însărcinați cu paza Dunării.

În 1863 efectivele flotilei numărau 18 ofițeri și funcționari și 371 militari, aceștia primind ca înzestrare carabine belgiene, ghintuite, arme scurte, mai ușor de mânuit în condițiile serviciului pe nave.

Prima navă militară cu aburi din serviciul flotilei Principatelor Unite a fost „România”, intrată în dotare în anul 1864, iar pe 28 octombrie/9 noiembrie 1865 s-a mai comandat la șantierul naval Meyer din Linz, un iaht cu aburi, botezat în 1866, la sosirea în țară, „Ștefan cel Mare”, dar care, din diverse motive, va intra în serviciu abia în 1868¹⁹.

O problemă extrem de importantă cu care s-au confruntat făuritorii României moderne la nivelul armatei a fost înzestrarea acesteia. Astfel, înainte de unirea din 1859, cele două oștiri dispuneau de armament diferit, în funcție de rezultatul politicii promovate în diferite perioade de guvernele de la Iași și București.

Dacă până la mijlocul deceniului 5 al secolului al XIX-lea, atât pentru Moldova cât și pentru Țara Românească, sursa unică de procurare a armamentului a fost reprezentată de Rusia, după această dată sursele de armament s-au diversificat.

Pe lângă arsenalele rusești, Țara Românească a apelat pentru echipament și armament alb la furnizorii din Prusia, Belgia²⁰ și Austria, iar Moldova, pentru puști, la Austria și Franța.

După februarie 1859, trimișii moldoveni și munteni aflați în capitalele europene în scopul recunoașterii dublei alegeri a lui Cuza, au primit misiunea să obțină autorizația de a importa armament. În general, demersurile nu au fost încununate de succes deoarece majoritatea puterilor, mai ales Imperiul Otoman și Austria, nu doreau crearea unei forțe militare care să destabilizeze sud-estul Europei. Excepție a făcut însă Franța, unde Vasile Alecsandri, trimisul Moldovei, a obținut de la împăratul Napoleon al III-lea acordul pentru efectuarea unor comenzi de armament în arsenalele imperiale și, pentru început, livrarea gratuită a unei cantități de puști pentru armatele principatelor.

Darul împăratului era condiționat de cedarea a 2/3 din transport pentru înarmarea, în condițiile apropiatei izbucniri a războiului cu Austria, a revoluționarilor unguri conduși de generalul Klapka Gyorgy, pentru a provoca dezordine în imperiu. Armamentul urma să parvină în secret revoluționarilor maghiari prin intermediul administrațiilor din Țara Românească și Moldova. Deoarece războiul s-a încheiat repede, ungurii nu au mai primit armele, iar întreg lotul de 25000 de puști a revenit, gratuit, trupelor române.

Pentru că armele dăruite de Napoleon al III-lea nu mai corespundeau standardelor timpului, în 1860, căpitanul H.Herkt, ofițer moldovean²¹, a fost trimis în Serbia pentru a vizita stabilimentele de artilerie de la Kraguevac și a identifica

¹⁹ *Ibidem*, p. 36.

²⁰ P. V. Năsturel, *Contribuțiuni la istoria artileriei române*, București, 1907, p. 145.

²¹ Generalul Herkt, *Câteva pagini din istoricul armatei române*, București, 1902, p. 46.

armament de artilerie și de infanterie modern, posibil de a fi cumpărat pentru efectivele ambelor oștiri.

Proiectul nu s-a materializat, după cum nu s-a reușit nici încercarea de a intra în posesia unui transport secret de arme, trimis din Sardinia pentru revoluționarii unguri, care fiind deconspirat la sosirea în 1860 la Galați, statul român a vrut să-l sechestreze.

Ca urmare, s-a încercat din nou contactarea industriei din Belgia, care devenise o sursă deja tradițională, și din Franța, care se arăta binevoitoare în această direcție.

Profitând de autorizația împăratului Franței, în noiembrie 1860, doctorul Carol Davila, aflat în Franța în legătură cu perfecționarea serviciului sanitar, a făcut demersurile necesare pentru cumpărarea de armament din manufacturile statului francez.

Atitudinea favorabilă a Parisului privind livrările de arme către Principatele Unite (explicabilă și datorită faptului că armata franceză declanșase un vast program de modernizare a armamentului de infanterie), a făcut ca la începutul anului 1861, la Paris, să se constituie o echipă formată din Ph.Place, cu relații în ministerul de război al Franței, și Alexis Godillot, furnizor al armatei franceze, care urma să se ocupe de livrările de material și armament francez către cele două principate. Ph.Place a primit împuternicirea să semneze contractele, să urmărească realizarea lor și să se ocupe de expedierea loturilor de arme. Această „autonomie” a comisiei explică și sursa unor comenzi de armament care au depășit cu mult necesitățile armatei române, și care pot să reprezinte cauza scandalului contractelor oneroase imputate lui A.Godillot, izbucnit în 1866, după abdicarea lui Cuza²².

Multe din armele aflate pe teritoriul Principatelor Unite erau de concepție veche, astfel că, o mare parte din ele (de fabricație belgiană și rusească) au fost trimise la sfârșitul anului 1861 la arsenal pentru a fi transformate în puști cu capse.

Din 1862, apariția bugetului unic a dat posibilitatea întocmirii unor planuri de înzestrare unice. Ca urmare, în 1862, s-a semnat un contract substanțial între statul român și Alexis Godillot care prevedea aducerea unor cantități mari și diverse de armament (47600 puști de infanterie, 10000 puști”spahis”, 700 de pistoale, 5500 de carabine, 4000 muschetoane, 12000 de săbii și 48 de tunuri)²³.

Aducerea unor astfel de cantități de armament explică, poate, de ce în 1863 s-a elaborat documentul numit „Instrucțiuni de mobilizare”, care prevedea ridicarea, în caz de necesitate, a unei forțe armate de 100000 de oameni.

Dorind ca armata română să nu mai fie dependentă de industria de armament străină, conducerea militară de la București a încercat crearea unei industrii proprii.

Astfel, în 1863 la Arsenalul de construcții al armatei, a fost înființată Manufactura de arme, cu utilaje aduse din Belgia, iar în 1864 s-a construit la Târgoviște o turnătorie de tunuri de bronz.

Această febrilă activitate în domeniul înzestrării armatei nu a scăpat atenției Porții, care, îngrijorată, l-a atenționat pe Alexandru Ioan Cuza la 11/23 ianuarie 1864, prin marele vizir Fuad pașa. Acesta i-a reamintit lui Cuza că, deși articolul 42 al Convenției de la Paris stipula că efectivele oștirilor române nu se puteau mări fără probarea Porții, decât cu o treime, „zvонurile răspândite de câțeva vreme despre

²² A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă 1859-1866*, Iași, 1903, p. 421.

²³ Cornel I. Scafeș, Horia Vl. Șerbănescu, Corneliu M. Andonie, Ioan I. Scafeș, *op.cit.*, p. 47.

ARMATA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

înarmările considerabile pe care Alteța Voastră le întreprinde”²⁴, îl obliga să ceară lămuriri dacă ele se confirmă sau nu. Această atenționare scotea în evidență faptul că Principatele Unite cumpăraseră, încă o dată, mai mult armament decât era necesar înzestrării trupelor permanente și a celor teritoriale. Cuza a încercat la 10/22 februarie 1864 să-și justifice acțiunile sale și ale apropiaților săi afirmând că: „În 1859, am găsit infanteria înarmată cu puști în afară de serviciu, cavaleria înzestrată cu săbii de plumb, artileria având doar câteva piese de slabă calitate, trupele îmbrăcate cu o uniformă care îl făcea pe fiecare soldat să fie un străin în propria sa țară.”²⁵

În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, pe lângă toate aceste probleme dificil de rezolvat referitoare la neexperimentata armată română, teritoriul Principatelor Unite a fost implicat într-o chestiune delicată, și anume tranzitul armelor sârbești în perioada noiembrie-decembrie 1862.

Atitudinea deosebit de prietenoasă arătată de Cuza față de Serbia se poate explica atât prin comunitatea de credință, cât și prin relațiile personale dintre familiile domnitoare.

Armele, care proveneau din arsenalul de la Tula, de pe teritoriul Rusiei, au intrat pe teritoriul Moldovei în apropiere de Bolgrad și erau transportate de 500 de căruțe. Unele izvoare sârbești avansează cifre de 63000 de puști și 2000-3000 de săbii în 1759 de lăzi cântărind 342168 de kilograme, iar sursele franceze consideră că s-au transportat 40000 de puști cu baionetă, 10000 de carabine și 30000 de pistoale, carabine de cavalerie și săbii în 1800 de lăzi cântărind 350000 de kilograme²⁶.

Dintre marile puteri, doar Franța și Rusia au avut atitudini favorabile în prima fază, iar mai apoi, la insistențele Imperiului Otoman, Austriei și Angliei, statul condus de Napoleon al III-lea s-a raliat acestora pentru a-l determina pe Cuza să sechestreze convoiul.

În ciuda acestor presiuni, domnitorul român i-a rămas un prieten fidel principelui Mihail Obrenovici, convoiul ajungând în siguranță la destinație, iar finalitatea acestui eveniment a fost deschiderea de reprezentanțe diplomatice: a Serbiei la București, la 28 februarie 1863, și a României la Belgrad, la 13/25 martie 1863, primul titular fiind Theodor Callimaki²⁷.

Toate aceste eforturi depuse de Alexandru Ioan Cuza pe plan intern privind scoaterea din marasmul în care se aflau armatele Principatelor Unite, precum și etapele de modernizare la care au fost supuse, demonstrează un viu interes și o profundă preocupare pentru alinierea lor la standardele acelor timpuri. Această febrilă activitate privind modernizarea tinerei armate române nu se va încheia în 1866, anul abdicării acestui domnitor român, ci va continua cu și mai mult aplomb în timpul domniei lui Carol I.

²⁴ *Ibidem*, p. 48.

²⁵ *Ibidem*, p. 48.

²⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Editura Științifică, București, 1966, p. 142.

²⁷ *Ibidem*, p. 143.



Fig. 1 Uniforme de artilerie specifice anului 1860



Fig. 2 Corpul de Stat Major(1860)

ARMATA ROMÂNĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA



Fig. 3 Batalionul de vânători și cel de geniu (1861)



Fig. 4 Regimentul 2 lăncieri (1861)



Fig. 5 Infanterie de linie (1861)

REVOLUȚIE ȘI ISTORIE ÎN ARTICOLUL *FLAMURA (STEAGUL)* *ROMÂNILOR*, DE VASILE MĂLINESCU¹

Marcel CATRINAR

Rezumat: Prezentul articol evidențiază o altă latură a personalității lui Vasile Mălinescu. Remarcăm în intervenția sa scriitoricească multiple variante de discurs, de la cel politic la discursul populist.

Revoluția pașoptistă și evenimentele care i-au succedat au fost un imbold în formarea ca publicist a lui Vasile Mălinescu. A fost, pentru o scurtă perioadă, redactor al ziarului unionist „Steaua Dunării”, alături de Mihail Kogălniceanu și Nicolae Ionescu. Totuși contribuția lui Vasile Mălinescu la publicarea unor articole a fost minoră. Acest articol reprezintă elanul creator al autorului, încercând să influențeze opinia publică din Principatele Române la crearea unei noi revoluții.

Cuvinte cheie: Discurs, Mălinescu, steag, român, România, dreptate, frăție, libertate, pașoptist, unitate.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea presa a avut un rol hotărâtor în cristalizarea conștiinței naționale a românilor, în formarea opiniei publice, alături de învățământ, teatru și unele societăți culturale. Ziarul a reprezentat mijlocul prin care societatea românească modernă a luat contact, mai rapid, cu realitățile sociale și politice ale vremii.

Preocupările lui Vasile Mălinescu în domeniul publicisticii sunt insignifiante. A scris puțin, iar articolele sale abundă de reacții revoluționare. La începutul anului 1856 s-a implicat în redactarea ziarului unionist „Steaua Dunării”, care, din vara aceluiași an, s-a bucurat de un larg suport de masă și mai apoi de sprijinul autorităților moldovene². Despre publicistica lui Vasile Mălinescu există referințe vagi³, abia utilizabile în lucrarea noastră, însă intenționăm să analizăm dintr-un punct de vedere istoric acest articol. De asemenea, intervenția noastră are ca obiectiv să descifreze rolul publicistului Vasile Mălinescu în mentalul colectiv al contemporanilor săi, amestecul acestuia în presa vremii dar și evidențierea unor tipuri de discurs inserate în textul sus-menționat.

Un contemporan de-al său îl caracteriza astfel pe Vasile Mălinescu: „Demagog exagerat, având oarecari cunoștințe scoase din cărți și din practica de ziarist; flecar peste

¹ Articolul a fost publicat în: Paul Cornea, Mihai Zamfir, *op. cit.*, pp. 240-243. Actualul studiu analizează textul publicat în revista „România viitoare”, Paris, 1850, pp. 16-18, exemplar preluat de la Biblioteca Academiei Române.

² Mihai Cojocariu, *Partida națională și constituirea statului roman (1856 – 1859)*, Iași, 1995, p. 248.

³ N. Iorga, *Istoria presei românești*, București, 1999, p. 124; Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 746; Al. Kretzeanu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. II, București, 1934.

măsură, dar fals, discuta mai ales îndelung și cu ardoare chestiuni unde erau în joc doctrine”⁴.

Descrierea lui Nicolae Iorga este patetică, Vasile Mălinescu a fost „un om de un mare talent, de un nobil suflet”⁵, cu abilități de ziarist, iar jurnalul la care a fost redactor deschidea o nouă etapă în lupta pentru unitate națională și apariția unui nou regim, cel al lui Al. I. Cuza.

Ca publicist, se pare, că nu s-a remarcat într-un mod deosebit, „de fapt n-a ieșit nimic din pana lui”⁶ considera Nicolae Suțu, referindu-se, de fapt, la intervențiile lui Vasile Mălinescu din Comisia Centrală de la Focșani, în care a fost ales membru. În ciuda acestor aspecte, Vasile Mălinescu a publicat câteva articole, restrânse ca număr, din a căror conținut observăm elanul revoluționar al autorului, o inoculare a ideii naționale și o mobilizare a tuturor românilor pentru o nouă revoluție, dacă aceasta se justifica în contextul aplatizării societății românești pe un suport lent și apatic. Indiferența segmentului social în fața vicisitudinilor vremii, a schimbărilor politice, nu a lăsat loc de perspective într-o societate în care amestecul politic derutează și intrigă.

Membru și unul dintre conducătorii *Comisiei de propagandă a ideilor naționale curat românești*, membru al *Comitetului democratic român* din Paris, Vasile Mălinescu, prin acest articol, a intenționat să reaprindă în sufletele românilor flacăra revoluționară, să inoculeze ideea unității românești, să ridice sub arme întreaga suflare românească din Principate, fixându-și ca prerogative, eliminarea supunerii față de puterile străine și totodată renașterea națională, idee izvorâtă din dese contacte avute cu apropiații lui Mazzini, supranumit „risorgimento al Europei”⁷. Încercăm să identificăm în discursul revoluționar al lui Vasile Mălinescu atitudinea sa față de conștiința de neam, conștiința națională și unitate, premise ale afirmării naționale.

Fiind un articol cu o încărcătură patetică și instigatoare, în care autorul apelează la un discurs politico-social, interpretarea istorică a textului se impune de la sine. Titlul articolului *Flamura (steagul) românilor*, laitmotiv, sugerează ideea de libertate, dreptate și unire, iar autorul încercă să descopere mijloacele prin care aceste deziderate ale românilor ar putea fi câștigate.

Articolul a apărut la 15 septembrie 1850, la Paris, și debutează cu un îndemn la originea conaționalilor („român sunt și la români vorbesc...”)⁸. Tonul discursului îl califică pe autor ca un lider autoritar, adresându-se românilor într-un mod direct „Ascultați Români!...cel ce are inimă de român mă va auzi”⁹ încercând, totodată, să sensibilizeze opinia publică din Principate.

⁴ *Memoriile Principelui Nicolae Suțu*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, 1997, p. 335 (în continuare *Memoriile principelui...*).

⁵ N. Iorga, *op.cit.*, p. 124.

⁶ *Memoriile Principelui...*, p. 335.

⁷ Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a României (1848 – 1877)*, București, 2000, p. 21.

⁸ Vasile Mălinescu, *Flamura (steagul) românilor*, în „România Viitoare”, Paris, I, 1850, p. 16 (20 septembrie 1850).

⁹ *Ibidem*.

Vasile Mălinescu a avut o predilecție specială pentru termenii de „român” și „România”, depistați în toate scrierile și discursurile politice ale pașoptiștilor¹⁰. „Român” în accepțiunea lui Vasile Mălinescu are o semnificație aparte, de sentiment național „puținul meu glas umplându-se de o credință tare în viitorul Românilor”, referindu-se aici și la țara tuturor românilor¹¹. În manifestul adresat poporului român, Nicolae Bălcescu rostește: „Fraților! Români! Niciodată încrederea în viitorul României, una mare și nedespărțită, nu a ieșit din inima noastră”, aici sensul are aceeași conotație de *țara tuturor românilor*. În fine, impunerea numelor de „român” și „România”, simboluri ale perenității unității românești, reprezintă dovezi clare ale „unei tranziții efectuate în mentalitatea epocii”¹². Vasile Mălinescu, în strategia sa discursivă, abuzează de cei doi termeni. Apelativele de *român* și *România* îi erau cunoscute autorului din lecturile anterioare, din contactul cu societatea și cultura franceză, din dialogurile purtate cu semnatarii articolelor din „România viitoare”. Liviu Leonte opina că numele de țară *România* este de etimologie franceză¹³, până și rostirea cuvântului ar fi fost influențată de pronunțarea franceză¹⁴. Pentru argumentarea informației, autorul supune dezbaterii titlul poemului *Cântarea României* a lui Alecu Russo, insistând pentru prima dată asupra substantivului comun *românie* și al celui propriu *România*. Ambele cuvinte erau cunoscute cu sensurile de „spirit românesc”, „sentimentul național al românilor”, „totalitatea românilor”¹⁵. Conform ipotezei lui Liviu Leonte, se remarcă în poemul lui Alecu Russo uzul lingvistic al lui Nicolae Bălcescu, atribuindu-i paternitatea acestuia. Nu intenționăm să analizăm lingvistic cei doi termeni, ci să-i încadrăm într-un context istoric generat de evenimentele anterioare din Țările Române. Denumirea de azi dată țării a fost formulată mai întâi de un istoric sas, Martin Felmer, apoi, la 1816 de către istoricul grec, stabilit în Țara Românească, Dimitrie Philippide¹⁶. El a folosit acest termen motivând: „am numit țara aceasta România, denumind-o după numărul poporului românilor..., lepădând orice altă numire ca fiind neasemenea și nepotrivită și ca producătoare de confuzie în istorie și geografie”¹⁷. Termenul de „România” exprima într-un fel conștiința de neam, sub forma unității teritoriale¹⁸. Expresie sintetică a continuității istorice și o componentă a etnicului românesc de tip medieval, conștiința de neam capătă sensuri noi, transformându-se în conștiință națională.

¹⁰ În toate discursurile și articolele pașoptiștilor pre sau postrevoluționare întâlnim această terminologie politico-socială.

¹¹ Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, București, 1983, pp. 164-174. Autorul exemplifică acest aspect.

¹² Dinu Balan, *Național, naționalism, xenofobie și antisemitism (1831 – 1866)*, Iași, 2006, p. 141.

¹³ Vasile Arvinte, *op. cit.*, p. 18, apud. Liviu Leonte, *Limba scrierilor românești ale lui Alecu Russo*, în „Studii și cercetări științifice”, Filologie, Iași, IX, București, 1958.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, 1997, pp. 15-16.

¹⁷ Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 149, apud. D. Philippide, *Istoria României* (în limba greacă), 1816, p. 464.

¹⁸ *Ibidem*.

Afirmarea conștiinței naționale ca formă superioară a conștiinței de neam s-a realizat treptat. Evenimentele din secolul al XVIII-lea, influența Luminilor, ideile revoluției franceze, raportarea la conștiința europeană au favorizat emergența și cristalizarea conștiinței naționale la români¹⁹. Și-a propus Mălinescu să inoculeze această conștiință națională în mentalul românilor, sau a fost, mai degrabă, o atitudine revoluționară a autorului? El cunoștea transformările societății românești și evoluția conștiinței naționale? Cu siguranță, relațiile de amiciție, de colaborare cu ceilalți pașoptiști i-au creat premisele de a-și formula judecăți și noțiuni referitoare la neamul românesc, la evoluția acestuia în spațiul carpato-danubiano-pontic. După cum am menționat, conștiința națională este legată embrionar de conștiința de neam, conturată prin cărturarii anilor 1700 și mai târziu prin corifeii Școlii Ardelene, atât prin argumentare, explicare cât și prin promovarea sistematică a ideilor²⁰.

Am insistat asupra evoluției și dezvoltării conștiinței naționale în spațiul românesc deoarece se știe că tatăl lui Vasile Mălinescu, Iordache Mălinescu, a avut contribuții peremptorii la reeditarea lucrării lui Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*²¹. Fiul său, Vasile, cu siguranță, a intrat în contact cu opera lui P. Maior, și cu scrierile corifeilor Școlii Ardelene, din care și-a însușit unele aspecte teoretice legate de conștiința de neam.

Școala Ardeleană, prin reprezentanții săi, a luptat pentru afirmarea națională a românilor și „a mândriei de a fi român”²². Unul din discipolii săi, Damaschin Bojincă, juristconsult, un apropiat de-al lui Vasile Mălinescu, în anul 1830, publică în *Biblioteca românească* o biografie a lui Mihai Viteazul, intitulată *Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul, prințul Țării Românești*, lucrare cunoscută, probabil, de Vasile Mălinescu; accentul e pus mai degrabă pe luptele cu otomanii decât pe afirmarea ideii naționale. Însă, unitatea politică realizată de Mihai Viteazul a contribuit la dezvoltarea conștiinței de neam²³. Nicolae Stoicescu afirmă că „în influența războiului de eliberare de sub dominația otomană de la sfârșitul veacului al XVI-lea, condus de marele domn, trebuie căutată obârșia celui mai important fenomen de conștiință socială din veacul al XVII-lea, transformarea conștiinței unității de neam și de limbă a poporului român într-o idee militantă și activă, care va domina activitatea cronicarilor din veacul al XVII-lea și de la începutul veacului al XVIII-lea”²⁴.

Comparația între prezentul insuportabil și trecutul idealizat a încercat să imprime în sufletele românilor un sentiment național. Însă, pentru a atinge acest scop, se impunea „o unire în sentimente”²⁵. Eforturile înaintașilor nu au fost zadarnice pentru că „durerea,

¹⁹ Gh. Platon, *Românii în veacul construcției naționale*, București, 2005, pp. 53-54.

²⁰ Elena Puha, Vasile Cristian, *Conștiința istorică. Originea și trăsăturile conștiinței istorice românești*, București, 1989, p. 175, Lucian Boia, *op. cit.*, p. 23.

²¹ Iordache Mălinescu a susținut pe propria cheltuială apariția celei de a doua ediții a lucrării lui P. Maior; D. Vitcu, *Iașii și Unirea Principatelor*, în vol. *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600-1859-1918*, Iași, 1983, p. 66.

²² Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, 1983, p. 149.

²³ I. Toderașcu, *Unitatea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul și orașul Iași*, în vol. *Aspecte ale luptei pentru unitate națională. Iași: 1600-1859-1918*, Iași, 1983, pp. 31-61.

²⁴ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 158.

²⁵ Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la Marea Unire. Studii de istorie modernă*, ediție îngrijită de Florin-Alexandru Platon, vol. VI, Iași, 2006, p. 42.

suferințele, chinurile grămădite de veacuri asupra neamului...” conduc, fără îndoială, la conștientizarea unității naționale. În acest sens Mălinescu afirma în articol „ați arătat că sunteți și că vreți să fiți un popor”²⁶, adresându-se, cu predilecție, poporului român.

Generația pașoptistă, din care a făcut parte și Vasile Mălinescu, a fost cea care a dat o orientare politică, istorică și socială unității naționale. România prefigura în conștiințe un trecut istoric și aceeași generație invoca frecvent Dacia „ca expresie a unității primordiale a pământului românesc”²⁷. Dacia se identifica cu România prin noțiune, iar românii se definesc prin limbă, prin istorie și prin tradiție²⁸. Încă din 1840, I. H. Rădulescu pune termenul România pe același plan cu Dacia și Italia, având sensul de „țara românilor” și „îl considera nume geografic”²⁹. Odată încetățenit termenul *România*, prin unirea celor două Principate, termenul Dacia³⁰ cuprindea întreg teritoriul ocupat de români.

Invocarea trecutului în termeni imperativi a fost frecvent întâlnită în scrierile pașoptiștilor și intensitatea creștea pe măsură ce ideile transformatoare și proiectele radicale se pliau pe „idealurile prezentului”³¹.

Vasile Mălinescu a intuit sensibilitatea românilor, apelând la eroismul poporului român, referându-se la bătăliile purtate cu „barbarii”, tocmai pentru a sugera o semnificație defensivă și eroică, și pentru a-i îndemna pe români la meditație; „țara aceasta adaptată cu sângele a mii și mii de Români, mormântul acesta în care sunt păstrate sfintele oase a atâtor viteji căzuți în luptă...”³² sunt tot atâtea motive de conștientizare a trecutului în favoarea prezentului și a viitorului. În fapt, a fost o deturnare a mentalului colectiv, obișnuit cu lentoarea acțiunilor, un popor inert, mai ales după evenimentele revoluționare de la 1848. După aprecierea academicianului Al. Zub, „E o constatare curentă că momentele de afirmare națională, de tensiune, alternează, în chip necesar cu cele de alcamie”³³. De aceea, îndemnul la luptă, pentru unitatea națională, încearca să creeze în subconștientul românului o participare activă, a fiecăruia, la evenimentele ulterioare. În fine, glorificarea trecutului, reprezenta un imbold în conturarea unei conștiințe naționale. Sacrificiul pentru țară al înaintașilor era în definitiv o motivație și o amplificare a luptei. Afirmarea patriotismului, indusă de Vasile Mălinescu, argumenta o direcție nouă spre conștientizarea națională, iar drepturile românilor puteau fi obținute numai prin responsabilitate și curaj, „cu arma în mână, vărsând și până la cea depre urmă picătură de sânge”³⁴. Din discurs surprindem faptul că revoluționarul Vasile Mălinescu nu a renunțat nici o clipă la declanșarea unei noi revoluții în Țările Române, idee agreată și intens analizată de proscrisii din capitala

²⁶ Vasile Mălinescu, *op. cit.*, p. 16.

²⁷ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 26.

²⁸ *Ibidem*, p. 15.

²⁹ Vasile Arvinte, *op. cit.*, p. 165.

³⁰ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, pp. 140-147.

³¹ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 29.

³² Vasile Mălinescu, *op. cit.*, p. 16.

³³ Al. Zub, *Cunoaștere de sine și integrare*, Iași, 2004, p. 15.

³⁴ Vasile Mălinescu, *op. cit.*, p. 18.

franceză, cu ajutorul acesteia „să înfruntăm întruniți dușmanul...să învingem”, iar „pentru libertate și dreptate, astăzi toți luăm steagul și sabia”³⁵.

Pentru realizarea obiectivelor propuse era necesară o reorganizare a armatei „să întrupăm bine cetatea română”³⁶ opina Vasile Mălinescu, cu scopul incontestabil de a înfrunta împreună „dușmanul”, fie el din exterior (muscali) sau din interior (ciocoi). Există în discursul mălinescian o reciprocitate a luptei, astfel un popor supus ajunge să se răzbune „cei ce împilează împilători vor rămâne”, iar „cel ce împrumută brațul spre împilarea vecinului, pierdut și împilat va fi”³⁷, afirma Mălinescu.

Pleiada pașoptistă avea de îndeplinit o misiune, cea politico-socială. În fapt, generația care a făcut revoluția de la 1848 și mai apoi Unirea Principatelor își dezvoltase o orientare socială, politică și istorică. Lupta trebuia să fie comună pentru atingerea acestor țeluri. Ei făceau recurs la națiune, la tradiție, la istorie. Nivelul discursiv a rămas cantonat pe ideea națională și dreptate, fără a neglija libertatea. În gândirea lui Petre Țuțea, libertatea este văzută ca o „idee care acoperă foamea săracilor, inegalitățile, conflictele de interes ale bogaților - aparent puternicilor - și drama constantă a omului mărginit și înlănțuit”³⁸. El se referea la o libertate fictivă, premergătoare înarmărilor și pregătirii unui eventual război. Libertatea reală este neechivocă după părerea lui Petre Țuțea³⁹. Demn de libertate este cel ce „scie să lupte pentru dânsa”⁴⁰, opina Vasile Mălinescu. Conceptele unor cuvinte sunt mai mult vehiculate decât gândite. Obsesia lui Vasile Mălinescu pentru libertate „se cheamă Revoluția Franceză, cu tot ce a urmat, în continuarea ei, în opoziție cu ea, sau în diverse tentative de sinteză între societatea organică prerevoluționară și ideile moderne de progres, libertate și democrație.”⁴¹ El își direcționează discursul spre o traiectorie naționalistă, încercând să descongese apatia deja implementată în sufletele românilor, „cu dânsa flamura (reprezentând aici conceptele de dreptate, frăție, unitate n.ns.) vor șterge numirile de Muntean, Moldovean, Transilvănean, Bănățean, Basarabean, Bucovinean, pentru ca să fie numai *Români și o singură Românie*”⁴².

Vasile Mălinescu se gândea la o unitate politică și socială a românilor, proiectând discursul spre un concept social și politic. A inserat în text principiul naționalităților, amplificat în prima jumătate a secolului XIX. În acest sens, exemplele lui Mălinescu sunt peremptorii; Franța, Italia, Germania, Polonia „într-o zi de desceptare” s-au revoltat, încât „frânsă și juguri și împilători”⁴³, însă, învrăjbindu-se unul pe celălalt, nu au reușit să devină națiuni cu statut politic bine definit. Gândind la crearea unei națiuni prin unificarea Principatelor și unirea tuturor românilor de pretutindeni, sub scutul flamurei, Vasile Mălinescu a intenționat să dea discursului său

³⁵ *Ibidem*, p. 17.

³⁶ *Ibidem*, p. 16.

³⁷ *Ibidem*, p. 17.

³⁸ Petre Țuțea, *Omul. Tratat de antropologie creștină. Probleme sau cartea întrebărilor*, Iași, 1992, p. 180.

³⁹ *Ibidem*, pp. 180-181.

⁴⁰ Vasile Mălinescu, *op. cit.*, p. 18.

⁴¹ Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, 1998, p. 108.

⁴² Vasile Mălinescu, *op. cit.*, p. 18.

⁴³ *Ibidem*, p. 17.

un caracter politic și unitar. E. J. Hobsbawn, într-una din lucrările sale, definea astfel națiunea: „ansamblul cetățenilor a căror suveranitate colectivă îi institua ca stat și care era expresia lor politică”⁴⁴. Participarea maselor nu a fost niciodată absentă din națiune. Conceptele de popor, națiune le întâlnim frecvent în lexicul politico-social al pașoptiștilor. Apelând la memoria trecutului, Vasile Mălinescu certifică faptul că românii doreau să fie un popor, cu sensul de națiune, că drumul lung spre dreptate și libertate nu putea fi estompat, deoarece „Popoarele s-au deșteptat și nu vor mai adormi”⁴⁵. Printr-o nouă revoluție se putea ajunge la țelul corifeilor pașoptiști „*Dreptate, Frăție, Unitate*” adevărată „flamură a Românilor”⁴⁶, după concepția mălinesciană. Deviza pașoptiștilor reprezenta valori istorice, iar sub raport axiologic contribuia „la progresul social-istoric”⁴⁷. Nicolae Bălcescu prevestea o revoluție viitoare cu proiecte mult mai ambițioase. Astfel „Ea nu se va mărgini a cere libertatea din lăuntru care e peste putință a dobândi fără libertate de afară, libertatea de sub domnirea străină, ci va cere unitatea și libertatea națională. Deviza ei va fi: *Dreptate, Frăție, Unitate*. Ea va fi o revoluție națională”⁴⁸.

La finalul articolului, Vasile Mălinescu face un apel la rațiunea românilor „Cine își zice dară român, cine se simte umilit de jugul ce-l poartă, cine sângeră văzându-și neamul badjocorit și împilat, cine mai simte arzând într-însul o scânteie de iubirea neamului și a țării sale, îmbrățișeze flamura aceasta și lucreze zi și noapte”⁴⁹. După afirmația lui Florian Roateș „Rațiunea nu mai este resimțită de pașoptiști ca o meditație, ci ca o adevărată „nobilitate” a omului”⁵⁰. În discursul lui Vasile Mălinescu, omul este pus în relație cu Divinitatea, cu națiunea „Când vor auzi iarăși glasul poporului, glasul lui Dumnezeu tunând” sau „buciumul Arhanghililor” atunci „țirani” vor fi judecați și îndepărtați cu sacrificiul suprem, „vărsând și până la cea de pre urmă picătură de sânge”. Surprindem patosul românului eroicizat în fața dușmanului secular. Prin religie, românii și-au păstrat identitatea etnică, iar fenomenul religios se încadrează în discursul revoluționar, adoptat de toți pașoptiștii.

Inițiativele și ideile naționale ale lui Vasile Mălinescu sunt produse ale „laboratorului Occidental” și ale oamenilor politici ai vremii, precum M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, Șt. Golescu, C. A. Rosetti ș.a., școliți în Franța, alături de care s-a format ca ziarist și om politic. Pentru exilanți, ideile Revoluției franceze de la 1789 le-au fost sursă de inspirație în crearea unei imagini de unitate a românilor. Lucian Boia concluzionează astfel: „inclusiv ideea națională, statul-națiune” își au obârșia „în evoluțiile ideologice” franceze. Articolul lui Vasile Mălinescu pare a fi o copie fidelă, însă la un nivel mai redus, al studiului lui N. Bălcescu *Mersul revoluției în istoria Românilor* și al articolului-manifest *Poporului român*, publicate în aceeași revistă „România viitoare”.

⁴⁴ E.J. Hobsbawn, *Națiuni și naționalism din 1780 până în prezent*, Chișinău, 1997, p. 21.

⁴⁵ Vasile Mălinescu, *op. cit.*, p. 17.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Florian Roateș, *Pașoptismul. O filosofie românească a istoriei*, Cluj-Napoca, 2001, p. 228.

⁴⁸ Nicolae Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria Românilor*, în „România Viitoare”, Paris, I, 1850, p. 14 (20 septembrie 1850).

⁴⁹ *Ibidem*, p. 18.

⁵⁰ Florian Roateș, *op. cit.*, p. 231.

La cele trei scrieri constatăm unele similitudini de topică și terminologie, descoperim aceeași raportare la lumea occidentală, glorificarea trecutului eroilor, ideea unei noi revoluții, mântuirea poporului prin luptă, pentru câștigarea drepturilor naționale și a libertății. N. Bălcescu evoca trecutul istoric raportat la „vitejia trecută a părinților, stindardul lui Mircea, Ștefan și Mihai, stindardul de viață și mântuire”⁵¹.

În fapt, modul de exprimare, forma de adresare a lui Vasile Mălinescu sunt specifice discursului revoluționar, populist, greu digerabile de către masele populare. Repetitivitatea obsesivă a unor termeni: dreptate, frăție, unitate, flamură, popor, român, România, mântuire, omenire ș.a, impresionează, dar în același timp au un efect psihologic asupra maselor. Modul repetitiv al cuvintelor aparține limbajului de lemn specific discursului politicianist, caracteristic oamenilor politici. Mihai Eminescu identifica, în epocă, o criză a cuvintelor, junimiștii „criticau beția de cuvinte”⁵², iar clasicul Caragiale parodia discursul politic.

Prin discursul său ideologic, Vasile Mălinescu spera să influențeze cursul evenimentelor, să reaprindă flacăra revoluționară, să unească spiritele, folosind cuvinte ce stârnesc imaginația, exemple care prind la popor: „viitorul românilor”, „buciumul Arhanghelilor”, „învierea României”. Discursul ideologic „pretinde că aduce o cunoaștere”⁵³, însă, funcția incitativă a frazelor predomină la Vasile Mălinescu, iar textul se transformă în ordin și în imbolduri „uitați-vă și vedeți atâtea popoare...!”, „Ascultați Români!”, „voi românilor vreți să fiți iarăși liberi!”, ceea ce caracterizează acest tip de discurs. Efortul publicistic a lui Vasile Mălinescu a fost concentrat pe câștigarea opiniei publice, a sprijinului românilor pentru atingerea obiectivelor propuse și sugerate încă din 1848. El se adresa direct opiniei publice în care vedea însăși conștiința epocii, care „dă măsura valorilor morale și intelectuale”⁵⁴, opina istoricul Al. Zub. Articolul lui Vasile Mălinescu tratează *sui generis* „problema românească” ca punct strategic și politic. Dintr-o perspectivă ipotetică, putem să-l suspectăm pe Nicolae Bălcescu de paternitatea articolului *Flamura (steagul) românilor*, făcând o analogie cu atribuirea dreptului de autor poemului *Cântarea României* de Alecu Russo, informație neveridică și nici intens cercetată.

⁵¹ Nicolae Bălcescu, *op. cit.*, p. 13.

⁵² Francoise Thom, *Limba de lemn*, București, 1993, p. 23.

⁵³ *Ibidem*, p. 117.

⁵⁴ Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974, p. 732.

NICOLAE IONESCU – ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ

Adrian-Nicolae PUIU

Rezumat: Afirmarea lui Nicolae Ionescu se datorează, fără îndoială, activității sale politice, desfășurată pe acest tărâm într-o perioadă consistentă de timp. Activitatea politică desfășurată de către liderul fracționist este strâns legată de cea parlamentară. Problematica abordată de la tribuna forului legislativ a fost extrem de diversă, mergând de la chestiuni generale la probleme de specialitate, deosebit de importante pentru dezvoltarea României. Din cadrul discursurilor sale nu au putut lipsi cele referitoare la dezvoltarea economiei, sistemul electoral, salarizarea personalului didactic, modificarea Constituției din 1866. Nu de puține ori el s-a remarcat ca un adversar al guvernelor, indiferent de orientarea lor politică. Fiind un adevărat tribun, a atacat aproape toate problemele discutate în Parlament, alocuțiunile sale fiind mult dezbătute de către colegii parlamentari. În unele cazuri a avut câștig de cauză, în alte rânduri a stârnit rumoare și ilaritate. Nu de multe ori a întârziat adoptarea unor hotărâri prin dese sale intervenții. Cu siguranță a fost un parlamentar incomod, un *debateur* serios, în interpelările sale căzând mulți colegi de cameră sau miniștri. Cu toate acestea, de cele mai multe ori s-a găsit în tabăra minoritară, nefiind capabil să se găsească de partea celor care au luat marile decizii ale epocii.

Nicolae Ionescu a fost unul dintre parlamentarii cu experiență ai României, cu remarcabile calități oratorice care, în discursurile sale, nu s-a sfiit să critice atât puterea, cât și opoziția. În calitate de deputat și senator, Nicolae Ionescu a abordat majoritatea problemelor esențiale cu care se confrunta societatea românească în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, reușind să se manifeste ca un factor activ pe scena politică românească.

Summary: Nicolae Ionescu's ascension is undoubtedly a consequence of his political activity which he exercised on this land for a considerable time. The political activity of the factious leader is closely related to his parliamentary one. The problems he addressed at the floor of the legislative forum was extremely diverse ranging from general to specific matters, highly important to the development of Romania. His speech range could not miss those related to the development of economy, the voting system, payment for the teaching system, the modification of the 1866 Constitution. He stood out more than a few times as an enemy of governments regardless of their political orientation. As a true spokesman he attacked almost every problem discussed in the Parliament, his speeches being highly debated by his fellow members. In some cases he won the dispute, other times he just created noise and amusement. More than a few times he delayed the passing of a decision with his many interventions. He was undoubtedly a uncomfortable, a serious *debateur* as many fellow members or ministers have fallen as a result of his questionings. Nevertheless he would mostly find himself in the minority as he was unable to be part of the ones who took the great decisions of his times.

Nicolae Ionescu was one of the experienced parliamentarians in Romania, with remarkable oratorical qualities. In his speeches he never hesitated to criticize both the politicians in charge and those in opposition. As a deputy and senator, Nicolae Ionescu tackled most of the essential issues which the Romanian society of the second half of the nineteenth century faced. To that effect he managed to express himself as an active agent on the Romanian political stage.

Cuvinte cheie: Nicolae Ionescu, Moldova, Iași, Parlament

Activitatea lui Nicolae Ionescu, om politic, parlamentar, profesor universitar și doctinar, este puțin cunoscută, personalitatea sa fiind una destul de controversată.

În redactarea temei despre activitatea parlamentară a lui Nicolae Ionescu ne-am confruntat cu inexistența unei lucrări destinate vieții acestui reprezentant al vieții politice și culturale românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Neajunsul a fost completat de existența unui material bibliografic sărac referitor la diversele aspecte ale problemelor abordate. Informații extrem de valoroase despre subiectul tratat au putut fi găsite în arhivele românești, mai precis la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale din Iași. Materialul bibliografic obținut în urma studierii arhivei Universității „Alexandru Ioan Cuza”, fondurile „Rectorat” și „Facultatea de Litere”, a putut fi coroborat cu alte informații din diverse surse, contribuind astfel la conturarea activității parlamentare a lui Nicolae Ionescu. Informațiile extrase în urma studierii unor periodice, precum „Curierul de Iassi”¹, „Binele Public”² și „Tribuna română”³, au fost extrem de diverse și utile, întrucât au permis creionarea imaginii pe care o avea Nicolae Ionescu în cadrul societății românești, modul cum era acesta perceput în diverse medii sociale, dar și unele aspecte din viața profesorului ieșean. Aceste surse, extrem de importante pentru demersul nostru științific, au fost completate cu informații obținute din alte lucrări de specialitate ale unor autori care au analizat sistemul politic românesc în perioada secolului al XIX-lea, printre care îi amintim pe cei care au realizat reușite analize asupra spectrului politic, cum ar fi: Apostol Stan⁴, Anastasie Iordache⁵, Mihai Sorin Rădulescu⁶, Sorin Radu⁷ și Vasile V. Russu⁸.

* * *

Nicolae Ionescu a fost un parlamentar tipic pentru legislativul României din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Provenit din Moldova, caracterizat prin ambiții

¹ „Curierul de Iassi”, 1876-1877;

² „Binele public”, 1880;

³ „Tribuna română”, 1866;

⁴ Apostol, Stan, *Grupări și curente politice în România între unire și independență (1859-1877)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979;

⁵ Anastasie, Iordache, *Goleștii. Locul și rolul lor în istoria României*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979;

⁶ Mihai Sorin, Rădulescu, *Elita liberală românească (1866-1900)*, Editura ALL, București, 1998;

⁷ Sorin, Radu, *Modernizarea sistemului electoral din România (1866-1937)*, Institutul European, Iași, 2005;

⁸ Vasile V. Russu, *Viața politică în România (1866-1871) vol. II De la liberalismul radical la conservatorismul autoritar*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

politice de afirmare și dominație, dar și prin apartenența la o grupare politică minoritară, Nicolae Ionescu s-a încadrat în categoria parlamentarilor moldoveni care s-au făcut auziți în Parlamentul de la București, dar care nu au reușit să influențeze decisiv dezbaterile pe marile proiecte legislative între anii 1866-1891.

Nicolae Ionescu a avut mai multe mandate în ambele Camere ale Parlamentului, prezența sa predominând însă în Adunarea Deputaților. Primul său mandat a fost obținut în urma alegerilor din 1866, când a fost ales deputat, la 19 aprilie, la Târgu, Fălciu, Bacău și Dorohoi⁹. Ulterior, a fost ales deputat de Roman, conform Monitorului nr. 250 din 15/27 noiembrie 1866, fără a fi însă indicat și colegiul¹⁰. Doi ani mai târziu a obținut și primul mandat de senator, în urma alegerilor din 9 iulie 1868, în Colegiul II Roman, conform Monitorului nr. 156 din 10/22 iulie¹¹. La alegerile din august 1869 a obținut al doilea mandat de senator, în Colegiul II Roman și Colegiul II Iași, conform Monitorului Oficial nr. 172 din 8/20 august¹². A revenit pe băncile Adunării Deputaților, în urma alegerilor din mai 1870, în Colegiul III Fălciu¹³, și, apoi, în urma alegerilor din 26 ianuarie 1871, în Colegiul III Roman¹⁴. În alegerile din 1876 a câștigat un nou mandat de senator în Colegiul Universal Iași, la data de 31 martie 1876, pentru ca, în iunie același an, să câștige un loc de deputat în Colegiul III Roman, conform Monitorului Oficial nr. 126 din 9/21 iunie 1876¹⁵. Alături de M.C. Epureanu, Gh. Chițu sau Gh. Verencescu, a renunțat la mandatul de senator, optând pentru cel de deputat. În acest mandat a fost ales vice-președinte al Camerei Deputaților, la 25 iunie 1876¹⁶, iar în perioada 24 iulie 1876 – 24 martie 1877 a deținut portofoliul de Ministru de Externe în cabinetul liberal condus de I.C. Brătianu. Anul următor, din Colegiul Universal Iași a ajuns în Senat în urma scrutinului din aprilie¹⁷. Au urmat noi mandate în Camera Deputaților în urma succesorilor electorale obținute în alegerile din 1879 și 1883 în Colegiul III Roman¹⁸, în alegerile din 1884, în Colegiul II Roman¹⁹ și, pentru ultima oară, în alegerile din 1888, în Colegiul II Iași²⁰. Pe perioada mandatelor sale a locuit la Hotelul Bulevard din Capitală²¹.

⁹ Istoricul Mihai Sorin Rădulescu îl trece pentru primele două județe cu N. Ionescu iar la Dorohoi cu Profesorul Nicolae Ionescu, după Monitorul Oficial, nr. 87 din 21 aprilie/3 mai 1866, respectiv pentru Cahul, nr. 88 din 22 aprilie/4 mai 1866; Mihai Sorin Rădulescu, *Op. cit.*, p.162-163;

¹⁰ Pentru aceste mandate nu este indicat însă și Colegiul în care a candidat și câștigat, *Ibidem*, p.168;

¹¹ *Ibidem*, p.177;

¹² *Ibidem*, p.182;

¹³ *Ibidem*, p.185;

¹⁴ *Ibidem*, p.191;

¹⁵ *Ibidem*, p.197-199;

¹⁶ ****Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, București, Editura Academiei, 1983, p.229;

¹⁷ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.*, p.202;

¹⁸ *Ibidem*, p.204, 209;

¹⁹ *Ibidem*, p.213;

²⁰ *Ibidem*, p.219;

²¹ *Ibidem*, p.123;

Din statistica propusă se poate concluziona că Nicolae Ionescu a avut un număr de nouă mandate de deputat și patru de senator, mandate diferite ca durată, în intervalul dintre 1866 și 1891, totalizând astfel un sfert de veac, cu scurte pauze, în diverse legislaturi. Ca deputat a activat 17 ani, cu mandate de doar un an, cum a fost cel din 1883-1884, dar și mandate de patru ani, cum au fost cele din 1871-1875 și 1879-1883, iar ca senator a activat 4 ani.

Fiind o figură cunoscută în Moldova, Nicolae Ionescu a candidat numai în colegiile electorale din această provincie, în special în colegiile Roman și Iași. Astfel, principalul său fief electoral a fost la Roman, locul său de origine, unde a candidat și a obținut două mandate de senator, în 1868 și 1869, în Colegiul II, dar și cinci mandate de deputat, în 1866, 1876, 1879, 1883 și 1884, în Colegiile II și III. Al doilea său fief electoral a fost capitala Moldovei, unde a candidat și a obținut trei mandate de senator, în 1876 (la care a renunțat pentru Camera Deputaților) și 1877, în Colegiul Universal, și, în 1869, în Colegiul II și un mandat de deputat, în 1888, în Colegiul II. Singurele excepții au fost în 1866, la primul său mandat de deputat, când a candidat în mai multe localități (Fălciu, Bacău, Dorohoi), și în 1870 când a candidat și a fost ales deputat în Colegiul III Fălciu.

*

Nicolae Ionescu a fost reprezentatul cel mai de seamă al unei grupări politice din Moldova recunoscută ca „Frațiunea liberală/liberă și independentă din Moldova”. În ședința din 16 ianuarie 1867, când se dezbătea împrumutul Offenheim, Nicolae Ionescu a declarat că el, „reprezentantul unei fracțiuni liberale, de orice spirit de partid și prin urmare indiferent de chestia ministerială”, nu poate vota împrumutul. Deși a fost luat peste picior de către colegii săi din Parlament pe seama termenului „Frațiune”, acesta a devenit consacrat și a intrat în uzul dezbaterilor politice²². De asemenea, Nicolae Ionescu se autocaracteriza drept „membru al opozițiunii constante și fidele din fidela opozițiune a tronului”²³. Activitatea sa parlamentară trădează ambiții mai mari. Atât aliații săi, cât mai ales adversarii, erau convinși că „N. Ionescu nu poate să vrea altceva decât a-și atrage majoritatea cu care apoi să răstoarne pe acest minister, care nu este bun și să vină dumnealui”. Afirmția îi aparținea lui Alexandru Sihleanu și se referea la guvernul lui Ion Ghica de la 1869, când „Frațiunea liberă și independentă” nu reprezenta o forță prea mare în Parlamentul României²⁴. Pe parcursul întregii sale activități parlamentare însă, Nicolae Ionescu a fost mai mereu în prim planul celor care au criticat diversele guvernări, fie ele conservatoare, fie liberale.

*

Activitatea parlamentară a lui Nicolae Ionescu a debutat chiar în anul instaurării principelui Carol pe tronul României și adoptării Constituției, 1866. Astfel, un prim motiv de dezbateri la 1866 în Adunarea Legislativă l-a prilejuit proiectul de Constituție. Nicolae Ionescu era de părere că modelul constituțional francez în privința respectării libertăților și drepturilor omului trebuia avut în vedere. De asemenea, el a propus și

²² A.D. Xenopol, *Istoria partidelor politice*, vol. I, p.793;

²³ V. Russu, D. Vitcu, *Frământări politice interne în vremea guvernării D. Ghica – M. Kogălniceanu (1868-1870)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D.Xenopol”, Iași, VII, 1970, p.156;

²⁴ *Ibidem*, p.157;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

experiența constituțională britanică, etichetându-i pe englezi drept: „magiștrii noștri în regim constituțional”²⁵, opinând că libertățile fundamentale, ca libertatea de opinie, libertatea presei, dreptul la reuniune, dreptul la consultare, ca și egalitatea în fața legii, erau drepturi inalienabile și imprescriptibile. Cu toate acestea, universitarul ieșean s-a găsit în tabăra minoritarilor față de tabăra celor care aveau o serie de amendamente referitoare la acordarea largă a libertăților²⁶.

Deși a fost foarte activ în „gravitatea discuțiilor acestei opere mari”, asupra proiectului de Constituție, pe care o considera „pactul fundamental al societății noastre”²⁷, Nicolae Ionescu a criticat, pe alocuri, Constituția de la 1866, pe care o considera „prea largă pentru talia strâmtă a națiunii române”. El a condamnat instituțiile statului, garantate de textul fundamental, declarând că vor face din oamenii politici „o turmă care să se conducă după interesele momentului, iar nu după convicțiunile politice”. Despre Titlul I al Constituției, asupra religiei statului, cu care a fost de acord, liderul fracțiونیștilor spunea că „instituțiile primordiale ale statului nostru au fost așa de strâns legate cu cele religioase, încât baza drepturilor politice în această țară era însăși religia”²⁸.

Liderul fracțiunii liberale ieșene s-a făcut remarcant și în dezbaterile privitoare la art. 7 din Constituție. Susținut de radicalii munteni, în numele burgheziei naționale, el a respins împământenirea evreilor pe raționamente religioase și a făcut puternice presiuni împotriva acordării cetățeniei. Antisemitismul Fracțiunii era vehement apărut de liderul acesteia în dezbaterile asupra textului constituțional. El afirma, în Adunarea Deputaților, că „libertățile, domnilor, le putem împrumuta, precum împrumutăm ideile, precum am împrumutat religia [...] dar ceea ce nu putem împrumuta este Patria”. Când, în martie 1867, I.C. Brătianu a încercat introducerea unei legi care împiedica stabilirea „vagabonzilor evrei” în Moldova, poziția intransigentă a lui Nicolae Ionescu a redevenit evidentă. Intervenția sa nu era „artificială și nici diversionistă”, ci se datora fluxului masiv de evrei nou veniți, mulți foarte săraci și care reprezentau o povară socială pentru sarcinile autorităților. El a criticat aspru pe Ion C. Brătianu în Senat, la interpellarea Cabinetului Nicolae Golescu, argumentând, prin pericolul „invaziei evreiești”, poziția „Fracțiunii liberale și independente” în problema evreiască²⁹. Nicolae Ionescu a propus înființarea la Iași a unui birou pentru pașapoarte, care se impuneau, în viziunea fracționistului ieșean, pentru a ține evidența „vagabondajului”. Prin „vagabonzi” se înțelegea „toată sărăcimea din Galiția și Podolia”, mai exact evreii care veneau în țară din Austro-Ungaria și din Rusia în speranța găsirii unor condiții de viață mai bune³⁰.

*

²⁵ Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România 1859-1918*, Editura Albatros, București, 1995, p.42;

²⁶ *Ibidem*, p.44-45;

²⁷ Silvia Marton, *De la stat la națiune: 1866-1867*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, București, vol. II, nr.2, 2002, p.384;

²⁸ *Ibidem*, p.386;

²⁹ Dumitru Vitcu, Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, *Modernizare și construcție națională în România. Rolul factorului alogen, 1832-1918*, Junimea, Iași, 2002, p. 292;

³⁰ Vasile V. Russu, *Viața politică...*, p.22;

Din punct de vedere al formei de guvernare și de organizare statală, Nicolae Ionescu era adeptul ideilor republicane. Conform propriilor declarații, ideile republicane ale fracționistilor de la Iași nu urmăreau obținerea puterii, ci „dezvoltarea opiniei publice”³¹. Discursurile sale republicane se individualizau de cele ale liberalilor epocii. El declara în Parlament, la 1876, că republica era forma „cea mai liberală, cea mai democratică, cea mai perfectă”³². Cu toate acestea, doar pasager, în unele momente sensibile ale evoluției scenei politice internaționale, Nicolae Ionescu s-a manifestat vehement împotriva lui Carol I. Prin reprezentanții săi în Parlament, Frațiunea a făcut notă discordantă față de rezultatul referendumului prin care s-a hotărât instaurarea prințului Carol de Hohenzollern-Sigmaringen pe tronul României, din cei 115 deputați care au fost prezenți la vot, doar 6 au votat împotriva omologării plebiscitului din aprilie 1866, aceștia fiind chiar fracționistii N. Ionescu, T. Latescu, I. Negură, N. Iamandi, I. Leca și D. Tacu³³, care doreau menținerea Unirii, dar cu „domnitor pământean”³⁴, iar liderul fracționistilor, Nicolae Ionescu, declara că „țara noastră n-a fost glorioasă decât sub principii pământeni” și că „întotdeauna a respins pe principii străini sau pe cei impuși din străinătate”³⁵. Ulterior, în ianuarie 1871, el s-a pronunțat pentru îndepărtarea principelui Carol de pe tronul României³⁶ și în aceeași perioadă parlamentarul ieșean l-a apărut de la tribuna parlamentară pe Alexandru Candiano-Popescu aflat în arest pentru tulburările republicane de la 1870. După 1878, Nicolae Ionescu și-a atenuat opoziția față de Carol I, renunțând la ideile republicane și devenind unul dintre susținătorii proclamării României ca Regat, la 1881. În ședința solemnă din 14/26 martie 1881, el a declarat în Camera Deputaților că: „pentru noi, numele de rege, numele de regat, pe care-l aplicăm suveranității noastre, nu este astăzi decât afirmarea mai mult că a intrat în familia statelor europene”³⁷.

Un deceniu mai târziu, tot la tribuna parlamentară, Nicolae Ionescu a fost unul dintre cei 11 deputați opoziționi față de Legea Domeniilor Coroanei, prin care aceasta intra în posesia a 12 domenii, care cuprindeau circa 100.000 de ha³⁸. Alături de senatorul V. Maniu și deputatul P. Cernătescu, parlamentarul ieșean declara că proiectul legii pentru înființarea Domeniilor Coroanei era neconstituțional. Cu toate acestea proiectul a trecut la Cameră, pe 5 iunie 1884, având doar 16 voturi împotriva³⁹. Câțiva ani mai târziu, liberalul fracționist a făcut parte dintre parlamentarii care i-au apărut pe profesorii Gh. Mârzescu și Miltiade Tzoni, acuzați de calomnie la persoana regelui⁴⁰.

*

³¹ Apostol Stan, *Grupări ...* p.180;

³² *Ibidem*, p.296;

³³ A.D. Xenopol, *op .cit.*, p.509-601;

³⁴ ****Istoria Parlamentului...*, 1983, p.152;

³⁵ Ioan Scurtu, *Istoria românilor în timpul celor patru regi (1866-1947)*, volumul I, *Carol I*, Editura Enciclopedică, București, 2001, p.33;

³⁶ Apostol Stan, *Grupări...*, p.293;

³⁷ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p.120;

³⁸ Carol I al României, *Jurnal*, vol. I, 1881-1887, ediție de Vasile Docea, Editura Polirom, Iași, 2007, p. 305;

³⁹ Ioan Scurtu, *op. cit.*, p.127;

⁴⁰ *Ibidem*, p.138;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

Concepțiile lui Nicolae Ionescu privind sistemul electoral au fost influențate de ideile sale despre rolul țărănimii în statul român. Astfel, fracționistii au promovat și susținut un sistem electoral cu două colegii, unul orășenesc și unul rural, ceea ce echivala cu dizolvarea electoratului Partidului Conservator în marea masă a alegătorilor⁴¹. De asemenea, Nicolae Ionescu a susținut un legislativ unicameral, considerând că Senatul ar îngreuna și birocratiza activitatea legislativă, iar necesitatea urgentării lucrărilor Parlamentului impunea respingerea Senatului. În acest sens, fracționistii au respins raportul privind un legislativ bicameral, prezentat de către conservatorul A. Pascal la 16 iunie 1866. Nicolae Ionescu făcea o originală comparație între cele două Camere ale Parlamentului și cele două orientări politice majore, liberală și conservatoare, considerând că dezbinarea dintre cele două camere ale unui legislativ va fi similară cu dezbinarea dintre liberali și conservatori. El vedea în Camera Deputaților „cuibul progresului”, iar în Senat „cetățuia tare a conservatorismului”⁴². Deși cu alte ocazii a invocat sistemul britanic, el s-a opus din răspuțeri constituirii Senatului, considerând că acesta era impopular deoarece ar deveni un for conservator și un impediment pe calea reformării societății românești și că această cameră era lipsită de bază istorică și politică în România, sorgintea lui neputând fi decât: „Adunarea veliților boieri și Senatul lui Cuza”⁴³. Nicolae Ionescu nu a găsit sprijin în rândurile liberalilor pentru un legislativ unicameral, Al. G. Golescu-Negru atacând punctul de vedere al fracționistilor, câștig de cauză având propunerea bicameralismului⁴⁴. Membrii fracțiunii vorbeau deseori între ei de faptul că „roșii nu sunt sinceri”, iar Al. Gheorghiu declara lui Petru Poni că „eu prevăz o convicțiune nediscutabilă a roșilor sau o coaliziune cu dreapta”⁴⁵.

Disensiunile dintre parlamentari au persistat și în problema colegiilor electorale. Pentru a împiedica adoptarea de către Adunare a punctului de vedere al conservatorilor, Nicolae Ionescu a propus un amendament la art. 58, prin care electoratul care vota pentru Camera Deputaților urma să fie împărțit în două colegii. El a condamnat sistemul electoral prin care 40.000 de țărani aveau dreptul să aleagă doar un singur reprezentant „în al doilea grad”, în timp ce 40 de proprietari puteau să desemneze un deputat⁴⁶. „Nu este drept ca reprezentățiunea rurală să înecă reprezentățiunea orașelor, a inteligenței, a comerțului, a industriei” afirma liderul fracționist, care propunea un amendament tributar sistemului electoral din vremea lui Cuza. Amendamentul parlamentarului ieșean nu propunea votul universal și nici măcar nu aducea mai mulți alegători la urne⁴⁷. Singurul avantaj al propunerii parlamentarului ieșean era că împărțea mai echitabil pe cei care primeau drept de vot. El declara că dorește să formeze o conștiință politică și civică a țăranului român, pregătindu-l pentru rolul electoral pe care i-l dorea în perspectivă, majoritățile parlamentare trebuind să fie

⁴¹ Apostol Stan, *Grupări...*, p.298;

⁴² *** *Istoria Parlamentului...*, p.157;

⁴³ Apostol Stan, *Putere politică...*, p.54-55;

⁴⁴ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.380;

⁴⁵ A.N.I. Fond Petru Poni, vol. I, d. 467;

⁴⁶ Apostol Stan, *Grupări...*, p.306;

⁴⁷ *** *Istoria Parlamentului...*, p.158;

expresia nevoilor corpului electoral, și nu a unor „interese meschine de partid”⁴⁸. În opinia sa, exprimată într-o dezbatere a Camerei la 1874, tendința de a introduce colegii electorale la nivel comunal ar menține o inferioritate politică a populației⁴⁹. În ceea ce privea votul universal, Nicolae Ionescu se arăta rezervat, declarând că acesta era respins „de starea de cultură” a societății românești⁵⁰. Nicolae Ionescu a prezentat în Adunare un amendament în jurul căruia s-a încins o adevărată luptă oratorică, în urma căreia amendamentul a fost respins și s-a manifestat lipsa de unitate a liberalilor, fapt demonstrat că amendamentul înaintat de liberalul ieșean a fost combătut chiar de către liderul liberalilor, Ion C. Brătianu⁵¹. În respectivul amendament, parlamentarul fracționist propunea modelul britanic de la 1832 cu două colegii, apreciind că, din punct de vedere electoral, era imperios necesar susținerea celor două categorii de interese întruchipate de marii proprietari și de burghezia financiară și industrială, dar și un sufragiu direct pentru electoratul politic și unul indirect pentru restul locuitorilor⁵².

Când proiectul legii electorale a fost votat pe articole în ședința din 4 iulie 1866, din nou, vocea lui Nicolae Ionescu s-a făcut auzită, acesta criticând articolul prin care organizarea alegerilor cădea în sarcina puterii executive, prin autoritățile locale. El considera că listele electorale erau întocmite de către autoritățile locale, care, conform legilor, erau constituite din reprezentanții guvernului în teritoriu și puteau susține candidații acestuia. Deputatul ieșean nu propunea însă o variantă alternativă prin care să garanteze corectitudinea organizării scrutinului, astfel că legea a trecut așa cum a fost propusă⁵³. Liberalii din Adunare au căzut însă de acord în dezbaterile asupra responsabilității ministeriale. Nicolae Ionescu a propus două amendamente la articolele 101 și 102 prin care respingea propunerile conservatorilor privind responsabilitatea ministerială. În timp ce liberalii doreau ca miniștrii să fie responsabili în fața Senatului, conservatorii considerau că dreptul de a judeca delictele comise de către miniștri revenea Curții de Casație și Justiție⁵⁴. Cu toate că fracționistii au fost de acord cu liberalii asupra acestei chestiuni, câștig de cauză a avut punctul de vedere conservator, care era constituțional. În ceea ce privea însă autoritatea suveranului, liderul fracționist ieșean s-a pronunțat pentru întărirea acesteia. Inspirat de modelul constituțional britanic, politicianul moldovean declara, în ședința Adunării din august 1876, că judecarea foștilor miniștri nu implica cu nimic pe suveran. El trebuia să fie „acea ființă înaltă care trebuie să fie cu totul străină de jocul și luptele de partide”⁵⁵. O aprigă dezbatere a fost generată de proiectul de lege pentru modificarea legii consiliilor județene, în februarie 1872. Nicolae Ionescu deschidea dezbaterile arătând că reforma era binevenită. El lăuda propunerile guvernului de descentralizare a autorităților județene, și considera că doar prin întărirea puterii consiliilor locale se putea realiza o descentralizare reală, apreciind că autoritatea locală care „se va pune în conflict cu

⁴⁸ Apostol Stan, *Grupări...*, p.308;

⁴⁹ *Ibidem*, p.305;

⁵⁰ Apostol Stan, *Putere politică...*, p.59;

⁵¹ Sorin Radu, *op. cit.*, p.33-34;

⁵² Apostol Stan, *Putere politică...*, p.61;

⁵³ *** *Istoria Parlamentului...*, p.162;

⁵⁴ *Ibidem*, p.160;

⁵⁵ Apostol Stan, *Putere politică...*, p.121;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

guvernul, acesta să nu aibă dreptul de a o dizolva”. Propunerea lui nu a fost însă aprobată⁵⁶.

*

Un element esențial pentru dezvoltarea și europenizarea societății românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea l-a constituit modernizarea agriculturii, ramura fundamentală a economiei românești la momentul respectiv, aspect care l-a preocupat în mod special pe Nicolae Ionescu.

În acest sector, parlamentarul fracționist a criticat legea tocmelilor agricole din 1866 care, conform opiniei sale, era expresia panicii ce i-a cuprins pe conservatori după aplicarea legii rurale din 1864 și de teama „ca nu cumva lucrătorii agricoli să se pună în grevă”. Dacă pentru legea din 1866 a găsit justificare, acceptându-i în cele din urmă termenii, reglementarea din 1872 a fost considerată total nedreaptă de către profesorul parlamentar ieșean. El considera că noile condiții de încheiere a învoirilor agricole urmăreau să împiedice orice formă de manifestare a lucrătorilor rurali. Această lege a fost combătută în presă pe parcursul anilor următori, dar și în întrunirile publice sau de la tribuna parlamentară⁵⁷. Peste câțiva ani, în 1878, Nicolae Ionescu a inițiat propriul proiect asupra legii tocmelilor agricole, proiect care propunea încheierea tocmelilor agricole pe o durată de maxim doi ani, cu înregistrarea lor în condici speciale, iar executarea lor trebuia să se facă doar printr-o sentință judecătorească, și nu în baza legislației speciale prin care erau reglementate acestea, dar, în cele din urmă, proiectul a fost respins în ambele Camere. Tema a fost reluată în aprilie 1882, când proiectul propus de liberalii lui C.A. Rosetti, a fost completat de o serie de amendamente, între care cele ale lui Nicolae Ionescu, care propunea trecerea tocmelilor agricole sub prevederile normelor de drept comun și desființarea legislației speciale⁵⁸.

Tot în domeniul rural-agrar, problema împrumutării însurăteilor a făcut obiectul unor aspre critici aduse conservatorilor de către Nicolae Ionescu, care solicita ca efectele legii agrare din 1864 să fie valabile pentru aceștia vreme de 15 ani, cât durau efectele legii⁵⁹. Tema a fost reluată de către Al. Vizanti la 1877, în sesiunea parlamentară din timpul războiului de independență. Ministrul de interne a fost interpellat: „azi, când fiul plugarului a dovedit devotamentul său pentru țară și eroismul cu care știe a și-o apăra în moment de pericol, ce au făcut guvernele pentru împrumutarea însurăteilor?”, se întreba Vizanti, care a propus un nou proiect de lege pe această chestiune⁶⁰.

Constituirea unui credit funciar rural, care propunea principiul asocierii proprietarilor debitori și garantarea împrumuturilor, a fost discutată în februarie 1873 la Cameră. Această chestiune a împărțit membrii Camerei în trei tabere. O grupare condusă de deputații liberali A.G. Golescu, M. Cornea și N. Aslan a respins categoric proiectul. O a doua grupare, condusă de M. Kogălniceanu, admitea proiectul, dar cu mai multe amendamente, iar o a treia, în rândul căreia se afla și N. Ionescu, care susținea că superioritatea sistemul funciar propus consta în crearea unor mari ferme

⁵⁶ *Ibidem*, p.216;

⁵⁷ Apostol Stan, *Grupări...*, p.223, 227;

⁵⁸ *** *Istoria Parlamentului...*, p.258;

⁵⁹ Apostol Stan, *op.cit.*, p.233;

⁶⁰ *** *Istoria Parlamentului...*, p.249;

capitaliste și dădea șansa micilor proprietari, creditați, să se dezvolte, era adepta proiectului legislativ. Proiectul a trecut după dezbateri, la 9 martie 1873, dând câștig de cauză celei de-a doua grupări⁶¹. Și amendamentul lui N. Ionescu la noua repartizare a impozitului funciar, propus în 1885, a fost respins de Cameră⁶².

În problema salarizării, cu prilejul discutării proiectului de lege a salarizării personalului didactic, Nicolae Ionescu atrăgea atenția asupra situației grele a învățătorilor din mediul rural și considera că cei 60 de lei prevăzuți ca majorare salarială pentru această categorie era insuficientă, propunând suma de 90 lei⁶³.

*

În domeniul economico-financiar, nu lipsită de interese pare inițiativa fracționiștilor de înființarea a Băncii Naționale. În contextul în care proiectul a fost inițiat de A. Vizanti, alături de alți zece reprezentanți ai fracțiunii, presupunem că Nicolae Ionescu nu era străin de ea. Propunerea lor nu s-a bucurat de succes, presa comentând nefavorabil acest demers care „nu se datora unor economiști și care nu ar avea cunoștințe despre momentul în care un stat și-ar putea permite înființarea unei astfel de instituții”⁶⁴.

În problemele economice, Nicolae Ionescu nu a fost consecvent între liber schimbism și protecționism. Din propriile declarații el s-a plasat pe poziția protecționismului, dorind dezvoltarea economiei naționale de pe bazele protejării intereselor investitorilor români. În mai 1874 s-a discutat, pe articole, la Cameră, proiectul unei legi vamale. Mihail Kogălniceanu a propus ca majorarea tarifelor să se facă în urma unor înțelegeri cu statele interesate. Nicolae Ionescu propunea, în schimb, ca taxele vamale să se fixeze pe baza unor tarife generale, pentru diversele categorii de mărfuri. Propunerea lui a fost acceptată de Cameră și a fost aprobată, împreună cu legea, la 23 mai 1874⁶⁵. În ședința din 1 martie 1874, liderul liberalilor fracționiști moldoveni se plasa pe poziția unui protecționism limitat. Deși s-a declarat partizanul dezvoltării industriale a României, el nu era „cu desăvârșire pentru sistemul protecționist, întrucât în acest fel se realiza marfă scumpă și de slabă calitate”⁶⁶. Liderul fracționist propunea sprijinirea industriei textile, pentru că o asemenea industrie era utilă, chiar dacă materia primă necesară acestei ramuri industriale era adusă pe cale importurilor. Cu toate că depășea limitele liberului schimb, Nicolae Ionescu considera că statul trebuie să ducă o politică protecționistă în cazul industriei textile⁶⁷. Fracționistul Nicolae Ionescu a militat și pentru dezvoltarea industriei naționale, ramura constructoare de mașini agricole fiind necesară pentru statul român. Cu toate acestea, el a combătut politica protecționistă a liberalilor din jurul lui Ion C. Brătianu⁶⁸, declarând, la tribuna parlamentului, într-o intervenție din iulie 1876, că „sunt liber schimbist”⁶⁹, iar

⁶¹ *** *Istoria Parlamentului...*, p.203-205;

⁶² *Ibidem*, p.265;

⁶³ *Ibidem*, p.260;

⁶⁴ „Curierul de Iași”, nr. 136, din 15 decembrie 1876, p.3;

⁶⁵ *** *Istoria Parlamentului...*, p.212;

⁶⁶ Apostol Stan, *Grupări...*, p.252;

⁶⁷ *Ibidem*, p.247;

⁶⁸ *Ibidem*, p.254;

⁶⁹ *Ibidem*, p.255;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

într-o altă ședință parlamentară din 1876 el susținea că: „liber schimbismul se născuse în Anglia, unde industria dezvoltată era capabilă a învinge toate societățile comerciale. O țară eminentă agrară în cazul în care ar permanentiza politica liberului schimb, ea însăși s-ar condamna pentru eternitate să rămână clăcașul societăților industriale”⁷⁰. În calitate de ministru de externe, în februarie 1877, a declarat, privind schimburile comerciale dintre România și state ca Anglia, Franța, Italia, Olanda și Elveția, că „produsele de origine sau de proveniență română cari se vor importa în (cutare) și produsele de origine sau proveniență (cutare) cari se vor importa în România, vor fi reciproc supuse în cea ce privește drepturile de imparțialitate, de esportăriune, de tranzit, în ceea ce privește reesportăriunea, curtagiul, întrepositul, drepturile locale și în ceea ce privește formalitățile vamale, la același tratament cu produsele națiunii celei mai favorisate”⁷¹.

Între dezbaterile parlamentare pe chestiuni economice la care a participat Nicolae Ionescu, a fost și cea pe problema înființării monopolului tutunului, la 1871. Poziția sa a fost de a respinge ideea de monopol în cultura tutunului, pe motiv că ar descuraja cultivatorii⁷². Introducerea unei taxe de timbru și înregistrare pentru diferite mărci și produse, discutată în ianuarie 1872, a fost respinsă de către liderul Frațiunii. Motivația sa era că un asemenea impozit ar fi împovărător pentru micii întreprinzători⁷³. Și dreptul de licență pentru comercianții de băuturi alcoolice, dezbătut în februarie 1873, a fost contestat, fără succes, de către parlamentarul moldovean⁷⁴. În decembrie 1874, guvernul a propus convertirea unor datorii către bugetul de stat în împrumuturi cu rentă de 5%. Alături de alți 24 de colegi din Parlament, a înaintat o moțiune, invocând vicii de procedură. Și de această dată, cu toată opoziția sa, proiectul a trecut⁷⁵. Evenimentele din 1888 au avut un ecou puternic în Parlament prilejuind noi proiecte în vederea rezolvării problemei agrare. Mai multe alocuțiuni ale sale au tratat chestiunea țărănească. El se număra printre cei ce doreau crearea unei comisii parlamentare care să facă o anchetă asupra cauzelor răscoalei țărănești din județul Ilfov⁷⁶.

Și problemele monetare l-au interesat pe Nicolae Ionescu. El acuza, într-o ședință din 1867, marea varietate monetară de pe piață și considera că un etalon național ar fi unificat cursurile și ar fi fixat cantitatea de bani mărunți de pe piață. Propunerea sa se referea la „o ordine în curența banilor” care intrau în țară, mai ales că diferențele de curs erau mari de la o provincie la alta⁷⁷. Considerând baterea monedelor un semn al suveranității de stat, deputații de la 1867 propuneau doar o emisiune simbolică. Nicolae Ionescu nu s-a arătat mulțumit cu această modalitate de a rezolva problema, el declarând că introducerea unui etalon era obligatorie⁷⁸.

⁷⁰ *Ibidem*, p.251;

⁷¹ „Curierul de Iași”, nr. 21, 25 februarie 1877, p.3;

⁷² ****Istoria Parlamentului...*, p.206;

⁷³ *Ibidem*, p.207;

⁷⁴ *Ibidem*, p.208;

⁷⁵ *Ibidem*, p.208;

⁷⁶ *Ibidem*, p.383;

⁷⁷ Apostol Stan, *Independența României. Detașarea de piața otomană și atașarea de Europa (1774-1875)*, Editura Albatros, București, 1998, p.169;

⁷⁸ *Ibidem*, p.171;

Dezvoltarea infrastructurii a fost o componentă, dar și un factor esențial al modernizării și dezvoltării economice. La 1867 Nicolae Ionescu susținea în plen necesitatea construirii unor trasee de cale ferată în Moldova, opunându-se proiectului guvernului liberal privind concesiunea căii ferate București-Giurgiu. Un proiect de lege care a născut aprinse discuții a fost cel referitor la construcția drumurilor publice, în martie 1868. Proiectul prevedea sumele care erau alocate și zilele de muncă a diverselor categorii, pentru toate categoriile de drumuri rutiere din România. Fraționiștii, prin vocea liderului lor, au combătut proiectul, reliefând diferențierea care să făcea între locuitorii din mediul urban și cei din mediul rural, considerând că cei din mediul urban erau favorizați. Prin prestația în natură, imprescriptibilă, pe care trebuiau să o aibă locuitorii din mediul rural, proiectul putea deveni „un instrument de apăsare, mai cu seamă pentru locuitorii rurali”⁷⁹. Legea a fost adoptată de către Parlament, în ciuda intenselor dezbateri pe care le-a generat, fără diferențe semnificative. Două luni mai târziu, un alt proiect de lege, cel al înzestrării armatei, a generat aprige dezbateri. De data aceasta, Nicolae Ionescu s-a aflat în tabăra apărătorilor proiectului, deși fusese propus de guvern⁸⁰.

*

Nicolae Ionescu a folosit tribuna parlamentară și pentru a-și exprima puncte de vedere cu caracter politic. Astfel, în martie 1881, el se arăta un adversar al socialiștilor. El atrăgea atenția asupra influenței narodnicismului rus asupra tineretului român, într-un moment în care țarul Alexandru al II-lea își pierdea viața asasinat de o grupare teroristă. „Nu toți socialiștii, nu visătorii cei mai generoși aleargă la aceste mijloace violente, nihilismul arată că nimic nu-i place din societatea pe care vrea să o reformeze”. Cu acest prilej el cerea guvernului măsuri dure împotriva curentului socialist, mergând până la arestarea nihilistilor⁸¹. Dezbaterile parlamentare pe problema legii străinilor a ținut cont de frecvențele treceri ilegale ale frontierei de răsărit a țării. Cu toate acestea, Nicolae Ionescu se opunea proiectului liberal care prevedea supravegherea străinilor drept „o pată pentru societatea modernă română”, dar punctul liberal de vedere a trecut de Parlament⁸². El declara în Parlament, în aprilie 1881, că legea era rezultatul unor presiuni și că legea supraevalua „forța acelor străini de a vătăma interesele țării”⁸³. Nicolae Ionescu făcea distincția între nihilisti și socialiști, văzând în aceștia din urmă o „agitațiune exotică”, dar care nu a ajuns încă un pericol pentru societatea românească. În acest timp, pe nihilisti îi vedea ca pe ceva străin de spiritul național, preluat din gândirea socialistă rusă⁸⁴. De asemenea, atrăgea atenția, în ședința din 14/26 martie 1881, asupra pericolului propagării ideilor socialiste, unii învățători fiind „îmbătați” și chiar „intoxicați” cu aceste idei⁸⁵.

*

⁷⁹ *** *Istoria Parlamentului...*, p.180;

⁸⁰ Proiectul a trecut la 25 mai 1868 cu o majoritate de doar un singur vot*** *Istoria Parlamentului...*, p.182;

⁸¹ *** *Istoria Parlamentului...*, p.267;

⁸² *Ibidem*, p.273-274;

⁸³ Apostol Stan, *Putere politică...*, p.138;

⁸⁴ *Ibidem*, p.132-133;

⁸⁵ *Ibidem*, p.131;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

Politica externă a reprezentat unul dintre domeniile importante în care s-a manifestat politicianul Nicolae Ionescu, elocvent fiind în acest sens și mandatul de ministru de externe pe care l-a deținut timp de aproape un an, între 24 iulie 1876 și 24 martie 1877, chiar în preajma războiului pentru independență. Nicolae Ionescu s-a arătat însă sceptic în posibilitatea ca România să devină un stat independent. Poziția fracționistilor, în frunte cu cea a liderului lor, în acest sens, reiese și din abținerea de la votarea bugetului la 1867 datorită împrumutului Oppenheim și a cheltuielilor mari prevăzute pentru înzestrarea armatei. Prin acest gest ei se opuneau liberalilor radicali și atacau punctul din programul liberal care se referea la refacerea armatei, ca un atribut al independenței. Nicolae Ionescu avea propriul său punct de vedere asupra obținerii independenței pe care nu o vedea posibilă decât pe cale diplomatică⁸⁶, punct de vedere, accentuat în perioada mandatului la Ministerul de Externe, care considera că România nu trebuia să obțină cu orice preț independența. Revenit în Parlament, el și-a avertizat colegii că o Românie independentă ar fi putut sfârși prin ocuparea ei de către o mare putere vecină. În același timp, garanția marilor puteri asigura un echilibru de putere care menținea integritatea statală a României. Și din punct de vedere economic el era adeptul moderantismului în problema suveranității prin tratate. Astfel, el aprecia, în Senat, la 1876, că axul independenței economice nu erau tratatele comerciale, ci Tratatul de la Paris de la 1856, „carta libertății noastre internaționale”⁸⁷. El și-a exprimat punctul de vedere de la tribuna parlamentară precizând că, în conjunctura politică internațională de la 1870-1871, „o coroană regală pe fruntea lui Carol ar fi fost o povară pentru statul național român”⁸⁸. Doar N. Ionescu și N.B. Locusteanu au votat împotriva independenței la încheierea ședinței solemne prilejuită de acest eveniment⁸⁹. Iar în 1873 considera că „o independență care ne este asigurată de puterile garante pentru o iluziune de independență” reprezenta un mare pericol pentru țară⁹⁰. Seria de tratate comerciale semnate de guvernul român cu Austro-Ungaria, Rusia, Germania, i-a prilejuit lui Nicolae Ionescu să conteste principiul liberului schimb al cărui adept se declara uneori. Cu toate acestea, Mihail Kogălniceanu îi replica, într-o ședință de la 1876, că tocmai acest principiu a stat la baza tratatelor⁹¹.

Situația internațională a României se discuta în epocă în cabinetele marilor puteri astfel că rolul său în calitate de ministru de externe era destul de limitat. Nicolae Ionescu, ca de altfel și M. Kogălniceanu, nu a reușit să convingă puterile garante de necesitatea recunoașterii inviolabilității teritoriului românesc și asigurării României unui statut juridic internațional asemănător cu cel al Belgiei. După întâlnirea dintre Franz Iosif și țarul Alexandru al II-lea de la Reichstadt, din vara anului 1876, situația din sud-estul Europei era hotărâtă și rezolvarea problemei urma a fi făcut pe cale militară⁹². Mai mult, în calitate de ministru de externe a fost criticat de diplomații europeni, consulul

⁸⁶ Vasile V. Russu, *Viața politică...*, p.13;

⁸⁷ Apostol Stan, *Independența României...*, p.270;

⁸⁸ Idem, *Grupări...*, p.383;

⁸⁹ *** *Istoria Parlamentului...*, p.239;

⁹⁰ Apostol Stan, *Grupări...*, p.394;

⁹¹ Idem, *Independența României...*, p.287-288;

⁹² Gh. Platon, *De la constituirea națiunii la marea unire. Studii de istorie modernă*, vol. V, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p.246;

belgian de la București, Frédérick Hoorickx, scriind, într-un raport, la 17 ianuarie 1877, că „lipsa de cumpătare în limbaj și chiar în conduită a Guvernului român” a atras antipatia diplomaților de la București, iar „relațiile reprezentanților străini cu domnul Ionescu sunt foarte anevoioase”⁹³.

În politica externă, după obținerea independenței de stat, Nicolae Ionescu nu s-a mai remarcat printr-o poziție foarte tranșantă. Cu toate acestea, și-a exprimat punctul de vedere ori de câte ori a avut ocazia în problema tratatelor internaționale pe care urma România să le semneze. În 1883 regele Carol nota că parlamentarul ieșean a prezentat un discurs aprobator la rezoluția Camerei Deputaților privind participarea României la Conferința de la Londra⁹⁴. Și în problema apărării naționale fracționistul ieșean a avut punctul său de vedere, pe care și l-a exprimat, prin vot, la 1887, când a votat împotriva unui credit de 30 de milioane, pentru înzestrarea armatei, votat de liberali, fiind de partea junimiștilor⁹⁵.

*

Activitatea parlamentară a lui Nicolae Ionescu nu s-a bucurat de aprecierea suveranului. Acesta nota, în *Jurnalul* personal, la 17/29 ianuarie 1881: „Camelele lucrează foarte încet, nu au votat nici un proiect de interes. Conservatorii și fracțiunea Vernescu și Ionescu, ce formează un fel de partid, țin pe loc, prin lungi discursuri, activitatea Camerei”⁹⁶. În altă parte regele nota că: „La Cameră, unde ieri Ionescu, Vernescu și Blarenberg au făcut mare scandal în dezbaterile Adresei, în chestiunea Dunării și în privința publicării de către Callimachi-Catargi a documentelor relative la aceasta, pe care Ionescu vrea să le citească”⁹⁷. Este adevărat că după 1880 Nicolae Ionescu s-a apropiat de gruparea „liberalilor sinceri” condusă de G. Vernescu, programul acestei grupări, sintetizat la începutul anului 1880 în gazeta „Binele public”, atrăgându-l pe profesorul ieșean. Astfel, semnătura sa se găsea pe programul comitetului central al grupării vernesciene. Conținutul moderat al programului, unele idei din platformele politice conservatoare și prezența lui Nicolae Ionescu în Comitetul central al grupării „liberalilor sinceri”, sugerau contemporanilor ideea unei viitoare fuziuni a acestei grupări cu alte formațiuni din opoziție. „Binele public” dezmințea aceste afirmații, deși faptele le confirmau⁹⁸. În 1882 a făcut parte din Comisia specială creată pentru a stabili articolele din Constituție care trebuiau revizuite⁹⁹. Deși s-a implicat activ în mai multe dezbateri privind diferitele proiecte de legi propuse spre modificare, Nicolae Ionescu nu a reușit să convingă Adunarea de justiția punctelor sale de vedere. De cele mai multe ori el s-a aflat în tabăra minoritară, nemulțumit de schimbările constituționale.

⁹³ ****Independența României în conștiința europeană*, ediție de documente îngrijită de Corneliu Mihail Lungu, Tudor Bucur, Ioana Alexandra Negreanu, Arhivele Naționale ale României, București, 1997, doc. 34, p.190-191;

⁹⁴ Carol I, *op. cit.* p.203;

⁹⁵ *Ibidem*, p.483;

⁹⁶ *Ibidem*, p.46;

⁹⁷ *Ibidem*, p.112;

⁹⁸ „Binele public”, 12 ianuarie 1880, p.1;

⁹⁹ Apostol Stan, *Putere politică...*, p.152;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

Revenit în opoziție, N. Ionescu critica guvernul liberal de la 1883 pentru lipsa de organizare a finanțelor, îngăduirea abuzurilor administrative, concesiile în chestiunea Dunării. De asemenea, el se arăta împotriva proiectului de revizuire a Constituției, proiect preconizat de liberali.¹⁰⁰

*

Nicolae Ionescu a luat parte, în calitatea sa parlamentară, la diverse momente festive prilejuite de diferite ceremonii ale principelui Carol. Astfel, a participat la TeDeum-ul în cinstea lui Carol pe 10 mai 1869, deși nu se număra printre susținătorii fideli ai principelui¹⁰¹, la un TeDeum la Biserica Sf. Nicolae, cu prilejul Rusaliilor din 1883, alături de alți membri ai Camerelor Parlamentului, prilej cu care, regele nota că Nicolae Ionescu a avut un discurs „liber, foarte frumos”¹⁰². De asemenea, senatorul ieșean a participat și la momente mai puțin reprezentative pentru viața politică românească, dar cu oarecare încărcătură, cum a fost sfințirea Școlii de Meserii, din 8 februarie 1870¹⁰³. Tot în calitate de parlamentar a participat, la Târgoviște, la funeraliile lui Nicolae Golescu, la 14 decembrie 1877, prilej cu care a prezentat un discurs funerar din partea Camerei Deputaților¹⁰⁴. În 1881 a fost prezent, în calitate de deputat, la solemnitatea dezvelirii bustului lui Ion Heliade Rădulescu, în fruntea corpului profesoral de la Universitatea din Iași¹⁰⁵.

*

În timpul mandatului său de senator Nicolae Ionescu s-a implicat și în proiectele de lege care priveau învățământul superior de la Iași. Astfel, el a participat la discuțiile privind proiectul de lege pentru bugetul Universității din 1870, arătându-se nemulțumit de diferența dintre sumele promise și resursele bugetare alocate atât pentru fondul de salarii, cât și pentru cel de investiții¹⁰⁶.

O problemă cu care Nicolae Ionescu s-a confruntat în anii în care a deținut un mandat de parlamentar a fost aceea a suplinirii orelor sale pe perioadele în care s-a deplasat la București pentru a activa pe băncile Camerei Deputaților sau Senatului. În septembrie 1876 a înaintat o petiție Rectoratului Universității din Iași prin care își motiva absența. El scria că „eu ca profesor am dreptul la un concediu bine motivat, numai să fiu suplinat în catedră”. Motivația pentru care cerea aceste concedii era evident cea de a putea participa la viața parlamentară. De asemenea, el preciza în petiție că „las la dispoziția ministerială întregul salariu meu de profesor care mi se cuvine și acel adaos cuvenit după vechimea anilor de serviciu”. Deși nu dorea să fie suplinat de o persoană anume, își rezerva dreptul de a propune numele unor colegi ca Bașcanu, Sumanaru sau Caragiani, deși declara că „las preferința cu totul la discreția Consiliului Facultății”¹⁰⁷.

¹⁰⁰ Mihail Kogălniceanu, *Texte social politice alese*, București, 1967, p.330;

¹⁰¹ A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 85/1869-1870, f.126;

¹⁰² Carol I, *op. cit.* p.231;

¹⁰³ A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 85/1869-1870, f.98;

¹⁰⁴ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p.412;

¹⁰⁵ A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 459/1881, f.7;

¹⁰⁶ A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 85/1869-1870, f.70-71;

¹⁰⁷ Idem, Facultatea de Litere, 16 (871)/1875-1876, f.5;

Până în februarie 1869 la Facultatea de Litere din Iași nu erau decât doi titulari, Nicolae Ionescu și Titu Maiorescu. Suplinitorii, printre care și Andrei Vizanti, au fost numiți direct de la minister, fapt care încălca legea învățământului superior din epocă. Adept al mentorului său, titular al catedrei de la Iași, nici Andrei Vizanti nu și-a ținut cursurile, fiind, mai tot timpul, la București, la Parlament. Mai mult decât atât, a delapidat o sumă apreciabilă de la Comitetul teatral din Iași al cărui director era, și a fugit în Statele Unite¹⁰⁸.

Prezența sa în Senatul României în mandatul din 1868-1869 a fost constantă, așa cum o dovedește și cerea sa repetată de concediu înaintată Rectoratului Universității din Iași. El a solicitat acest concediu pentru a putea lua parte la dezbaterile parlamentare care îl țineau la București. În anul universitar 1868-1869 profesorul N. Ionescu nu a susținut decât 28 de prelegeri în două semestre. Apoi, în perioada 1 octombrie – 4 decembrie 1869 el a reușit să susțină 34 de prelegeri după care „în baza unei cereri adresate Rectorului a solicitat Concediu fiind chemat la Senat”. Memoriul său era însoțit de o declarație prin care anunța suplinitorul cursurilor pierdute, dar și solicitarea pentru a-i fi plătite acestuia drepturile salariale pentru orele suplimentare¹⁰⁹. „Am onoarea a vă aduce la cunoștință că de la 4 curentu [decembrie] sunt obligat să mă duc la Senat pentru totu timpulul câtu va ține sesiunea anului acesta. Va rogu, dară, domnule Rector, mijlociți la onorat ministeriu ca să fiu convocat ca în concediu pentru totu timpulul câtu voi sta în Bucuresci întru exercițiulu funcțiunilor mele legislative” scria Nicolae Ionescu în cererea sa adresată rectorului¹¹⁰.

Nu o dată, însă, cererea lui Nicolae Ionescu de a fi suplinat de către asistentul și colaboratorul său A. Vizanti, atât la catedra universitară, cât și în viața politică,¹¹¹ i-a fost respinsă, așa cum a fost cazul în primăvara anului 1871¹¹². Acest fapt l-a obligat, în iunie 1871, pe Nicolae Ionescu să își reducă durata prezenței sale în Parlament, promițând Rectorului că absența sa nu va depăși 20 de zile¹¹³.

Activitatea sa la catedră a fost stânjenită de mai multe ori de către activitatea parlamentară. În decembrie 1869, Nicolae Ionescu a fost învins de Titu Maiorescu în competiția pentru funcția de Decan al Facultății. Pentru că Titu Maiorescu nu avea vârsta legală pentru a ocupa această funcție, Nicolae Ionescu a primit de la Minister aprobarea pentru a conduce Facultatea, însă nu a rezistat decât până în iulie 1870 „când și-a dat demisia motivând mandatul său parlamentar”¹¹⁴.

¹⁰⁸ Lucian Nastasă, „*Suveranii*” *Universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale I Profesorii Facultăților de Filozofie și Litere (1864-1948)*, Editura Limes Cluj-Napoca, 2007, p.335;

¹⁰⁹ A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 85/1869-1870, f.52-53;

¹¹⁰ *Ibidem*, 88/1869-1870, f.13;

¹¹¹ La acea dată, A. Vizanti, născut în 1844 era licențiat la Iași în litere și filozofie, beneficiase de o bursă la Paris și Madrid. A fost angajat al Universității din Iași în 1868 unde s-a titularizat un an mai târziu. Preda Literatura română și Istoria românilor. A mai fost Director al Internatului din Iași și membru al Academiei Mihăilene, A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 88/1869-1870, f.42;

¹¹² A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 126/1870-1871, f.9;

¹¹³ A.N.I. Fond Universitatea Alexandru Ioan Cuza, Rectoratul, 1860-1944, 126/1870-1871;

¹¹⁴ *Ibidem*, 106/1870, f.13;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ...

Cu toate că își desfășura activitatea parlamentară la București, Nicolae Ionescu a dorit funcții de conducere și la Universitatea din Iași. În octombrie 1871 el a candidat pentru funcția de rector al Universității ieșene și, în primul tur, în care s-a luptat cu profesorii Petre Suciș și Ștefan Miele, politicianul ieșean a reușit să se plaseze la egalitate de voturi cu P. Suciș, 13, devansându-l pe al treilea candidat, care a obținut doar 10 susțineri¹¹⁵. Patru ani mai târziu, semnătura lui Nicolae Ionescu atestă prezența sa la ședințele din octombrie și noiembrie 1875 pentru alegerea rectorului Universității de la Iași. În ședința din 2 noiembrie Nicolae Ionescu a obținut 14 voturi, dar nu a fost suficient pentru a deveni rector. Însă alegerea lui Alexandru Gheorghiu a adus în discuție legalitatea învestirii unui profesor care nu întrunea vârsta legală pentru această demnitate¹¹⁶. În mai 1876 deputatul Nicolae Ionescu și-a retras candidatura, fără să justifice retragerea din cursa pentru șefia Universității. Într-o cerere înaintată prorectorului, Nicolae Ionescu mărturisea: „motivele întemeiate chiar de starea sănătății mele și pentru care nu pot accepta de a purta sarcina de rector”¹¹⁷. Este posibil ca Nicolae Ionescu să se fi gândit la eventualitatea numirii sale la conducerea unui minister, cum o vor dovedi lucrurile în iulie 1876. Îl găsim pe Nicolae Ionescu și în iunie 1877, în ședința alegerii noului rector, din nou pe primul loc, la egalitate cu V.A. Urechia¹¹⁸.

În calitate de parlamentar al României Nicolae Ionescu a făcut parte și din comisii de examinare pentru ocuparea unor posturi în învățământul universitar. Nu de puține ori aceste comisii trebuiau să sprijine un susținut politic. În 1881 a făcut parte din comisia de concurs pentru ocuparea catedrei de istorie antică și epigrafie de la București¹¹⁹. La 1877 a făcut parte din comisia de concurs care a încadrat la catedra de psihologie, pedagogie și estetică de la Universitatea din Capitală, un profesor, deși acesta nu avea competențe în domeniu¹²⁰.

Prioritatea vieții lui Nicolae Ionescu nu a fost însă domeniul științific, ci activitatea politică. El se află în fruntea unei liste de universitari ca G.L. Frolo, Nicolae Quintescu, C. Leonardescu, I. Caragiani, C. Dumitriu-Iași, P. Rășcanu, D. Burileanu, P. Cernătescu, I. Botez, care sunt mai cunoscuți prin angajamentele lor politice sau prin activitatea gazetărească, decât pentru cea academică. Nicolae Ionescu, care a ocupat Catedra de Istorie Universală din 1863 până în 1891, a neglijat aproape complet catedra, fiind preocupat de activitatea politică. Și cursurile sale erau apreciate mai mult pentru efectele lor retorice, decât pentru valoarea științifică. Fost student al său, Nicolae Iorga avea să noteze: „Le grand orateur était dès lors très fatigué, cassé déjà par l'âge; il venait rarement et, avec notre esprit plus sobre et positif, formé par quelques bonnes lectures, il ne nous satisfaisait point par les trois leçons par an qu'il faisait et par la manière dont il les faisait” („marele orator era foarte obosit, din cauza vârstei; venea rar și, cu spiritul nostru cel sobru și pozitiv, format de câteva lecturi bune, el ne satisfăcea prin trei lecții pe an pe care le făcea și prin modul în care le făcea”). Un alt student,

¹¹⁵ *Ibidem*, 140/1870-1871;

¹¹⁶ *Ibidem*, 291/1976, f.9-12;

¹¹⁷ *Ibidem*, 291/1876, f.25;

¹¹⁸ *Ibidem*, 324/1876-1877, f.3;

¹¹⁹ Lucian Năstăsă, *op. cit.*, p.384;

¹²⁰ *Ibidem*, p.408;

Alexandru Lapedatu, îl descria astfel: „Nicolae Ionescu avea un glas armonios și ademenitor, vorbea în perioade lungi, frumos stilizate și cu multă artă recitate. Stăpânit de puternice sentimente naționale, ca mai toți oamenii generației Unirii, era mult apreciat și iubit, ca orator, de toți moldovenii”¹²¹.

Activitatea sa politică și apartenența la Partidul Liberal au reprezentat cheia reușitei pentru Nicolae Ionescu în viața academică. Așa se poate explica și numirea sa în rândul membrilor Academiei Române, deși nu a avut o operă științifică. Nicolae Iorga se exprima dur la adresa „acaparatorilor și vanitoșilor”, între care Nicolae Ionescu era văzut ca „prea obosit și fără suprafață științifică”¹²². Nicolae Ionescu, deși a fost un bun orator, din punct de vedere științific nu a fost un mare savant și nici un om de catedră. Devenit lider al Frațiunii libere și independente, a intrat în viața politică drept un personaj important în rândul liberalismului moldovean, fiind unul din primii universitari care au deținut funcții în guvern.

¹²¹ *Ibidem*, p.463-464;

¹²² *Ibidem*, p.500;

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA ARMATEI ROȘII ȘI CHARIBDA NAȚIONALIZĂRII

Mihai-Aurelian CĂRUNTU

Rezumat: Înființată în anul 1927 din inițiativa și cu aportul financiar majoritar al românilor bucovineni, Societatea Anonimă Română „Ițcani” a reușit să se impună, printr-o politică managerială adecvată, dar și după sacrificii dureroase în perioada Marii Depresiuni, ca o unitate producătoare de zahăr de care trebuia să se țină seama, contribuind în mod evident la dinamizarea întregii vieți economice a regiunii și sporirea considerabilă a veniturilor populației și localităților din județul Suceava.

Activitatea Fabricii de zahăr a fost influențată în mod negativ de înlăturarea specialiștilor evrei în toamna anului 1941, masivele mobilizări pe frontul, de Răsărit și lipsa materiei prime. Cu toate acestea, spre deosebire de alte unități similare din țară, Societatea „Ițcani” a reușit să se mențină aproximativ la nivelul producției din perioada interbelică. La 26 martie 1944 la sediul fabricii s-a produs un incendiu, iar câteva zile mai târziu personalul întreprinderii a reușit să se refugieze din fața ofensivei Armatei Roșii, dar mașinile nu au fost evacuate, nefiind nici măcar demontate. Astfel, trupele rusești, care au intrat în Ițcani între 7 și 10 aprilie, au găsit fabrica de zahăr în perfectă stare de funcționare. În scurt timp au trecut la demontarea instalațiilor care au fost transportate, în vara anului 1944, la fabrica de zahăr de la Karlova, localitate situată la 32 km de Poltava. Deoarece au fost ridicate și acoperișurile, iar până în august 1945 a lipsit paza, clădirile s-au degradat și o parte din patrimoniul rămas a fost înstrăinat.

În consecință, de la această dată, Societatea și-a întrerupt producția, activitatea reducându-se la diverse ședințe ale Consiliului de Administrație legate în special de soarta patrimoniului. Adunarea Generală nu a mai putut fi convocată deoarece nu s-a reușit depunerea unui număr suficient de acțiuni. Inginerul A. W. Dinerman, cetățean englez cu domiciliul la Londra, deținea un număr de 65.617 acțiuni, la care se adăugau 16.000 acțiuni în valoare nominală de 500 de lei fiecare, conform registrelor societății. Societatea „Industria Zahărului” nu îi va recunoaște dreptul asupra acestor ultime acțiuni, litigiul dintre cele două părți nefiind rezolvat în justiție până la naționalizarea întreprinderii în iunie 1948. Consiliul de Administrație nu a reușit să găsească, în acești ani de haos economic și inflație galopantă, resursele necesare pentru reluarea activității de producție, asistând la degradarea și înstrăinarea treptată a clădirilor și instalațiilor rămase.

În mod neașteptat, în timp ce bunurile fabricii din Ițcani se degradau treptat dar sigur datorită nepăsării, sau erau evaluate pentru a fi vândute cu un profit cât mai mare, a apărut o inițiativă de reconstrucție a acesteia, chiar din partea lui Alexander Tillemann-Pruncu, primul ei Director General. Inițiativa colonelului Tillemann-Pruncu pentru refacerea Fabricii de zahăr din Ițcani, în contrast cu acțiunile „lichidatorilor” din conducerea Societății, avea șanse minime de realizare, în condițiile în care noua

conducere a Ministerului Industriei și Comerțului, acaparată de P.C.R., se ghida după un singur „capital”, cel al lui Marx, iar amintirea întreprinderii din Ițcani trebuia ștersă din memoria colectivă, deoarece era intim legată de una din numeroasele fapte lipsite de glorie ale Armatei Roșii în România. Conform prevederilor Legii 119 din 11 iunie 1948, Fabrica de zahăr „Ițcani” a trecut în proprietatea statului, astfel încheindu-se în mod oficial existența acestui veritabil *brand* al industriei sucevene, rezultat al inițiativei private locale, o întreprindere care a reușit să reziste cu succes, timp de aproape două decenii, pe o piață de profil dominată de capitalul străin, într-o perioadă deosebit de dificilă din istoria țării și a continentului european.

Cuvinte cheie: Ițcani, Fabrica de zahăr, Banca Națională a României, Dinerman.

Societatea anonimă română „Ițcani” s-a constituit în 5 ianuarie 1927, fiind autorizată de Tribunalul Ilfov prin sentința No. 300/927, iar sediul a fost stabilit la București¹. Înființată din inițiativa și cu aportul financiar majoritar al românilor bucovineni, întreprinderea suceveană a reușit să se impună, printr-o politică managerială adecvată, dar și după sacrificii dureroase în perioada Marii Depresii, pe o piață de profil dominată de capitalul străin, ca o unitate producătoare de zahăr de care trebuia să se țină seama, contribuind în mod evident la dinamizarea întregii vieți economice a regiunii și sporirea considerabilă a veniturilor populației și localităților de aici.

Intrarea României în război a creat numeroase probleme Fabricii de zahăr din Ițcani, dar, investițiile în re tehnologizare, cerințele sporite ale pieții și susținerea financiară consistentă acordată de Banca Națională a României² au determinat obținerea, pe ansamblu, a unor rezultate satisfăcătoare. Fabricile de zahăr din Crisceatec, Jucica Veche și Lujeni au fost grav avariate de militarii ruși în retragere, ultima fiind aproape complet distrusă³. Astfel, Societatea „Ițcani” avea asigurat, cel puțin temporar, un debușeu mai însemnat în regiunea dominată o lungă perioadă de puternica „Grupare de Nord”.

Campania de prelucrare din 1940/1941 s-a desfășurat sub auspicii total nefavorabile. Personalul calificat era redus la minim (Marele Stat Major a aprobat doar parțial mobilizările pentru lucru), curtea fabricii era străbătută de șanțuri de apărare „contra unor eventualități ce puteau să se producă de la frontieră de numai 21 km”, iar culturile de sfeclă au fost afectate de înghețul prematur⁴. În toamna anului 1941, așa după cum se preciza într-o adresă către guvernatorul Băncii Naționale, „din același personal înaintea începerii campaniei, ni se ridică 4 tehnicieni evrei și 2 din personalul administrativ, urmând să înjghebăm în grabă completarea funcțiunilor cu eforturi

¹ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Statistică Industrială, d. 131/1927-1928, f. 3. Vezi și „Monitorul Oficial”, Nr. 43 din 25 februarie 1927, p. 2454-2457.

² În urma unei Convenții încheiate cu B.N.R. în anul 1936, aceasta a preluat datoriile Societății „Ițcani”, câpătând în schimb largi drepturi în ceea ce privește conducerea și administrarea întreprinderii.

³ „Bucovina”, Nr. 219 din 1 aprilie 1942, p. 3.

⁴ Direcția Județeană Suceava a Arhivelor Naționale (în continuare ANS), fond Fabrica de zahăr „Ițcani”, d. 5/1943, p. 38.

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA...

supraomenești a personalului din centrală”⁵. Mobilizările masive pentru frontul de Răsărit au diminuat numărul celor care se ocupau cu cultura sfeclăi de zahăr, în condițiile în care pentru 1 ha de teren cultivat cu sfeclă erau necesare 3.500 ore de muncă, spre deosebire de unul de grâu ce necesita doar 220 de ore⁶.

Campania din toamna anului 1942 s-a soldat cu rezultate pozitive, Societatea „Ițcani” producând 4.450 t de zahăr vandabil dintr-o producție totală a fabricilor încadrate în „Comerțul Zahărului” de 5.200 de vagoane, ce corespundea unei cifre de participare de 8,622 %, cu toate că, în repartizarea așa-numitelor puncte cartelare, Societatea „Ițcani” figurează cu doar 5,02%⁷. Pentru a obține acest rezultat nu a fost suficientă sfecla rezultată din producția proprie și s-a făcut apel la sfecla repartizată Fabricii de zahăr din Bălți. La licitație au participat fabricile din „Grupul de Nord” („Jucica”, „Lujani”, „Crisciatic”) și Societatea „Danubiana”, dar Societatea „Ițcani”, oferind un „preț limită” a reușit să achiziționeze materia primă depozitată la Fabrica de zahăr Zarojani. Astfel, spre deosebire de alte unități din țară, fabrica din Ițcani s-a remarcat printr-o „capacitate de lucru aproape constantă și în limita cifrelor de producție antebelice”⁸. Potrivit unor date statistice publicate în anul 1942, Fabrica de zahăr din Ițcani avea 55 de lucrători și o capacitate de producție de 5-6.000 kg pe zi⁹.

Ultima campanie de prelucrare la Societatea „Ițcani” a început, „prin eforturi extraordinare și o muncă deosebit de grea”, cu aproape o lună mai devreme, la 1 octombrie 1943, „reușind a obține maximum de randament din partea întregului personal și a instalațiilor noastre”¹⁰. Pentru asigurarea unei cantități suficiente de sfeclă au fost contractate 3.500 ha, iar pentru finanțare s-a solicitat la B.N.R. un credit de 350 milioane lei¹¹. Suma de 203.900.000 lei obținută, era însă sub necesitățile reale, astfel încât au trebuit să fie depuse eforturi pentru vânzarea unei cantități cât mai mari de zahăr, din cele 610 vagoane, obținute în urma campaniei care s-a încheiat la 10 decembrie 1943¹². În aceste condiții, dacă în anii 1940/1941 s-a înregistrat o pagubă de 1.265.984 lei, bilanțul înregistrat la 31 martie 1943 (pentru perioada 1942/1943) se încheia cu un beneficiu de 2.922.479 lei¹³.

Cu prilejul inventarului efectuat în primăvara anului 1944 s-a constatat existența în magazii a diverse materiale de fabricație, în valoare totală de 55. 010.948 lei: uleiuri și grăsimi, sodă caustică, coloranți, sulf, blanchit, ultramarin, acticarbon, pânze de filtru, cocs păcură, piatră de var, ambalaje, semințe de sfeclă. În urma ultimei campanii de fabricație, încheiată în decembrie 1943, la sediul din Ițcani era depozitată o cantitate totală de 264.967 kg de zahăr (26 ½ vagoane), iar 215 ½ vagoane se găseau dispersate la diverse depozite din țară ale Societății „Comerțul Zahărului”. Întreaga cantitate de 242 vagoane cu zahăr era constituită într-un gaj pentru datoria la B.N.R., care se ridica la

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 34.

⁷ *Ibidem*, p. 33.

⁸ *Ibidem*, p. 33-34.

⁹ *Indicatorul industriei din Bucovina. 1942*, Cernăuți, 1942, p. 117.

¹⁰ *ANS, loc. cit.*, p. 1.

¹¹ *Ibidem*, p. 7 și urm.

¹² *Ibidem*, p. 1.

¹³ *Ibidem*, d. 5/1931-1944, p. 81.

266.900.000 lei. La această sumă se mai adăuga o datorie la B.N.R în cont curent de 91.800.000 lei și 93.740.000 lei față de cultivatori pentru furnizarea a 4.221 vagoane de sfeclă¹⁴.

La 26 martie 1944 la sediul fabricii s-a produs un incendiu „care a mistuit magazia de materiale avariind și alte clădiri, între care și magazia cu zahărul depozitat”¹⁵. Focul s-a declanșat, ciudată coincidență, în ziua în care s-au pus în aplicare dispozițiile de evacuare a orașului Suceava¹⁶. Acest incendiu a avut cauze necunoscute în contextul în care în regiune nu s-au desfășurat operațiuni militare (frontul era dincolo de Cernăuți). Doar o intervenție hotărâtă a împiedicat extinderea sinistrului și distrugerea întregii fabrici, dar evaluarea pagubelor nu a mai fost posibilă datorită restricțiilor de circulație pe C.F.R. instituite de Marele Stat Major¹⁷.

În această situație tulbure, marcată de evoluții politico-militare imprevizibile, Banca Națională a României „influențată probabil de interese oculte”, a încălcat convenția cu Dinerman și a vândut acțiunile care la poseda, „vânzare cu atât mai curioasă cu cât pe de o parte nu ține seama că la preț egal sau chiar superior ar fi fost amator de cumpărare al acestui stoc de acțiuni chiar cei care administrau societatea și care în fapt și în drept erau reprezentanții ei, iar pe de altă parte vinde și un stoc de 16.000 acțiuni pe care Dinerman le dăduse Băncii Naționale într-un scop bine determinat necesar administrării societății în lipsa lui din țară”. Noul acționar a vrut să pună mâna pe fabrică, dar Consiliul de Administrație, ca reprezentant al tuturor acționarilor, s-a opus¹⁸. În iunie 1944, un număr de șapte acționari dețineau 137.392 de acțiuni, printre aceștia numărându-se și Al. Pandele, „mare acționar”¹⁹.

Ofensiva neașteptată a Frontului 1 Ucrainean care, între 4 martie și 17 aprilie 1944, declanșează Operațiunea „Proskurov – Cernăuți” a avut drept rezultat ocuparea unei părți din teritoriul național de către armata sovietică și stabilizarea frontului din nordul Moldovei pe aliniamentul nord Iași, nord Târgu Neamț, vest Fălticeni, est Gura Humorului, vest Vicovul de Sus²⁰. În perioada de 25 și 29 martie, trupele germane, în retragere de la Uman, au produs Fabricii de zahăr din Ițcani o pagubă de aproximativ 20 de vagoane de zahăr (fiecare vagon având 15 tone), care reprezentau rezerva pentru populația civilă. Personalul întreprinderii a reușit să se refugieze cu ajutorul a două vagoane puse la dispoziție de C.F.R., dar mașinile nu au fost evacuate, nefiind nici măcar demontate²¹.

Astfel, armatele rusești, care au intrat în Ițcani între 7 și 10 aprilie, au găsit fabrica de zahăr în perfectă stare de funcționare. În scurt timp au trecut la demontarea instalațiilor care au fost transportate, în vara anului 1944, la fabrica de zahăr de la

¹⁴ *Ibidem*, p. 88-89.

¹⁵ *Ibidem*, p. 90.

¹⁶ *Ibidem*, Fond personal Nicodim Ițcuș, d. 120, p. 12.

¹⁷ *Ibidem*, fond Fabrica de zahăr „Ițcani”, *loc. cit.*, p. 90-91.

¹⁸ *Ibidem*, d. 2/1928-1948, p. 100.

¹⁹ *Ibidem*, p. 77.

²⁰ Florin Constantiniu, Alesandru Duțu, Mihai Retegan, *România în război. 1941-1945. Un destin în istorie*, București, 1995, p. 115.

²¹ ANS, fond Prefectura jud. Suceava, d. 14/1944, p. 150-152.

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA...

Karlova²², localitate situată la 32 km de Poltava. Concomitent, au fost ridicate acoperișurile de tablă de pe toate clădirile fabricii și chiar o parte din lemnăria care le susținea. Mașinile au fost scoase forțat prin ferestre, astfel că și zidăria construcțiilor a suferit deteriorări serioase. În aceste condiții, toate clădirile din perimetrul fabricii, care ocupau 14 ha, au fost supuse direct intemperiilor și diferențelor de temperatură suferind grave stricăciuni²³.

Deoarece, până în august 1945, nu a fost instalată nici o pază, populația din zonă „a contribuit la mărirea pagubelor, prin ridicarea masivă a materialelor la îndemâna lor: scânduri, cărămizi, traverse, etc”²⁴. După transportarea în U.R.S.S a utilajelor industriale au rămas pe loc clădirile, spații special amenajate, conducte subterane, linii de garaj ș.a. Datorită dezinteresului forurilor în drept, peste trei ani, se constata că: „[...] aceste bunuri care reprezintă valori importante au fost lăsate în părăsire sau chiar risipite și astăzi starea lor e mult mai proastă decât în momentul demontării și ridicării instalațiilor”²⁵.

Comisia de Cenzori, întrunită la București în data de 20 iunie 1944, a constatat că se găsește în imposibilitatea de a face un bilanț, neavând la dispoziție un „inventar real” după distrugerea magaziiilor de materiale și zahăr prin incendiu și pagubele care au rezultat „prin ocuparea fabricii de către trupele inamice”²⁶. Din motive de forță majoră, rezultate din starea de război, se considera că Adunarea generală ordinară nu poate avea loc decât în momentul în care Societatea va reintra în posesia bunurilor sale, până atunci conducerea fiind asigurată de Consiliul de Administrație. Bilanțul încheiat la 15 septembrie 1944 s-a soldat, pentru perioada 1 aprilie 1943/31 martie 1944, cu un beneficiu de 1.905.538 lei, dar „sub rezerva constatării bunurilor Soc.[ietății] la fabrică”²⁷. Pentru îndeplinirea obligațiilor financiare pe care le avea Societatea „Ițcani”, s-a trecut la vânzarea stocurilor de zahăr depozitate în țară²⁸.

La Adunarea Generală, convocată în data de 15 noiembrie 1944, a participat doar un singur acționar, „Industria Zahărului”, reprezentat prin Nicolae Măciucă. În aceste condiții, I. Vasilescu-Nottara, președintele Consiliului de Administrație a constatat că nu au fost depuse decât un număr de 86.000 de acțiuni, mai puțin de jumătate, contrar prevederilor articolului 210 din Codul Comercial și a stabilit amânarea adunării, datorită lipsei „quorumului legal”²⁹.

O nouă Adunare generală „specială” s-a desfășurat în 23 noiembrie 1944 la sediul central al Societății „Ițcani” de pe Calea Victoriei Nr. 91-93. La propunerea președintelui I. Vasilescu-Nottara, Consiliul de Administrație s-a constituit în Adunare generală, potrivit dispozițiilor Decretului-Lege publicat în „Monitorul Oficial” Nr. 37 din 14 februarie 1944³⁰. Cu acest prilej, în Consiliu este cooptat Fred Einhorn (în locul

²² Corect Karlovka (*Карловка*) sau *Карлівка* în ucraineană.

²³ ANS, fond Fabrica de zahăr „Ițcani”, d. 32/1947, p. 24-25.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 85.

²⁶ *Ibidem*, d. 5/1931-1944, p. 91.

²⁷ *Ibidem*, p. 91-92.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*, d. 2/1928-1948, p. 80.

³⁰ *Ibidem*, p.91.

defunctului colonel Al. Pandele) și D. Angelescu (în locul defunctului N. D. Chirculescu)³¹. Conform Procesului-verbal încheiat cu acest prilej s-a constatat „imposibilitatea pentru acționari de a depune acțiunile”, cu excepția „Industriei Zahărului”, deoarece „fabrica de zahăr, a cărei exploatare face obiectul societății se află în nordul Moldovei, că o parte din acționari și acțiuni se află în aceeași localitate; că cu (sic!) această regiune nu am putut lua nici un contact tot din cauza împrejurărilor războiului [...]”³².

Inginerul A. W. Dinerman, cetățean englez cu domiciliul la Londra, deținea un număr de 65.617 acțiuni, la care se adăugau 16.000 acțiuni în valoare nominală de 500 de lei fiecare, conform registrelor societății³³. Societatea „Industria Zahărului” nu îi va recunoaște dreptul asupra acestor ultime acțiuni, litigiul dintre cele două părți nefiind rezolvat în justiție până la naționalizarea întreprinderii în iunie 1948³⁴. De partea lui Dinerman, ale cărui acțiuni se aflau depuse la *Barclays Bank* din Londra, s-a situat inginerul Grigore Melinte (posesorul a 20.892 acțiuni) și Fred Einhorn (2.000 acțiuni). Drept urmare, Adunarea generală nu a putut funcționa, deoarece o minoritate nu putea lua decizii împotriva majorității împiedicate de război să fie prezentă, în caz contrar existând riscul de a se leza interesele majorității „și în special a acționarilor aflați la Londra, cetățeni a unui stat aliat”³⁵.

Astfel, s-a stabilit ca, în condițiile războiului, atribuțiile Adunării generale să fie îndeplinite de Consiliul de Administrație. În încheiere, Adunarea a respins cererea Societății „Industria Zahărului” S.A.R. ca în Consiliul de Administrație și Comitetul de cenzori reprezentarea acționarilor să se facă în raport cu repartitia actuală a acțiunilor, deoarece acest lucru nu era prevăzut în statutele Societății „Ițcani” și nici în textele legilor comerciale³⁶. Societatea „Industria Zahărului”, care ridica asemenea pretenții, nu reușise, după cum constata Comisia de cenzori la data de 22 noiembrie 1944, să depună mai mult de 8.600 de acțiuni³⁷.

În urma ocupării nordului Moldovei de către Armata Roșie, administrator al Fabricii de zahăr din Ițcani a rămas Mihail Glavațchi, care își avea domiciliul în această localitate. Înstrăinarea bunurilor ce au mai rămas a continuat, în pofida faptului că, Direcțiunea de la București, atenționa să nu se vândă fără aprobare, sub amenințarea sancțiunii penale, „nici măcar un singur kg de fier sau o singură cărămidă”³⁸. Mihail Glavațchi a prezentat, la solicitarea avocatului Trotuș și directorului-general Nicolae Măciucă situația inventarului bunurilor mobile ale Societății și gestiunea bănească până la acea dată. Toate actele au fost predate fostului director Grigore Melinte la sfârșitul lui martie 1947 la București, astfel încât administratorul fabricii se vedea silit să declare, din memorie, că, în perioada 17 august 1945 – 20 martie 1947 a obținut suma de 14.800.000 lei „din vânzări incidentale de cărămizi, material lemnos, fier vechi etc”,

³¹ *Ibidem*, p.93.

³² *Ibidem*, p. 84.

³³ *Ibidem*, p. 83.

³⁴ *Ibidem*, p. 113.

³⁵ *Ibidem*, p. 84 v-85.

³⁶ *Ibidem*, p. 93.

³⁷ *Ibidem*, d. 5/1931-1944, p. 94.

³⁸ *Ibidem*, d. 32/1947, p. 27.

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA...

pentru ca în acest fel să se asigure salariile paznicilor și plata altor cheltuieli curente³⁹. Astfel, în 15 martie 1947 s-a vândut Fabricii de vagoane „Astra” din Arad o locomotivă tip *Deutz*, uzată, pentru suma de 201.200.000 lei, 16.420 kg de „fier vechi” rezultat din demontarea unui rezervor în valoare de 45.200.000 lei⁴⁰ și firmei „Intecom” din Ploiești aproape 29 de tone de material feros, pentru care s-a încasat suma de 60.648.000 lei⁴¹.

În cadrul ședinței comune a Consiliului de Administrație și Consiliului de cenzori din data de 7 februarie 1947 s-a adus la cunoștința celor prezenți încetarea din viață a administratorului-delegat Fred Einhorn și s-a pus în discuție notificarea Societății „Industria Zahărului” privitoare la convocarea Adunării Generale și intrarea societății în lichidare. Cu toate că, potrivit legislației în vigoare, Adunarea generală urmează să fie convocată în termen de 6 luni de la încheierea păcii, s-a stabilit convocarea acesteia luna următoare, deoarece exista posibilitatea de a se lua legătura cu Dinerman⁴².

Adunarea generală a Societății „Ițcani” s-a desfășurat în 28 martie 1947, fiind prezidată de I. Vasilescu-Nottara, președinte al Consiliului de Administrație și singurul în viață dintre vechii membri ai acestui organism de conducere. În mod normal adunarea ar fi trebuit amânată, deoarece nu a fost depusă nici o acțiune cu cinci zile înainte, conform prevederilor legale, fie la sediul societății, fie la Banca *Barclays* din Londra. Dar, acțiunile fiind nominative și o mare parte din acționari prezenți, inclusiv cinci acționari care dețineau 109.132 acțiuni, s-a hotărât ținerea ședinței⁴³. În scurtul istoric al fabricii de zahăr din Ițcani, Vasilescu-Nottara a remarcat faptul că sub conducerea Directorului-general Grigore Melinte, ales în această funcție în urmă cu 11 ani, și sub coordonarea B.N.R., societatea s-a redresat complet și „ajunsese să fie una dintre cele mai importante fabrici de zahăr din țară și să-și impu[ă]le vederile sale în producția acestui important aliment: zahărul”⁴⁴. Sunt aduse mulțumiri tuturor membrilor Consiliului de Administrație care au condus Societatea „corect și dezinteresat”, iar pentru activitatea depusă sumele încasate au fost considerate „derizorii”. Cu acest prilej era adus un omagiu unor membri ai conducerii Societății „Ițcani” dispăruți în ultimul timp: Baronul Stârcea, N. D. Chirculescu, Einhorn, colonelul Pandele, Toma, Maxim ș.a.⁴⁵

După devastarea fabricii de către trupele germane în retragere, urmată de demontarea și transportarea instalațiilor în U.R.S.S., singurul scop al conducerii societății a fost acela „de a salva ceia ce mai este și de a recupera drepturile societății”, operațiune încununată de succes, deoarece a fost recuperat imobilul din Ițcani și în seiful societății se găsesc 400 milioane de lei. Societatea în lichidare „Industria Zahărului” S.A. a solicitat convocarea unei noi Adunări generale în care să se constate că „Ițcani” S.A.R. „este dizolvată de drept” dacă nu se stabilește reconstituirea capitalului social, prin limitarea la cel existent, cerere care nu a fost însușită de nici unul

³⁹ *Ibidem*, p. 28.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 5-6.

⁴¹ *Ibidem*, p. 72.

⁴² *Ibidem*, d. 29/1947, p. 1.

⁴³ *Ibidem*, d. 2/1928-1948, p. 96.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 99.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 99-100.

dintre ceilalți acționari. Vasilescu-Nottara era conștient de faptul că, în noile condiții politice, era extrem de dificilă o relansare a activității: „Este desigur o cauză nu personală, ci o cauză generală din ultimele timpuri și anume boala capitalismului care moare fără a ține sus panajul, *meritându-și astfel soarta*”⁴⁶.

Statutul incert al Societății „Ițcani”, starea de inactivitate, degradarea patrimoniului, au constituit, cel mai probabil, argumente în favoarea alegerii, la propunerea lui Vasilescu-Nottara, a unui nou Consiliu de Administrație, format din: avocat V. Christodulo, reprezentant al Societății „Industria Zahărului”, (Președinte), avocat I. Morgenstern (Administrator-delegat), Nicolae Măciucă (Director General), ing. A. W. Dinerman și Sandu Troțuș. Comisia de cenzori era formată din C. Pomuț, Solomovici și P. Picu, iar ca supleanți erau numiți Grigore Aman, Anton Kapriel și Kurt Kopelmann⁴⁷.

În data de 4 mai 1947, noul Director general, Nicolae Măciucă, însoțit de un avocat, a vizitat Fabrica de zahăr din Ițcani pentru a se informa asupra celor ce s-au petrecut aici începând cu martie 1944. Impresia generală era dezolantă: „În linii generale se poate spune că în afara scheletelor de beton și a zidărilor, totul este o ruină”⁴⁸. Pe teren se găseau răspândite: cărămizi aranjate în stive, țevi de diverse dimensiuni, resturi de la cazane, șine și macazuri de cale ferată, traverse, lemnărie de diverse categorii. Una din magaziiile fabricii era rechiziționată de Centrul Teritorial Suceava, care a depozitat aici căruțe, muniții și resturi de mașini. Administratorul Glavațchi nu a putut să prezinte un inventar, sub pretext că acesta a fost predat fostului director, inginerul Melinte. În concluzie, cel dintâi era menținut în funcție, dar „pus sub supravegherea unui om de încredere al societății”, iar materialele, care nu erau necesare pentru o eventuală reconstrucție a fabricii, trebuiau să fie vândute, cu aprobarea Direcțiunii, „evitându-se astfel furturile și curățindu-se terenul”⁴⁹.

În urma vizitei efectuate la fabrica din Ițcani, la începutul lui mai 1947, s-a constatat că valoarea materialelor aflate pe teren este foarte mare și s-a dispus efectuarea, în cel mai scurt timp, a unui inventar amănunțit. Expertiza cu privire la inventarierea materialelor comercializabile aflate la Fabrica de zahăr „Ițcani” și la Fabrica de uleiuri vegetale „Olivia” a fost efectuată de către inginerul Alexandru Fotino, încheindu-se la data de 3 iunie 1947. Printre obiectivele care au fost evaluate se numără: terenul, construcțiile și materialele care se pot recupera din clădirile distruse, materialele feroase și materialele de cale ferată. Terenul, în suprafață de 14 ha (din care 4,5 ha este întrebuințat ca teren agricol), dispunea de linie de garaj și de alte avantaje, motiv pentru care era apreciat la prețul „considerat minimal” de 100 milioane lei⁵⁰. Din ansamblul de construcții s-au păstrat, aproape intacte, magazia de materiale și hambarul de borhot uscat. Remiza locomotivei era deteriorată parțial dar se putea ușor reface, la fel ca cele două magazine de zahăr, ce necesitau cheltuieli mai mari. Restul clădirilor au rămas fără acoperișuri, uși sau ferestre, având aspectul unor simple ziduri pe fundații. La întreprinderea „Olivia” puteau fi reparate silozul de semințe și centrala de forță, iar

⁴⁶ *Ibidem*, p. 101-102.

⁴⁷ *Ibidem*; vezi și d. 32/1947, f. 9.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁰ *Ibidem*, d. 32/1947, p. 43.

fabrica propriu-zisă avea planșeul principal cu grinzi rupte⁵¹.

Valoarea magaziei de materiale din paiantă acoperită cu țiglă, cu o suprafață de 152 mp, a fost apreciată la 152 milioane lei; magazia de borhot, de 600 mp, ridicată din lemn masiv cu fundație din beton și acoperiș din carton, la 900 milioane, iar remiza locomotivei, construită din beton armat, la 819 milioane. Valoarea cea mai mare o aveau cele două magazine de zahăr, 1.960 milioane și 1.820 milioane (magazia care făcea corp comun cu fabrica). În urma distrugerilor și a jafurilor, fabrica propriu-zisă, care ocupa o suprafață de 1.344 mp, era apreciată la o valoare de doar 403 milioane lei⁵². Au mai fost inventariate materialele din curtea întreprinderii, cele depozitate în magazia de borhot uscat, în remiza locomotivei, în interiorul fabricilor, materialele de cale ferată (macaze, traverse degradate considerate „lemne de foc”, șine demontate) ș.a. Suma totală la care au fost evaluate toate aceste bunuri se ridica la 24.093 milioane lei, din care 3.811 milioane o reprezenta valoarea materialelor rămase de la Societatea „Olivia”⁵³.

În mod neașteptat, în timp ce bunurile fabricii din Ițcani se degradau treptat dar sigur datorită nepăsării, sau erau evaluate pentru a fi vândute cu un profit cât mai mare, a apărut o inițiativă de reconstrucție a acesteia, chiar din partea lui Alexander Tilleman-Pruncu, primul ei Director General. Prin intermediul unor memorii, colonelul Tilleman a încercat să sublinieze rolul semnificativ al Fabricii de zahăr „Ițcani” în economia regiunii și beneficiile pe care le-ar aduce eventuala ei repunere în funcțiune în contextul operei de refacere a distrugerilor provocate de război.

Autorul aducea argumente convingătoare în favoarea întreprinderii, înființată în anul 1927, chiar pe linia fostului hotar dintre Bucovina și Moldova, care a avut drept efect vizibilă îmbunătățire a situației economice din regiune. Prin extinderea culturii sfeclei în urma încheierii de contracte ferme cu cultivatorii din apropiere, dar și din județele învecinate, aceștia reușeau să obțină venituri suplimentare, iar comerțul local a fost impulsionat⁵⁴. Câștiguri suplimentare erau obținute în special în timpul campaniilor de prelucrare, prin angajarea unui personal mai numeros în fabrică, sau a unor lucrători auxiliari. În același timp, era evidentă consolidarea bugetară a comunelor și a orașului Suceava, care „în afară de prosperitatea crescândă a populației – au avut și venituri masive directe prin adăugarea impozitelor și diferite taxe comunale”⁵⁵. Prin vânzarea borhotului pe plan local a fost stimulată creșterea animalelor, asigurându-se astfel materia primă necesară Abatorului din Burdujeni și fabricilor de piele din Suceava și Ițcani⁵⁶.

Această „epocă de prosperitate” a încetat o dată cu demontarea instalațiilor întreprinderii, astfel că: „Întreaga populație a acestei regiuni, astăzi redusă din nou la starea ei de mizerie relativă anterioară, așteaptă cu nerăbdare reînființarea fabricii

⁵¹ *Ibidem*, p. 44.

⁵² *Ibidem*, p. 44 și urm.

⁵³ *Ibidem*, p. 56.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 84.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 116.

⁵⁶ *Ibidem*. Memoriul din 15 II 1948 intitulat *Scurt Memoriu în chestia reconstrucției fabricii de zahăr „Ițcani”*.

„Ițcani”, izvorul necontestat al prosperității acestei regiuni” (s.n.)⁵⁷. Încheierea de contracte cu Fabrica de zahăr de la Roman nu era o soluție viabilă datorită situării acesteia la o distanță de peste 100 de km, ceea ce ar fi ridicat mult costul transportului sfeclei și a borhotului. Prin eventuala reconstruire a unității din Ițcani se anticipa restabilirea echilibrului economic al regiunii, care a avut de suferit în urma rămânerii în afara granițelor țării a fabricilor de zahăr de la Jucica, Lujeni, Crisceatec și distrugerea celei de la Ripiceni⁵⁸.

Un prim Memoriu, nedatat, alcătuit, cel mai probabil, în vara anului 1947, era intitulat *Fabrica de zahăr Ițcani, rolul ei în viața economică a jud.[eului] Suceava și necesitatea și posibilitățile de reînviere a acestei industrii*⁵⁹. Destinatarii erau înștiințați că: „S-a format un grup de inițiativă, din care fac parte foști fondatori și conducători ai fabricii și specialiști în chestiunea zahărului, pentru reconstrucția și repunerea în funcțiune a acestei industrii”. Grupul și-a început activitatea la sediul instituției „Colectura Moldovei” din București și era condus, în mod provizoriu, de inginerul Al. Tilleman-Pruncul, fondator și fost Director General al Fabricii de zahăr „Ițcani”⁶⁰. Cu toate că patrimoniul Societății „Ițcani” a avut mult de suferit după demontarea utilajelor industriale, se aprecia totuși că „în starea de azi el prezint[ă] încă o bază importantă pentru refacere”⁶¹. Pentru reclădirea, chiar parțială, fără rafinare a fabricii, erau necesare următoarele instalații:

a) Stațiunea de forță:

Cazane de aburi de circa 4-500 m.p.;

Mașina sau turbina de aburi de circa 300-400 HP;

Generator electric de circa 100-150 KW;

Aceste mașini pot fi eventual găsite și în țară.

b) Instalațiuni și mașini speciale de fabricație:

Instalația pentru arderea pietrei de var, stingerea varului și producerea gazelor;

Roate pentru ridicarea sfeclei, spălător și mașina de tăiat;

Stațiunea de difuzoare de 8-12 elemente;

Stațiunea de curățat zeama (*Kalk & Schvefel-Stationen*);

Stațiunea de filtraj;

Stațiunea de evaporare;

Stațiunea de cristalizare a zahărului;

Stațiunea de centrifugi;

Stațiunea de pompe (apă, aer, gaze, lapte de var, zeamă de zahăr în diverse forme, etc);

Stațiunea de uscare și împachetare a zahărului;

c) Instalație pentru producerea zahărului rafinat, cubic (aceste utilaje se preconiza să fie aduse și montate mai târziu)⁶².

O altă problemă o reprezenta cea a capitalului necesar. Pachetul principal de

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 116-117.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 84.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 85.

⁶¹ *Ibidem*, p. 84.

⁶² *Ibidem*, p. 84 v-85.

acțiuni (aproximativ 50%), aparținea Societății „Comerțul Zahărului”, un al doilea pachet, cu aproximativ 35% din acțiuni, moștenitorilor lui W. Dinerman, iar restul se găseau la diverși acționari, sau erau în litigiu. În urma tatonărilor făcute, „Creditul Industrial” s-a arătat de acord să participe la această refacere, iar pentru mărirea capitalului necesar se preconiza completarea grupului de inițiativă cu noi membri. Totodată, se urmărea achiziționarea pachetului de acțiuni de la moștenitorii lui Dinerman, care se găseau la Londra, astfel ca în cele din urmă să se formeze o nouă societate⁶³. Grupul de inițiativă a solicitat sprijin și din partea B.N.R., Administrației Domeniilor Bucovinei, Băncii Bucovinei (în formare), insistând asupra faptului că: „Realizarea imediată a proiectului este așteptată și va fi primită cu adâncă mulțumire de întreaga populație încercată a regiunii Bucovinei și Moldovei de Nord”⁶⁴.

În vederea unei eventuale reconstruirii a Fabricii de zahăr din Ițcani, inginerul Tilleman a contactat pe atașatul comercial al Cehoslovaciei și pe cel al Firmei *Skoda* în vederea aducerii, integrale sau parțiale, a mașinilor din această țară. Pentru clarificarea situației existente la fața locului, Tilleman urma să se deplaseze, în iunie 1947, la Ițcani, nu înainte de a solicita ca „de azi înainte să nu mai fie vândute nimic, ci în contră să fie dată toată atențiunea pentru păstrarea întregului rest de avere care se mai află pe teren”⁶⁵. După ridicarea utilajelor fabricii de către sovietici au rămas pe loc clădirile, instalațiile subterane, linia de garaj și instalațiile de aprovizionare cu apă, dar care au avut ulterior de suferit, fiind considerate „un bun părăsit”. Pentru conservarea acestor construcții, inginerul Tilleman sugera, la 23 iunie, conducerii Creditului Industrial (care a luat cunoștință de situația reală prin trimiterea unui delegat la Ițcani) o refacere cel puțin parțială a structurii de rezistență - stâlpi și grinzi care aveau un anumit rol și pentru susținerea viitoarelor utilaje - și realizarea provizorie a unor acoperișuri din carton gudronat⁶⁶.

Proiectul pentru reconstruirea Fabricii „Ițcani” a fost alcătuit după primirea răspunsului favorabil de la Praga privind livrarea utilajelor de producție a zahărului. Întreprinderea *Breitfeld, Kolben, Dannek & Co.* s-a oferit să furnizeze întreaga instalație pentru producerea zahărului tos, cu excepția rafinării și a fabricii de zahăr cubic, cu o capacitate de prelucrare de 70 de vagoane în 24 de ore. Valoarea ofertei se ridica la 90 milioane de coroane cehe (270 milioane de lei) și nu includea valoarea transportului pe C.F.R., vama, montajul, zidirea cazanelor și a cuptorului de var, instalarea conductelor și aparatelor, instalația electrică sau stațiunea de pompă de pe malul râului Suceava pentru aprovizionarea cu apă⁶⁷.

Inginerul Tilleman-Pruncu propunea în Memoriul din februarie 1948 ca, „din cauza timpurilor grele prin care trecem astăzi și revizuirii generale a factorilor economici din țară”, fabrica să fie refăcută treptat, într-o primă etapă cu o capacitate de prelucrare mai mică de 40 de vagoane de sfeclă în 24 de ore, excluderea rafinării și producției de zahăr cubic și chiar cu oprirea producerii siropurilor groase, care „vor putea fi expediate direct la fabricile de bomboane și marmeladă, sau eventual trimise în

⁶³ *Ibidem*, p. 85.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 85 v.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 68.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 118.

parte și la rafinăriile vecine pentru finisaj”⁶⁸. În vederea scăderii costului investiției se prevedea reconstruirea, pentru început, a numai o parte din clădiri, restrângerea spațiilor de depozitare a zahărului cu 25% și instalarea birourilor în clădirea principală, iar a direcțiunii în incinta fabricii de ulei sau de drojdie. Executarea lucrărilor trebuia să dureze între 4 și 6 luni, alte 2-3 luni fiind necesare pentru montajul instalațiilor. Astfel, dacă comanda se făcea cel târziu în septembrie-octombrie, se putea spera ca noua fabrică să lucreze din plin în toamna anului 1949⁶⁹. Înainte de aducerea utilajelor erau necesare o serie de cheltuieli pentru asigurarea clădirii principale cu acoperișuri (1 miliard lei), acoperirea magaziei de zahăr (250 milioane lei) și ridicarea unui coș cu inel de beton armat (50 milioane lei)⁷⁰.

Toate aceste demersuri aveau șanse extrem de reduse să primească un sprijin din partea autorităților centrale deoarece, după „victoria” în alegerile parlamentare din noiembrie 1946, portofoliul Ministerului Industriei și Comerțului era preluat de Gh. Gheorghiu-Dej, care a înlocuit viziunea național-liberală în sectorul economic cu politica promovată de P.C.R. Acest Minister devine, prin Legea Nr. 114 din 15 aprilie 1947, un organ de supraveghere și control al întregii activități economice⁷¹. O lună mai târziu apărea Legea Oficiilor industriale (Legea Nr. 189 din 24 mai 1947), prin care se urmărea instituirea unui control riguros al tuturor circuitelor economice, de la materii prime, la producție și distribuție. Cu toate că Oficiile erau organizate sub forma societăților anonime pe acțiuni, pentru a păstra aparențele unei economii de piață, dispozițiile pe care le adoptau, inclusiv planurile de producție, erau obligatorii pentru întreprinderile componente⁷².

În conformitate cu Articolul 4 din Legea Nr. 189/1947 a fost înființat „Oficiul Industrial al Zahărului”, care avea drept scop coordonarea activității în acest domeniu⁷³. Printre atribuțiile noului organism se numărau: stabilirea de planuri și programe de producție, repartitia și distribuția produselor semifabricate și finite, îndrumarea și controlul procesului de producție, stabilirea prețurilor la materii prime, zahăr și subprodusele acestuia ș.a. Din „Oficiul Zahărului” făceau parte următoarele întreprinderi: Arad-Chitila S.A., Fabrica Freidorf-Timișoara, „Danubiana” S.A. cu fabricile Roman, Giurgiu și Sascut, „Indumin” S.A.R., proprietara fabricilor de zahăr Bod și Tg. Mureș⁷⁴. Astfel, noua legislație a creat bazele unui mecanism birocratic pentru controlul și dirijarea activității economice, înlăturând inițiativa privată, care a fost înlocuită cu planificarea centralizată și hotărârile autorităților politico-administrative.

O nouă Adunare Generală a acționarilor s-a desfășurat în Capitală la data de 15 august 1947, sub președinția lui V. Christodulo, la care au participat doar doi acționari ce dețineau 44% din capital. Cu acest prilej s-a făcut bilanțul și contul de profit și pierderi încheiat la 31 martie 1947. Pierderile pentru perioada 1946/1947 erau de

⁶⁸ *Ibidem*, p. 117.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 118.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii. România în 1947*, București, 2010, p. 33.

⁷² *Ibidem*, p. 35-36.

⁷³ „Monitorul Oficial”, Partea I, Nr. 242 din 20 octombrie 1947, p. 9393.

⁷⁴ *Ibidem*, Nr. 264 din 14 noiembrie 1947, p.10074-10075.

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA...

44.873.464 lei, iar beneficiul, reportat din 1945/1946, de 2.483.068 lei⁷⁵. În ziua intrării în vigoare a Legii stabilizării monetare⁷⁶ – care a constituit un tăvălug nivelator ce a confiscat, începând de la populația nevoiașă și până la sectorul industrial-financiar sume imense – valoarea „activului” Societății „Ițcani” era de 823.417.684 lei⁷⁷.

În tot acest timp în care conducerea Societății efectua diverse bilanțuri, fără a reuși însă să găsească o cale de relansare a activității, a continuat procesul de înstrăinarea, bucată cu bucată, a patrimoniului din localitatea Ițcani. Astfel, la 19 iunie 1947, președintele Comunității Evreiești din Suceava, dr. Gh. Kauferberg, solicita cedarea unei cantități de cărămizi obișnuite, cărămizi *chamot*, traverse și șine, materiale necesare renovării și transformării Casei Evreiești într-un spital, care urma să fie pus la dispoziția întregii populații din sudul Bucovinei⁷⁸. La 19 octombrie, administratorul Mihail Glavațchi era înștiințat de directorul Nicolae Măciucă să vândă traversele „la prețul local al lemnului de foc”, iar scândurile de la silozurile de sfeclă să fie demontate în același scop⁷⁹. În primăvara anului 1948, Primăria Sucevei se arăta dispusă să achiziționeze de la Fabrica de zahăr o serie de materiale (două traverse metalice, un rezervor, cărămizi refractare ș.a.) pentru a le folosi la construirea unei băi comunale⁸⁰. Intenția de demontare a acoperișurilor a trebuit să fie amânată datorită situației juridice incerte a întreprinderii⁸¹.

Proprietatea asupra unei părți din acțiunile Societății „Ițcani” a continuat să fie în litigiu, situația complicându-se în urma unor manevre ale acționarului majoritar. Astfel, la 20 septembrie 1947, Societatea „Comerțul Zahărului” S.A.R. aducea la cunoștința conducerii Fabricii „Ițcani” faptul că: „Dat fiind că Dvs. nu mai aveți interese la industria zahărului socotim necesar să lichidăm per 30 Septembrie a.c. contul Dvs. de participare la capitalul social. În consecință vă rugăm să binevoiți a ne confirma în scris că acțiunile Dvs. pot fi repartizate celorlalte societăți proprietare de fabrici de zahăr în activitate. Contravaloarea acțiunilor va fi în acest caz ținută la dispoziția Dvs.” În consecință, acțiuni în valoare de 640.000 lei au fost repartizate Societății „Arad-Chitila”, iar Societății „Danubiana” doar în valoare de 3.000 lei⁸². În legătură cu pachetul de acțiuni aflat în litigiu, directorul N. Măciucă o informa pe Edith Hibbert, procuratoarea inginerului A. W. Dinerman, la 9 ianuarie 1948 că, în registrul de acționari al Societății la fila 9, acesta figurează cu un număr de 16.000 de acțiuni în valoare nominală de 500 de lei. Societatea „Ițcani” a fost citată în cadrul procesului existent între B.N.R. și „Industria Zahărului” pe de o parte și A. W. Dinerman pe de altă parte, cu privire la nominalizarea acestor acțiuni, „societatea INDUSTRIA ZAHĂRULUI susținând că aceste 16.000 de acțiuni sunt proprietatea sa, pe baza actului

⁷⁵ ANS, *loc. cit.*, d. 2/1928-1948, p. 106.

⁷⁶ Vezi Legea pentru „reformă monetară” în „Monitorul Oficial”, Partea I, Nr. 187 din 16 august 1947, p. 7343-7345.

⁷⁷ ANS, *loc. cit.*, p. 107.

⁷⁸ ANS, *loc. cit.*, d. 32/1947, p. 71.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 93.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 134.

⁸¹ *Ibidem*, p. 143.

⁸² *Ibidem*, p. 99-100.

de cumpărare de la BANCA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI”⁸³.

Deoarece a continuat să se găsească în „stare de inactivitate” și, conform declarației la Administrația Financiară, nu a efectuat nici un fel de activitate comercială în cursul anului 1946/1947, Societatea „Ițcani” a fost impusă la un impozit minim de 30 milioane lei⁸⁴. Lipsa de perspectivă și inactivitatea în care se găsea Societatea îl va determina pe I. Morgenstern, la 15 decembrie 1947, să demisioneze din funcția de Administrator-delegat, care, în aceste condiții, nu mai era necesară⁸⁵.

La data de 25 aprilie 1948 s-a desfășurat ultima Adunare generală extraordinară a acționarilor Societății „Ițcani”, la sediul din București, Calea Victoriei Nr. 91. Președintele Consiliului de Administrație, Virgil Christodulo, a constatat că la ședință este prezent doar reprezentantul Societății „Industria Zahărului” S.A.R. în lichidare, proprietară a 86.000 de acțiuni reprezentând 43% din capitalul social. Gh. Iosif, în numele societății menționate, revendică proprietatea asupra unui număr de 102.000 bucăți de acțiuni, fără a ține seama de faptul că 16.000 de acțiuni erau în litigiu cu inginerul A. W. Dinerman. Mai mult de atât, acesta declară Societatea „Ițcani”, „dizolvată de drept”, conform articolului 148, aliniatul II și articolului 191, aliniatul II din Codul Comercial, deoarece capitalul social a fost micșorat cu mai mult de 2/3, „iar pe de altă parte este necontestat că în urma faptelor de războiu, fabrica de zahăr de la Ițcani, care forma obiectul principal al Societății a fost distrusă în întregime și deci obiectul societății este în imposibilitate de realizat”⁸⁶. La toate acestea se mai adăuga faptul că nu s-a decis reconstituirea capitalului și nici limitarea lui la suma rămasă, iar societatea, având „un foarte mare sold debitor”, urmează să fie dizolvată conform articolului 8 din Legea Nr. 303/1947, privitor la recalcularea patrimoniului societăților pe acțiuni, contul „Diferența rezultată din recalcularea patrimoniului”. Deoarece cvorumul legal necesar pentru ca adunarea să adopte hotărâri valabile nu a fost întrunit nici de această dată, principala problemă de pe Ordinea de zi, dizolvarea de drept a societății și lichidarea ei, a rămas în suspensie⁸⁷.

În urma acaparării treptate a pârghiilor politice ale statului de către comuniști s-a putut trece la naționalizarea principalelor unități economice, care trebuiau să devină „bunuri ale întregului popor”. Începând cu data de 15 octombrie 1947 a început inventarierea întreprinderilor cu mai mult de 5 angajați din orice ramură de activitate, datele obținute fiind utilizate pentru întocmirea listelor cu unitățile care urmau să treacă în proprietatea statului⁸⁸. Cu puțin timp înainte de acest eveniment, într-un tabel cu întreprinderile părăsite, alături de Fabrica de piele „Omnia” din Ițcani, era trecută și Fabrica de zahăr din Ițcani, „complet distrusă din timpul războiului”, iar patronii - Fredy Dünnermann (sic!), Grigore Melinte și Fischel - „fiind fugiți din țară”⁸⁹. Din aceste motive și trecerea în proprietatea statului a Societății „Ițcani” a avut loc într-un mod oarecum diferit față de alte unități industriale.

⁸³ *Ibidem*, p. 122.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 81.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 108.

⁸⁶ *Ibidem*, d. 2/1928-1948, p. 113.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 113-114.

⁸⁸ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 150.

⁸⁹ ANS, fond Prefectura jud. Suceava, d. 12/1948, p. 138.

SOCIETATEA „IȚCANI” ÎN PERIOADA 1941-1948. ÎNTRE SCYLLA...

Prin Legea Nr. 119, proprietatea privată, îngrădită încă din anul 1947, era desființată în domeniile producției și circulației mărfurilor⁹⁰. Potrivit unor informații, în orașul Suceava au trecut în proprietatea statului un număr de cinci unități subordonate Ministerului Industriei, dintre care patru se găseau în Ițcani: Fabrica de piele și talpă „Omnia”, Fabrica de încălțăminte „Arco”, Topitoria de în „Sudostropa”, Fabrica de zahăr „Ițcani” și Abatorul Burdujeni⁹¹. Dar, într-un alt tabel, cuprinzând întreprinderile naționalizate din județul Suceava, semnat de prefectul, Schorr Julius, Fabrica de zahăr din Ițcani nu era menționată⁹². Într-o adresă a Prefecturii cu privire la unitățile preluate de stat se preciza: „S-au mai propus pentru naționalizare fabrica de zahăr din Ițcani (distrusă în timpul războiului) și topitoria de în din Ițcani”⁹³. La începutul lunii iulie șeful Inspectoratului General Administrativ Suceava anunța într-un stil caracteristic noilor autorități comuniste: „În baza legii nr. 119 din 11 Iunie 1948, s-a procedat la preluarea din mâna foștilor exploatatori a tuturor întreprinderilor ce se încadrau prevederilor acestei legi [...] Preluarea s-a făcut în ordine. Acte dușmănoase nu s-au înregistrat și aceasta datorită măsurilor luate la timp de către forțele politice în unire cu cele ale M.A.I.”⁹⁴.

Legea Nr. 119/1948 prevedea, la Articolul 8 din Cap. III, ca în cazul lipsei proprietarilor, reprezentanților sau a împuterniciților lor, „întreprinderea va fi preluată în prezența autorităților polițienești”⁹⁵. În aceste condiții, preluarea de către organele administrative comuniste a întreprinderii s-a făcut, cel mai probabil, mai târziu, fără precauții sau pregătiri deosebite și nu a cunoscut, nici „ritualul” predării cheilor de către fostul patron către noua conducere. Printr-o simplă adresă a Ministerului Industriei din data de 24 august 1948, conducerea Fabricii de zahăr „Ițcani”, era somată să se conformeze tuturor prevederilor Legii Nr. 119/1948, deoarece se încadra în prevederile Articolului 1 care prevedea la Nr. 58 că, „toate întreprinderile producătoare de zahăr”, care au lucrat în perioada cuprinsă între 1 ianuarie 1938 și data publicării susnumitei legi, să fie naționalizate⁹⁶. Conform prevederilor aceleiași legi, statul se obliga să instituie „Fondul Industriei Naționalizate”, care urma să emită obligațiuni pentru despăgubirea proprietarilor și acționarilor întreprinderilor naționalizate. Erau însă excluse din start persoanele care au părăsit teritoriul României „în mod clandestin sau fraudulos”, dar și cele „care nu se întorc în țară după expirarea termenului de valabilitate a actelor de călătorie eliberate de autoritățile române”⁹⁷.

Ultima perioadă din istoria Societății „Ițcani” S.A.R. a cunoscut două etape distincte. În prima dintre acestea, care corespunde cu anii războiului, întreprinderea a reușit să se mențină, cu mari sacrificii, aproximativ la nivelul perioadei interbelice din punct de vedere al producției, în pofida dificultăților pe care le ridica aprovizionare cu materie primă și asigurarea unui personal de specialitate. Începând cu primăvara anului

⁹⁰ Vezi „Monitorul Oficial”, Partea I, Nr. 133 bis, p. 5047-5066.

⁹¹ Arhiva Comitetului Județean Suceava al P.C.R., Fond I, d. 3/1948, p. 59-61.

⁹² ANS, fond Inspectoratul General Administrativ Suceava, d. 24/1948, p. 37.

⁹³ *Ibidem*, d. 21/1948 p. 139.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 114.

⁹⁵ „Monitorul Oficial”, Partea I, Nr. 133 bis, p. 5050.

⁹⁶ ANS, fond Fabrica de zahăr „Ițcani”, d. 32/1947, p. 146.

⁹⁷ „Monitorul Oficial”, *loc. cit.*

1944 Societatea „Ițcani” a rămas fără obiectul de activitate, utilajele principale fiind demontate și transportate în Uniunea Sovietică. Consiliul de Administrație nu a reușit să găsească, în acești ani de haos economic și inflație galopantă, resursele necesare pentru reluarea activității de producție, asistând la degradarea și înstrăinarea treptată a clădirilor și instalațiilor rămase.

Inițiativa colonelului Tilleman-Pruncul pentru refacerea Fabricii de zahăr din Ițcani, în contrast cu acțiunile „lichidatorilor” din conducerea Societății, avea șanse minime de realizare, în condițiile în care noua conducere a Ministerului Industriei și Comerțului se ghida după un singur „capital”, cel al lui Marx, iar amintirea întreprinderii din Ițcani trebuia ștersă din memoria colectivă, deoarece era intim legată de una din numeroasele fapte lipsite de glorie ale Armatei Roșii în România. Supremă umilință, un ultim act prin care foștii membri ai Consiliului de Administrație solicitau organelor financiare, la sfârșitul lui noiembrie 1948, impozitarea indemnizațiilor încasate în trecut, se încheia cu lozinca „Trăiască Republica Populară Română”⁹⁸.

Astfel, își încheia în mod oficial existența un veritabil *brand* al industriei sucevene, rezultat al inițiativei private locale, o întreprindere care a reușit să reziste cu succes, timp de aproape două decenii, pe o piață de profil dominată de capitalul străin, într-o perioadă deosebit de dificilă din istoria țării și a continentului european.

⁹⁸ ANS, *loc. cit.*, p.150.

DOCUMENTE

DOCUMENTE ISTORICE INEDITE DIN COLECȚIA ACADEMICIANULUI SIMION FLOREA MARIAN

Aura BRĂDĂȚAN

Rezumat: Prezentăm și în acest număr al anuarului Muzeului Bucovinei câteva documente istorice inedite păstrate în colecțiile Fondului memorial-documentar *Simion Florea Marian* din Suceava. Pasionat cercetător al documentelor și inscripțiilor istorice, academicianului Simion Florea Marian i-au rămas în manuscris, în diferite faze de lucru, mai multe studii istorice, pentru finalizarea cărora identifica, descifra, transcria și colecționa asemenea documente. Cercetând istoria Sucevei, Marian a transcris și diverse alte documente din arhiva comunală a orașului, culegând și consemnând date istorice din diferite surse, inclusiv pe cele la care a fost martor ocular. Cunoașterea istoriei vechilor biserici din Bucovina a constituit o mare parte din activitatea sa, așa cum dovedesc și documentele prezentate în continuare (în facsimil și traducere).

Summary: In this number of the Bucovina Museum Yearbook we present some unpublished historical documents kept in the *Simion Florea Marian* memorial-documentary collection of Suceava. Passionate researcher of historical documents and inscriptions, academician Simion Florea Marian have remained in manuscript several historical studies, in various stages of work, for whose completing he had to identify, decipher, transcribe and collect such documents. Researching the history of Suceava, Marian transcribed and various other documents from the city's municipal archives, collecting and recording historical data from various sources, including those to which he was eyewitness. Knowing the history of the old churches of Bucovina has accounted an important part of his activity, as the documents listed below prove (in facsimile and translation).

Cuvinte cheie: documente inedite, inscripții istorice, manuscris, Simion Florea Marian, Bucovina, biserici.

Mărturie

Noi mai jos iscăliții dat-am adevărată și încredințată mărturie noastră la mâna Dumisale Agafiei preotesii soțului răposatului protopopului Ștefan Maga din satul Mologia precum știm și mărturisim cu sufletele noastre pentru o poiană Dimina ce este aice învolniță pe moșie Mologiei, care această poiană este făcută din topor încă de moșii și părinții răposatului protopop Ștefan Maga, care și după moarte[a] părinților săi au stăpânit-o tot răposat Ștefan Maga, nesupărat de nimene. Care și după moarte[a] răposatului cu dreptul este ca să stăpâniască fiii răposatului și că rămâne a lor.

Pentru care i-am dat această mărturie ca să-i fie de credință, care ni-am iscălit și dejetele ni-am pus.

În 9 Iulie 1794.

Eu: Lupul Gheorghi

Eu: Ursu Strătoan

Eu: Gavril Bina

Eu: Nicolai Bădrăgan

Eu: Gavril Decan

Eu: Glacă Hălan Jirat

Eu: Nichita Bădrăgan vor[ic]

Fondul documentar Simion Florea Marian, Colecția de documente, nr. inv. 230; o copie în limba română cu litere chirilice, scrisă de Simion Florea Marian, doc. nr. 202.

Zapes

Eu jos Iscălita dau adevărat Zapisul meu la mână Preotului Ghiorghie Jacotă din Horodnicu de Sus precum că eu am vândut casa cu levada și cu tot locul în 50 lei în săneturi de veci din bună voe me și cu a gospodariului meu cel de-al doile, și cu a tuturor niamurilor mele, precum să nu aibă nimene a să scula asupra Preotului că este adevărat vândut Preotului de veci fără nice o sminteală, acest Zapes s-au făcut în casa vornicului înainte tuturor jos Iscăliților.

Pentru mai bună credință ni-am iscălit și cu pecete Satului s-au întărit.

Horodnic de de sus în 2 aprilie, c: b: 1814

+ *Eu Maria Federoaie a vândut locul de veci*

+ *Eu a lui Tanasi Vlădiac soț de al doile cu bună voe mia sau vândut locu de veci*

+ *Eu Miron Hrișcă Țurat am fost [de] față*

+ *Eu Gherasim Grosu tij am fost [de] față*

+ *Eu Ioniță Ciocoi slujbaș am fost [de] față*

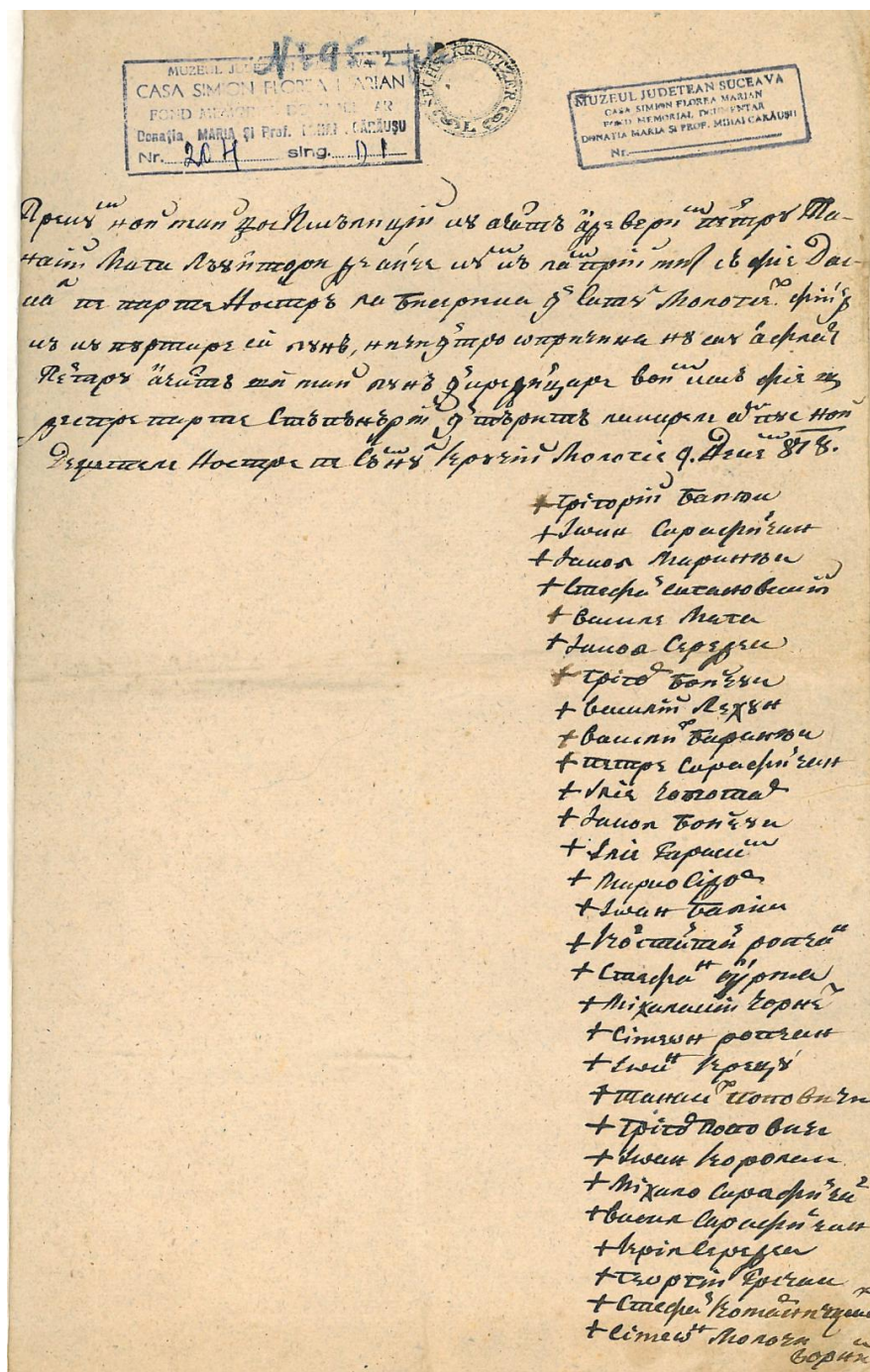
+ *Eu Ștefan vătăman din Frătăuș[ii] Vechi*

Eu Matei Minescul vornic

Fondul documentar Simion Florea Marian, Colecția de documente, nr. inv. 157; original; două coli mari; pecetea vornicului Matei Minescu aplicată cu cerneală neagră.

3. 1818, decembrie 9, Mologie

Adeverință pentru Tanaim Maga, care a fost primit dascăl la biserica din satul Mologie.



DOCUMENTE ISTORICE INEDITE DIN COLECȚIA ...

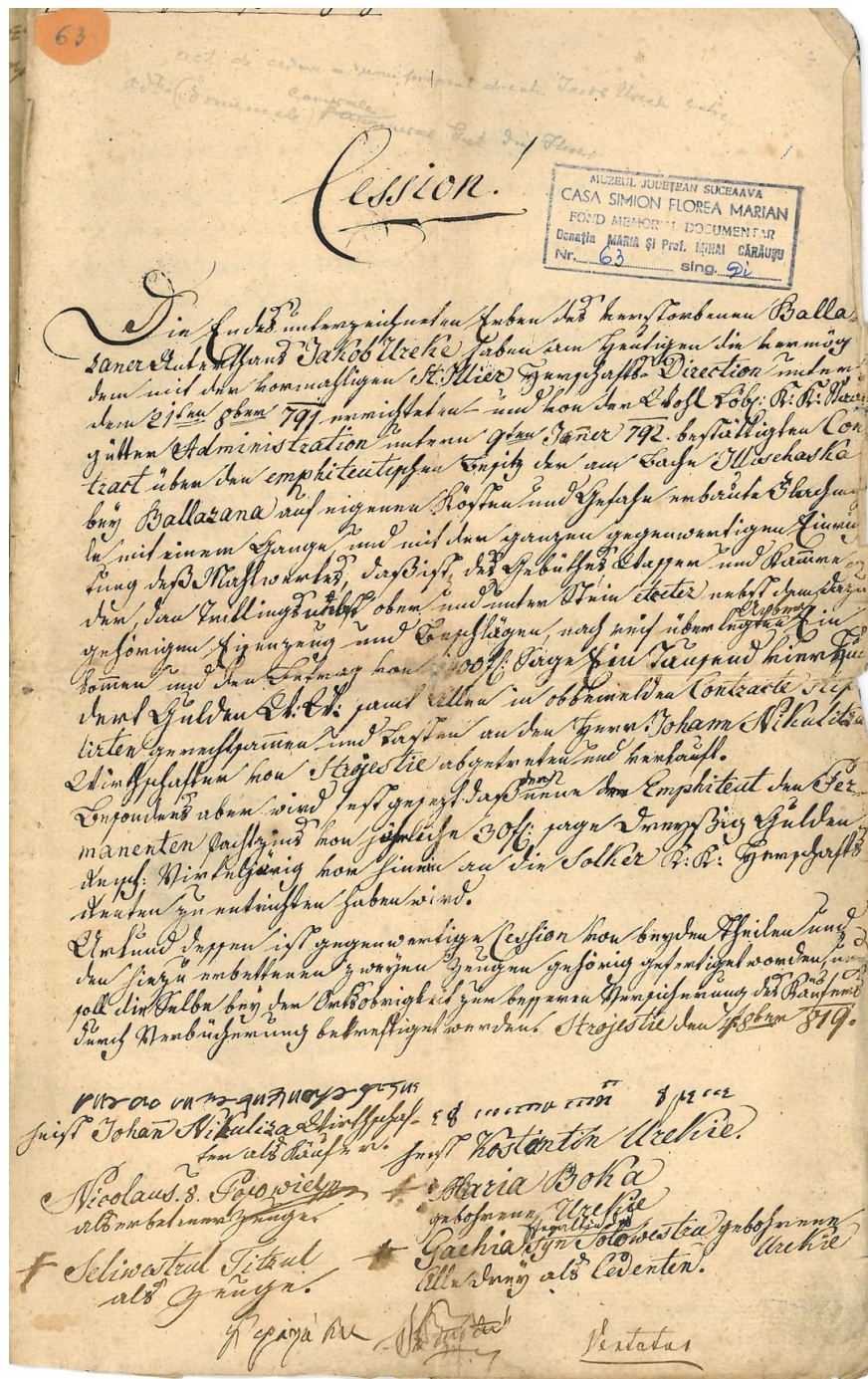
Precum noi mai jos iscăliții cu această adeverim pentru Tanaim Maga lă[c]uitori de aice cum că l-am primit să fie Dascal pe parte[a] no[a]stră la biserica în satul Mologie, fiindcă cu purtare[a] sa bună, nici într-o pricină nu sau aflat pentru această și mai bună încredințare voim ca să fie și despre parte[a] stăpănerii întărită, la carele am pus noi dejeteli no[a]stre pe lămnul crucii. Mologie 9 decem[brie] 1818.

+ Grigorii Bancu	+ Constantin Ropcean
+ Ioan Saraficean	+ Ștefan Gurma
+ Iacob Maranca	+ Mihalachi Ciornei
+ Ștefan Saganovici	+ Simeon Ropcean
+ Vasile Maga	+ Ioan Crețu
+ Iacob Seredec	+ Tanasi Popovici
+ Grigori Bonzuc	+ Grigori Popovici
+ Vasilii Lehui	+ Ioan Corolac
+ Vasili Buranuc	+ Mihalo Saraficean
+ Petre Saraficean	+ Vasil Saraficean
+ Ilie Ciobotar	+ Crin Seredea
+ Iacob Bonzuc	+ Gheorghii Greceac
+ Ilie Parascan	+ Ștefan Comanișteac
+ Marco Sidor	+ Simeon Moloci vornic
+ Ioan Balica	

Fondul documentar Simion Florea Marian, Colecția de documente, nr. inv. 204; original; două coli mari; hârtie timbrată; scris în limba română cu litere chirilice.

4. 1819, octombrie 4, Stroiești

Cesiune între moștenitorii lui Iacob Urechie din Bălăceana care vând și cedează lui Iohann Niculiță, administrator din Stroiești, moara cu o singură piatră, construită pe pâraul Bălăceana.



Timbrul suplimentar de 4 fl[orini] în anexă

Cesiune

Subsemnații moștenitori ai defunctului Iacob Ureche din Bălăceana au vândut și au cedat domnului Johan Niculiță, administrator din Stroiești, moara cu o singură piatră, construită pe pârâul Ilișasca, lângă Bălăceana, cu cheltuiala și pe răspunderea proprie. Împreună cu actuala instalație de măcinat, adică a coșului, a pietrelor cu fierărie și placajul corespunzător și roata exterioară de apă, și înregistrată ca proprietate la contractul încheiat la data de 21 oct. 1791 cu Direcțiunea bunurilor domnești din Sf. Ilie, și confirmată la 9 ianuarie 1792 de Direcțiunea bunurilor statului, cu prețul de 1.400 - una mie patru sute guldeni, luând cumpărătorul asupra sa toate prevederile și obligațiunile din contractul amintit mai sus. Se precizează deosebit că noul beneficiar va avea obligația să achite pe viitor, anume: câștigul de 30 – treizeci de guldeni în cvartaluri¹ cu anticipație către c. r. administrația domnească din Solca. – În consecință prezenta cesiune se va semna de către ambele părți și de martorii corespunzători, urmând a fi confirmată de către autoritatea competentă și evidențiată în arhiva de vânzări spre mai bună siguranță.

Stroiești, la 4 oct. 1819.

(cu litere chirilice) Costatin Ureche

ss. Johann Nikulitza, administrator, (cu litere latine) Kostantin Urekie

ca cumpărător

+Maria Boca născută Urechie

Nikolaus U. Popovici

(analfabetă)

ca martor dorit (special)

+ Gachia soția lui Solovestru

+Selivestrul Pițul

(analfabetă)

ca martor

+Alexandru a lui Sedenten (cu litere chirilice)

Prezentul act de cesiune de pe contrapagină se confirmă de către Administrația de Stat ca autoritate asupra terenurilor Balaceana cu amendamentul că noul deținător al morii Johann Niculitza va achita câștigul anual de treizeci guldeni pentru actuala unică piatră în cvartaluri anticipate, iar în viitor ar mai adăuga alte pietre, în baza

¹ Sferturi.

Bogdan Petru NICULICĂ

încuviințării din partea domniei, va achita pentru fiecare nouă piatră câte treizeci de guldeni în cvartaluri anticipate. – Afară de această obligație bănească deținătorul morii Johann Niculitza va suporta toate dările noi către Stat și toate îndatoririle care privesc această moară în prezent și care se vor ivi în viitor fără de nici o revocare a câștigului prevăzut. În caz că numitul nu ar respecta termenele de achitare cu anticipație a ratelor câștigului, sau ar rămâne în restanță cu sarcinile către Stat, domnia își rezervă dreptul de a aplica sechestrul asupra morii și de a lichida restanțele din veniturile morii, sau chiar, după împrejurări, de a recupera pentru domnie întreaga moară plătind prețul corespunzător al unei evaluări ieftine. – Dealtfel, se înțelege de la sine că deținătorul trebuie să acopere din propriile mijloace toate trebuințele de întreținere a morii precum și materialele necesare acestui scop, iar câștigul încetează numai când deținătorul declară că moara încetează a funcționa.

Prezentul act de cesiune,

Din partea administrației c.r.

conform întregului său conținut,

de Stat din Solca,

s-a înregistrat în cartea funciară c.r.

la 10 oct. 1819

cu nr.17 la pag. 85-86-87 aflătoare

ss. ilizibil

la administrația Solca.

ss. Kolbu

grefier

Ștampila îndeplinirea actului de cesiune a lui Constantin Ureche din Bălăceana și a surorilor sale privind cedarea unei mori către Johann Niculitza din Stroiești.

Fondul documentar Simion Florea Marian, Colecția de documente, nr. inv. 63; original; 2 file mari; scris în limba germană cu litere gotice; sigiliu bine păstrat aplicat în ceară roșie; timbru aplicat cu cerneală neagră; traducerea din limba germană în limba română a fost făcută de prof. Ilarion Bereznițchi, la 30 august 1972 (doc. nr. 64).

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE UN MANUSCRIS AL LUI DIONISIE OLINESCU

Bogdan Petru NICULICĂ

Rezumat: Dionisie Olinescu, primul arheolog român al Bucovinei, a înființat Societatea Arheologică Română din Bucovina (1886-1893). Autor al unor lucrări de arheologie, publicate majoritar înainte de 1914, D. Olinescu a redactat și un studiu consacrat descoperirilor geto-scitice. Lucrarea de față se referă la un asemenea manuscris aflat în colecțiile muzeului sucevean.

Cuvinte cheie: D. Olinescu, arheologie, sec. XIX, Bucovina.

Deși este considerat a fi primul arheolog român al Bucovinei, o personalitate ce necesită a fi în continuare evaluată¹, cu o activitate bogată și eterogenă, atât științifică cât și publicistică, Dionisie Olinescu (1852-1924)² rămâne un subiect de studiu de referință pentru istoriografia arheologiei Bucovinei. Un destin sinuos, marcat de importante realizări științifice dar și de amărăciuni personale (a se vedea episodul neplăcut al refugierii din Bucovina în Regat, în anul 1893, urmat de peregrinări pe la mai multe instituții în toate colțurile țării), a făcut ca o parte a arhivei personale și implicit a manuscriselor acestuia să dispară. În cele ce urmează introducem în circuitul științific o scrisoare care privește un manuscris al lui Dionisie Olinescu, aflat, în prezent, în patrimoniul Muzeului Bucovinei din Suceava.

În colecția de documente a muzeului sucevean se păstrează, la nr. inv. 2440, un dosar care cuprinde lucrarea lui Dionisie Olinescu, *Die gotho-skitische Goldschmiedekunst in Dacien und Pannonien*, care reprezintă o continuare a studiului *Gotisch-skytische Goldschmiedekunst in Dacien und in Pannonien*, apărut la Cernăuți, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums*, nr. XX-XXI (1912-1913), 1914, p. 55-83. Din dosarul la care ne referim, lipsește începutul celei de a doua părți a studiului lui Olinescu, parte care s-a pierdut în împrejurări necunoscute, în timpul primului război mondial.

Manuscrisul lui Dionisie Olinescu, redactat de mână, în limba germană, este

¹ Bogdan Petru Niculică, *Din istoricul preocupărilor arheologice în Bucovina. Societatea arheologică română*, Suceava, 2009, p. 73-115; idem, *Un arheolog uitat: Dionisie Olinescu*, în vol. Dionisie Olinescu, *Scrieri istorice*. Ediție îngrijită de Bogdan Petru Niculică, Suceava, 2010, p. 9-36.

² Pentru viața și activitatea lui D. Olinescu vezi și: Mircea Ignat, *Dionisie Olinescu*, în Suceava, V, 1978, p. 513-520; Dimitrie Vatamaniuc, *Dionisie O. Olinescu, arheolog și cronicar al vieții științifice, culturale și artistice*, în *Analele Bucovinei*, III, 1, 1996, p. 17-32.

Bogdan Petru NICULICĂ

însoțit de o scrisoare, datată în anul 1933, pe care Constantin Mandicevschi³, directorul Bibliotecii Universitare din Cernăuți, o adresează profesorului Tadeus Stupnicki de la muzeul cernăuțean, prin intermediul căreia îi oferă manuscrisul respectiv, cu speranța că va vedea lumina tiparului, chiar în stadiul fragmentar în care se afla. În cazul în care lucrarea nu putea fi publicată, Mandicevschi sugera includerea ei în secția manuscriselor muzeului.

Fila 1:

D. Olinescu
Die gotho-skitische Goldschmiedekunst
in Dacien und Pannonien

II. Teil
Anexe se găsesc la pag. 54. 64. 68. 70-
Începutul de la partea a II^a
s'a pierdut la Tipografie
pag. 53-100

Fila 2:

Privește: Dionisie Olinescu,
„Die gotho-skitische Goldschmiedekunst
in Dacien und Pannonien”
partea a II^a; manuscris

Cernăuți, 18 aprilie 1933.

Mult onorate domnule profesor,

În ultimul anuar, de la „Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseums” (1913/14), s'a fost publicat partea I^a a lucrării d-lui Dionisie Olinescu: „Die gotho-skitische Goldschmiedekunst in Dacien und Pannonien”. După tipărire manuscrisul de la partea I^a nu ne-a fost înapoiat și s'a pierdut în timpul războiului, o dată cu începutul de la partea a II^a a manuscrisului întreg. Aceasta, adică a II^a parte, s'a păstrat însă la mine (fiind eu pe atunci în comitetul de redacție al anuarului) afară de începutul sau ultima coală de la partea I^a. Lucrarea a întretimp răpăusatului Dionisie Olinescu este destul de valoroasă pentru a fi publicată și cu a doua parte a ei, cu toate că începutul ei lipsește.

³ Constantin Mandicevschi (24.V.1859, Bahrinești – 14.XII.1933, Cernăuți), profesor, om de cultură. A studiat la Cernăuți și Viena: istoria, geografia, germana. Profesor la Suceava și Cernăuți, director al Școlii reale din Cernăuți, iar din 1922 director al Bibliotecii Universitare. Cf. Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, Suceava, 2004, vol. II, p. 9-10.

O SCRISOARE INEDITĂ DESPRE UN MANUSCRIS AL LUI DIONISIE...

Vă transmit în anexă manuscrisul rămas la mine de la partea a II^a (începând cu pag. 52), rugându-Vă să binevoiți a înainta acest manuscris domnilor în drept de la direcțiunea actuală a muzeului, pentru

D-sale d-lui profesor
Tadeus Stupnicki
de la muzeul provincial

Cernăuți
str. Mickiewicz

Fila 3:

ca să fie tipărit în caz că s'ar continua numitul anuar în altă formă. Dacă însă domnii de la direcțiune n'ar găsi de bine să dea manuscrisul anexat publicității, atunci binevoiți, Vă rog a propune ca acest manuscris să fie depus în secția manuscriselor muzeului.

Anexez și trei scrisori ale autorului, privitoare la lucrarea amintită cu rugămintea, să fie păstrate lângă manuscris.

Primiți, Vă rog, domnule profesor, asigurarea destinsei mele stime ce Vă păstrez.

C-tin Mandicevski,
Director de bibliotecă universitară î.r.,
str. Dim. Petrino 12

Prințese: Dionisie Olinescu,
 „Die gotho-szidische Goldschmiedekunst in Dacien und Pannonien“
 partea a II^a; manuscris.



2440
 2440

MUZ. REGIONAL
 BUCUREȘTI

Cernăuți, 18 Aprilie 1933.

Mulțonorate domnule profesor,

În ultimul ^{anuar} ~~sumar~~ dela „Jahrbuch des Bukowinaer Landesmuseums“ (1913/14) s'a fost publicat partea I^a a lucrării d-lui Dionisie Olinescu: „Die gotho-szidische Goldschmiedekunst in Dacien und Pannonien“. După lipărire manuscrisul dela partea I^a nu ne-a fost înapoiat și s'a pierdut în timpul războiului, odată cu începutul dela partea a II^a a manuscrisului întreg. Această, adică a II^a parte, s'a păstrat încă la mine (fiind ^{eu} atunci în comitetul de redacție al anuarului) afară de începutul sau ultima coală dela partea I^a. Lucrarea a meritat răpănsatului Dionisie Olinescu este destul de valoroasă pentru a fi publicată și eu a dona parte a ei, cu toate că începutul lipsește.

Vă transmit în anexă manuscrisul rămas la mine dela partea a II^a (începând cu pag. 52), rugându-vă să binevoiți a înainta acest manuscris domnilor în drept dela direcțiunea actuală a muzeului, pentru

D. Sale d-lui profesor

Tadeus Lupnicki
 dela muzeul provincial

Cernăuți
 dr. Mickiewicz.

ca să fie tipărit în caz că s-ar continua numărul
anuar în altă formă. Dacă însă domniile de la direcțiune
nu găsesc de bine să dea manuscrisul anexat publici-
tății, atunci bineînțeles, Vă rog a propune ca acest ma-
nuscrit să fie depus în secția manuscriselor marelui.

Anexez și trei scrisori ale autorului, privitoare
la lucrarea amintită cu rugămintea, să fie păstrate
lângă manuscris.

Trimiți, Vă rog, domnule profesor, asigurarea
destinsei mele și vă mulțumesc.

C. I. Mandicarschi,
Director de bibliotecă universitară i. r.,
Str. Fr. Deleanu 42.

RESTAURARE-CONSERVARE

UNELE DATE CU PRIVIRE LA RESTAURAREA UNEI AMFORE APARTINÂND CULTURII CUCUTENI, FAZA A, DE LA PREUTEȘTI, CETĂȚUIA, JUD. SUCEAVA

Constantin Aparaschivei

Rezumat: În cadrul acestei lucrări ne dorim să prezentăm succint, principalele etape pe care le parcurge un obiect ceramic, în timpul procesului de restaurare. Am gândit demersul nostru în acest mod, deoarece din publicistica de restaurare românească, consultată de noi până la această dată, nu am putut decela în mod clar, principalele etape ale procesului de restaurare la materialele ceramice. Ne dorim astfel, să ușurăm munca celor interesați de aceste aspecte.

Cuvinte cheie: cultura Cucuteni, Preutești-Cetățuie, amforă, restaurare.

Obiectivul fundamental al restaurării, ca activitate științifică, dar și ca artă, este reprezentat de dorința omului de a recupera și pune în valoare o operă originală, de a proteja un bun cultural pentru ca acesta să poată fi transmis generațiilor viitoare, pentru a fi studiat, admirat și apreciat, asta, deoarece, acesta este colportorul unui mesaj istoric și estetic, deosebit de important pentru civilizația umană.

Piesa aflată în discuție, amforă bitronconică aparținând culturii Cucuteni, a fost descoperită pe teritoriul satului Preutești, punctul *Cetate*, jud. Suceava, în cadrul cercetărilor arheologice sistematice efectuate aici simultan cu cele din situl arheologic Preutești-Haltă. Desfășurate între anii 1976-1984 și coordonate de către Dr. N. Popovici și N. Ursulescu, cercetările au demonstrat faptul că terasa de la izvoarele Branei, a fost locuită încă de la sfârșitul fazei Cucuteni A. Complexele arheologice cucuteniene descoperite aici, au fost deranjate de lucrările de amenajare a unei fortificații din Hallstatt-ul timpuriu.

Situl cucutenian *Cetate*, Preutești (sat), com. Preutești, jud. Suceava, este situat în extremitatea nordică a satului Preutești (zona fostului sat Mănăstioara), străjuind de pe stânga izvoarele pârâului Brana și unul din drumurile de acces spre Giurgești. Platoul pe care este situată așezarea cucuteniană are 375 m lungime și 50 m lățime, fiind situat în Podișul Fălticenilor, în bazinul pârâului Brana, afluent de stânga al Șomuzului Mare¹.

¹ N. Ursulescu, Șt. Manea, *Evoluția habitatului din bazinul Șomuzului Mare în zona comunei Preutești*, în *Suceava*, VIII, 1981, pag. 169-182; N. Ursulescu, *Cercetările arheologice din 1978 de la Preutești-Haltă (Județul Suceava)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, XIII, București-Oradea, 1979, p. 35-44.

Primele cercetări de suprafață au fost efectuate aici de către N. Beldiceanu și Gr. Buțureanu înainte de anul 1895, V. Ciurea în anul 1915²; Șt. Manea, Dr. Popovici, N. Ursulescu înainte de 1976. Sondaje au efectuat N. Beldiceanu, Gr. Buțureanu înainte de 1895; V. Ciurea în 1915; iar cercetări sistematice Dr. N. Popovici, N. Ursulescu între 1976 – 1984.³ Au fost descoperite, printre altele, o locuință cu absidă, gropi menajere, utilaj litic, un lot de semințe de cereale, plastică antropomorfă (inclusiv un fragment masiv de la un idol de lut de mari dimensiuni), ceramică pictată tricrom cu analogii doar la Drăgușeni, ce permit încadrarea descoperirilor în faza Cucuteni A₄.⁴

Pornind de la realitatea faptului că, în munca de restaurare nu se poate întreprinde nici o operațiune fără o investigare și cunoaștere a modului în care a fost confecționat obiectul, a stării sale de sănătate⁵, și în cazul de față, cunoașterea stării de conservare, a cauzelor degradării au fost obligatorii și s-au situat la începutul fluxului de restaurare.

Astfel, în urma analizelor fizice efectuate la nivel macro și microscopic, în cadrul sectorului de investigații fizice, s-a relevat faptul că amfora bitronconică aflată în studiu, a fost lucrată dintr-o pastă bună, cu nisip cu granulație fină în compoziție. Înalta calitate tehnică a preparării lutului și a modelării forme, dovedesc o indiscutabilă specializare a creatorului său⁶. Lutul a fost bine preparat, curățat de impurități și amestecat numai într-o mică măsură cu nisip cu granulație foarte fină, care constituia degresantul neaparat necesar pentru a împiedica crăparea pereților vasului după, sau în timpul uscării. Odată modelat vasul, acesta a fost scufundat într-o angobă (o suspensie fină de argilă amestecată cu apă), care a acoperit cu un strat uniform, extrem de fin, pereții vasului, reducând porozitatea acestuia. După modelare, a urmat etapa uscării sale, la umbră pentru ca uscarea să nu fie prea rapidă și să provoace contractarea pereților și crăparea lor. În cadrul ultimei etape din cadrul procesului de confecționare a ceramicii, amfora a fost supusă unui proces de ardere. Arderea vasului a avut loc în cuptor cu camere separate (camera focului, separată de un grătar cu perforații de camera

² V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, în *Dacia*, 3-4, (1927-1932), 1933, p. 46-55; D. Monah, Șt. Cucos, *Așezările culturii Cucuteni din România*, Edit. Junimea, Iași, 1985, p. 134.

³ D. Monah, Șt. Cucos, *Așezările...*, *op. cit.*, p. 134 ; N. Ursulescu, Șt. Manea, *loc. cit.*, p. 169-182.

⁴ S. Ignătescu, *Cultura cucuteni în podișul Sucevei*, Teză de doctorat, Iași, 2007, p. 249.

⁵ A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a-II-a, CPPC, București, 2003; Sergio Palazzi, *Analisi chimica per l'arte e il restauro*, Nardini Editore, Fiesole, 1997, p. 3.

⁶ În literatura de specialitate arheologică se vorbește despre existența unei categorii sociale distincte din punct de vedere ocupațional în cadrul comunităților cucuteniene, cea a olarilor, care se pare că aveau un statut social deosebit. Vezi, R. Alaiba, *Complexul cultural Cucuteni-Tripolie. Meșteșugul olăritului*, Editura Junimea, Iași, 2007; de asemenea, cazul special al "cartierului" olarilor din cadrul sitului arheologic Trușești, Botoșani, în M. Petrescu-Dîmbovița, M. Florescu, A.C. Florescu, *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999; C. Aparaschivei, *Structura socială a comunităților cucuteniene. Studiu de caz: așezarea Cucuteni A de la Trușești*, Disertație, Iași, 2009.

UNELE DATE CU PRIVIRE LA RESTAURAREA UNEI AMFORE...

de ardere), la temperaturi înalte, rezultând o ceramică de culoare roșie, arsă uniform pe toată suprafața, atât la interior cât și la exterior⁷.

Din punct de vedere al formei, vasul are gâtul conic, ușor înclinat spre interior, corpul sferic turtit, iar fundul este îngust și drept. Pe corp sunt dispuse simetric două proeminente, pe diametrul maxim al vasului, perforate vertical. Această amforă bitronconică face parte din categoria ceramicii neornamentate⁸.

Investigațiile fizice au evidențiat și faptul că vasul, care a mai fost restaurat anterior (vezi foto. 1), fusese asamblat cu ajutorul filmului de celuloid⁹, dar vechiul adeziv îmbătrânind, și-a pierdut proprietățile adezive, rezultând de aici distanțări între casurile fragmentelor ce compun vasul. Peliculizarea finală, de protecție, s-a făcut în trecut prin pensulare cu nitrolac¹⁰, acesta îmbătrânind la rândul său se exfolia, de aceea se impunea o nouă restaurare a obiectului.

Amfora după dezasamblare, se prezintă sub formă fragmentară, fiind compusă din 48 de fragmente ceramice (vezi foto. 2), cu cca. 15% lipsă din materialul de constituție, fragmentarea deosebită datorându-se unui accident din epocă, poate, prăbușirea locuinței în urma incendierii. Piesa, așa cum am menționat mai sus, a fost confecționată din lut în amestec cu nisip de granulație fină, modelată manual, supusă unei arderi oxidante, de aici rezultând un aspect fin, și un nivel ridicat al rezistenței fizico-mecanice.

În munca de restaurare se impune examinarea minuțioasă a fragmentelor ceramice, în timpul procesului de rerestaurare, pentru a se obține maximum de informații și detalii privitoare la trecutul obiectului, la starea de conservare a acestuia, indicii care ne-ar putea conduce la aplicarea celei mai potrivite metodologii de restaurare și conservare¹¹.

În vederea restaurării obiectului aflat în discuție, pe baza analizelor fizice, fotografice și a problemelor de conservare relevate, am propus și executat următorul flux tehnologic¹²:

Dezasamblarea vasului ceramic în fragmentele componente, asamblate în cadrul restaurării anterioare cu ajutorul filmului de celuloid, prin pensularea cu acetona

⁷ Informații mai detaliate în legătură cu procedeele de confecționare a ceramicii cucuteniene vezi P. Chiribută, *Observații preliminare asupra tehnologiei prelucrării ceramicii din faza Cucuteni B1 de la Ghelăiești-Nedeia*, în *Memoria Antiquitatis*, 1985, IX-XI; R. Alaiba, *Complexul cultural Cucuteni- Tripolie. Meșteșugul olăritului*, Editura Junimea, Iași, 2007.

⁸ Date furnizate de către arheolog dr. I. Mareș, căruia îi mulțumim pe această cale.

⁹ Acest tip de adeziv, rezultat în urma dizolvării filmelor din celuloid (ca de exemplu filmele de la radiografiile pulmonare) în acetonă, s-a folosit până spre finalul anilor '80 în muzeele din România fiind înlocuit cu polivinil acetatul (aracet).

¹⁰ Acest produs nemaifiind folosit în practica restaurării din zilele noastre datorită lipsei de rezistență în timp.

¹¹ V.L., Oakley, K., Jain, *Essentials in the care and conservation of historical ceramic objects*, Archetype Publications, London, 2002, p. 31.

¹² Toate aceste aspecte sunt în conformitate cu legislația în domeniu, actuală. Vezi O.U.G. nr. 1546, din 18 decembrie 2003 pentru aprobarea Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate.

a casurilor până la desfacerea lor, urmată de curățarea mecanică a depunerilor de adeziv vechi de pe casuri, dizolvate cu ajutorul compreselor cu acetonă.

Îndepărtarea vechii pelicule de protecție cu nitrolac s-a făcut cu ajutorul acetonei, și a fost necesară deoarece aceasta, așa cum am amintit mai sus, îmbătrânise și se exfolia, fiind necesară o noua peliculizare de protecție.

Spălarea fragmentelor ceramice după dezasamblare, pentru că prezentau depuneri de praf și de murdărie aderente, s-a făcut cu o soluție de apă distilată la o temperatură de 40-50°, în amestec cu detergent neionic de tip C 2000.(*Contrad*), cu o concentrație de 3%. Acest detergent este o emulsie apoasă neionică, netoxică și necorozivă, cu rol dezinfectant. Este utilizat pentru îndepărtarea substanțelor grase, uleioase și a materiilor proteice, are acțiune tensioactivă de suprafață și nu conține oxidanți.¹³

Clătirea fragmentelor ceramice după spălarea cu detergent neionic s-a efectuat în băi repetate de apă distilată. **S-au controlat parametrii apei (pH)** înainte, în timpul și după băile de neutralizare a ceramicii.

Uscarea efectuată după baie de neutralizare a fragmentelor ceramice s-a făcut la temperatura mediului ambiant al laboratorului, pe hârtie absorbantă.

Peliculizarea de protecție se face pentru a asigura conservarea fragmentelor ceramice, are rostul de a izola fragmentele ceramice de factorii externi, potențial dăunători. În cazul de față, peliculizarea s-a făcut cu ajutorul unei soluții de Paraloid B 72, o rășină acrilică, utilizată în restaurare pentru asamblarea și consolidarea ceramicii. Rășina răspunde bine cerințelor de reversibilitate, rezistență la îmbătrânire, rapiditate a prizei, caracteristici care au făcut-o foarte populară în practica de laborator. Am ales pentru soluția de consolidare o concentrație de 5% paraloid, dizolvat în toluen. Peliculizarea s-a făcut prin pensulare¹⁴.

Uscarea fragmentelor astfel conservate s-a făcut pe o folie de polietilenă, re poziționându-le periodic pentru a se evita aderența dintre fragmentele ceramice și suprafața de uscare.

Asamblarea fragmentelor ceramice, pentru reconstituirea formei inițiale a vasului s-a făcut folosind acetat de polivinil, fără plastifiant. Am început recompunerea de la bază, lipind fragmentele ceramice două câte două, până la asamblarea simultană a mai multor părți mari din vas. După epuizarea fragmentelor mici, părțile mari s-au montat între ele după ce pe parcurs s-au făcut probe de îmbinare și potrivire. Fragmentele lipite au fost puse în echilibru în caseta cu nisip. Conform principiului compatibilității materialelor, polivinil acetatul face o bună aderență la marginile fragmentelor tratate în prealabil cu soluția diluată de Paraloid B72. S-au folosit și clești speciali de restaurare (cleme de plastic), pentru a se evita deplasarea fragmentelor asamblate până la întărirea adezivului, iar surplusul de adeziv s-a îndepărtat cu ajutorul unei bucăți de material textil (vezi foto 3).

¹³ Conform CTS, *Catalogul general, produse, echipamente și instalații în serviciul restaurării*, Sibiu, 2003, *Fișa tehnică a produsului C 2000*.

¹⁴ M., Leahu, *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, CPPC, București, 2006; B., Fabri, R. C., Guidotti, *Il restauro della ceramica*, Nardini Editore, Firenze, 2004, p. 73.

Datorită faptului că, vasul era de mari dimensiuni, deosebit de fragmentat, am propus ca la asamblare, acolo unde se considera necesar, să se consolideze zonele de contact dintre fragmentele ceramice cu ajutorul pânzei din fibră de sticlă și a polivinil acetatului, acest fapt conferind o rezistență mult sporită întregului ansamblu.

Completarea lacunelor de material original s-a făcut cu ajutorul ipsosului ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, sulfat de calciu hidratat) de calitate, cu granulație fină, lipsit de impurități, cu o rezistență mecanică superioară. Ipsosul dentar răspunzând foarte bine acestor cerințe, fiind omogen și permițând finisarea plombelor imediat după ce a făcut priză. Pentru negativ, am folosit plăci de ceară dentară, plasticizată prin încălzirea la o temperatură de 40-45°C cu un aparat cu jet de aer cald, sau plastilină. Mulajul a fost luat din imediata vecinătate a zonei lipsă, ce urma a fi completată (vezi foto 4).

Finisarea plombelor rezultate după turnare s-a făcut cu ajutorul bisturiului, a hârtiei abrazive de granulații diferite și a rășpilelor de dimensiuni variate¹⁵.

Integrarea cromatică a completărilor s-a făcut cu ajutorul culorilor tempera, în ton neutru față de original. Se justifică estetic pentru că vizează facilitarea percepției unității potențiale a obiectului (vezi foto 5)¹⁶.

Peliculizarea finală, de protecție, s-a făcut cu ajutorul Paraloidului B72, dizolvat în toluen, în concentrație de 5%. Pelicula are calitățile necesare asigurării unei bune conservări a obiectului: o bună aderență, transparență, rezistență la agenții chimici ai mediului de păstrare, perfectă reversibilitate¹⁷.

Fotografierea finală după operațiunile de restaurare-conservare s-a efectuat în cadrul laboratorului foto (vezi foto 6).

Acesta este, prezentat succint, așa cum am menționat mai sus, fluxul tehnologic de restaurare, normal pentru o piesă ceramică. Însă, de la caz la caz, "medicul" (restauratorul), va propune și va aplica un flux tehnologic care să corespundă problemelor de sănătate diagnosticate la fiecare "pacient" (bun cultural), astfel încât toate intervențiile asupra bunurilor de patrimoniu să nu dăuneze acestora, ci dimpotrivă să le apropie de starea inițială.

¹⁵ C. Frosinini, *La lacuna nel progetto di restauro oggi*, în *Lacuna. Riflessioni sulle esperienze dell'Opificio delle pietre dure*, Edizione Firenze, 2004, p. 27 și următoarele.

¹⁶ Informații primite de la colegul restaurator Dumitru Bostan, din cadrul Laboratorului de restaurare a Complexului Muzeal Județean Neamț, căruia îi mulțumim pe această cale pentru toate sfaturile și informațiile furnizate.

¹⁷ Stephen P. Koob, *The use of Paraloid B-72 as an adhesive: its application for archaeological ceramics and other materials*; în *Studies in Conservation*, Vol. 31, No. 1 (Feb., 1986), p. 7-14.

ANEXE



Foto 1. Vasul înainte de restaurare



Foto 2. Fragmentele ceramice după dezasamblare, spălare, uscare și peliculizarea de protecție

UNELE DATE CU PRIVIRE LA RESTAURAREA UNEI AMFORE...



Foto 3. Vasul în timpul asamblării



Foto 4. Vasul după completarea lacunelor



Foto 5. Amfora după restaurare



Foto 6. Amfora după restaurare

Lista ilustrațiilor

1. Figura 1. Amfora bitronconică înainte de restaurare
2. Figura 2. Fragmentele ceramice după dezasamblare, spălare, uscare și peliculizarea de protecție
3. Figura 3. Vasul în timpul asamblării
4. Figura 4. Vasul după completarea lacunelor
5. Figura 5. Amfora după restaurare
6. Figura 6. Amfora după restaurare

Bibliografie

1. Alaiba, R., *Complexul cultural Cucuteni- Tripolie. Meșteșugul olăritului*, Editura Junimea, Iași, 2007.
2. Aparaschivei C., *Structura socială a comunităților cucuteniene. Studiu de caz: așezarea Cucuteni A de la Trușești*, Disertație, Iași, 2009.
3. Boldura, O., *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007.
4. Chiribuță, P., *Observații preliminare asupra tehnologiei prelucrării ceramicii din faza Cucuteni B1 de la Ghelăiești-Nedeia*, în *Memoria Antiquitatis*, 1985, IX-XI.
5. Ciurea, V., *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, în *Dacia*, 3-4, (1927-1932), 1933.
6. CTS, *Catalogul general, produse, echipamente și instalații în serviciul restaurării*, Sibiu, 2003.
7. Dumitrescu, V., *Arta culturii Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1979.
8. Dumitroaia, G., Monah, D., *Arta Eneolitică. Cucuteni*, Piatra Neamț, Editura Constantin Matasă, 2002.
9. Fabri, B., Guidotti R. C., *Il restauro della ceramica*, Nardini Editore, Firenze, 2004.
10. Frosinini, C., *La lacuna nel progetto di restauro oggi*, în *Lacuna. Riflessioni sulle esperienze dell'Opificio delle pietre dure*, Edizione Firenze, 2004.
11. Ignătescu, S., *Cultura cucuteni în podișul Sucevei*, Teză de doctorat, Iași, 2007.
12. Koob P. Stephen, *The use of Paraloid B-72 as an adhesive: its application for archaeological ceramics and other materials* ; în *Studies in Conservation*, Vol. 31, No. 1 (Feb., 1986).
13. Leahu, M., *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, CPPC, București, 2006.
14. Mantu, C.-M., *Cultura Cucuteni. Evoluție. Cronologie. Legături*, Editura Nona, Piatra Neamț, 1998.
15. Moldoveanu, A., *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a-II-a, CPPC, București 2003.
16. Monah, D., Cucoș, Șt., *Așezările culturii Cucuteni din România*, Editura Junimea, Iași, 1985.

17. Oakley, V.L., Jain, K., *Essentials in the care and conservation of historical ceramic objects*, Archetype Publications, London, 2002.
18. O.U.G. nr. 1546, din 18 decembrie 2003 pentru aprobarea Normelor de conservare și restaurare a bunurilor culturale mobile clasate.
19. Palazzi Sergio, *Analisi chimica per l'arte e il restauro*, Nardini Editore, Fiesole, 1997.
20. Petrescu-Dîmbovița M., Florescu M., Florescu A.C., *Trușești. Monografie arheologică*, București-Iași, 1999.
21. Ursulescu, N., Manea, Șt., *Evoluția habitatului din bazinul Șomuzului Mare în zona comunei Preutești*, în *Suceava*, VIII, 1981.

DETALII TEHNICE CU PRIVIRE LA RESTAURAREA UNUI VAS-SAC DE LA IPOTEȘTI, JUD. SUCEAVA

Constantin Aparaschivei

Rezumat: Provenind de la Ipotești, punctul *În pădure la Redi*, județul Suceava, piesa ceramică vas-sac, care face parte din colecția de ceramică a Muzeului Bucovinei Suceava, a necesitat o nouă restaurare datorită pierderii proprietăților fizice de către vechiul adeziv și plomba din ipsos. Prezentăm aici detaliile tehnice legate de procesul restaurării acestei piese.

Cuvinte-cheie: Ipotești-Redi, vas-sac, epoca migrațiilor, restaurare.

Locul descoperirii

Piesa aflată în discuție, a fost descoperită în anul 1971 de către Ion Negriuc, un localnic pasionat de arheologie, în punctul *În pădure la Rediu*, în zona localității Ipotești. Descoperitorul a făcut cunoscută piesa și locul de descoperire domnului M. Ignat¹; ulterior piesa intrând în colecțiile Muzeului Bucovinei Suceava, fiind și restaurată.

Descrierea

Vasul-sac, cu numărul de inventar: D / 702, face parte din categoria ceramicii modelate manual din perioada migrațiilor, sec. VI p.Chr. Are următoarele dimensiuni: I - 0,152 m; DM - 0,143 m; DG - 0,15 m; DB - 0,106 m și este un vas ceramic de uz comun. Este lucrată din pastă semifină, friabilă, cu nisip cu granulație mare și pietricele în compoziție, arsă oxidant, de culoare roșu-cărămiziu. Din punct de vedere al formei, vasul-sac are umerii slab profilați și gura largă, cu baza ușor evazată, iar fundul plat (vezi fig. 1, 5,6,7)².

Fișa cu consemnarea stării de conservare a piesei

Pornind de la faptul că, în munca de restaurare nu se poate întreprinde nici o operațiune fără o investigare a stării obiectului, și în cazul de față, cunoașterea stării de

¹ Informații primite de la dr. P. V. Batariuc căreia îi mulțumim pe această cale.

² Informații și date dr. Mugur Andronic, căruia îi mulțumim; acest vas-sac prezintă analogii în așezările de sec. V-IX de la Izvoare-Bahna și Davideni. Vezi: I. Mitrea, *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, Edit. Nona, Piatra Neamț, 1998, fig. 20/5-6, p. 136; I. Mitrea, *Comunități satești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Edit. Constantin Matasă, Piatra Neamț, 2001, fig. 3, p. 355; fig. 6, p. 370; fig.3, p. 390; H.W. Hodges, *Artifacts: An Introduction to Primitive Technology*, New York, NY: F.A. Praeger, 1964.

conservare, a cauzelor degradării sale sunt obligatorii și s-au situat la începutul fluxului de laborator.

Analizele efectuate la nivel macroscopic și cu ajutorul lupei au evidențiat existența următoarelor degradări:

- vasul a fost restaurat anterior, asamblarea făcându-se cu ajutorul filmului de celuloid, acesta îmbătrânind și-a pierdut proprietățile adezive, producându-se distanțări între casurile fragmentelor originale (vezi fig. 1, 2);
- peliculizarea finală s-a făcut prin pensulare cu polivinil acetat, acesta intrând într-un proces de îmbătrânire, se exfoliază;
- vasul se prezintă sub formă fragmentară, fiind compus din 6 fragmente, cu cca. 50% lipsă din materialul de constituție (vezi fig. 3);
- fragmentarea vasului s-a datorat unui accident din epocă;
- piesa a fost confecționată din lut cu degresant cu granulație mare în compoziție, în ardere oxidantă, modelată manual, de aici rezultând un aspect semifin, și un nivel scăzut al rezistenței fizico-mecanice;
- în cadrul restaurării anterioare plombarea s-a făcut cu ipsos, plombă care în timp s-a fisurat, datorită scăderii proprietăților fizico-mecanice;
- se constată prezența depozitelor inestetice de praf pe suprafața vasului (vezi fig. 1, 2).

Fișa cu lucrările de restaurare efectuate

În vederea restaurării obiectului aflat în studiu, pe baza analizelor fizice, foto, a problemelor de conservare relevante, a diagnosticului stabilit, am efectuat următorul flux tehnologic:

1. **Dezasamblarea** fragmentelor ceramice originale, lipite în cadrul restaurării anterioare cu ajutorul filmului de celuloid, s-a făcut prin pensurarea cu acetona a casurilor până la desfacerea lor, urmând curățarea mecanică a depunerilor de adeziv vechi, înmuiat cu ajutorul compreselor cu acetona.

2. **Îndepărtarea** vechii pelicule de polivinil acetat de pe suprafața piesei prin imersie în baie de apă distilată caldă (40-50 °C), urmată de îndepărtarea peliculei cu aspect albicios cu ajutorul periilor cu păr natural, fin și a bisturiului.

3. **Spălarea** fragmentelor ceramice, s-a efectuat cu o soluție de 3% detergent neionic de tip C 2000. (Contrad), în combinație cu apă distilată. Scopul operațiunii a vizat îndepărtarea depunerilor de murdărie și praf de pe suprafața fragmentelor ceramice, care în cazul primei restaurări nu a fost bine curățată³.

4. **Clătirea** fragmentelor ceramice în apă distilată. S-au comparat parametrii apei (pH) înainte și în timpul tratamentului.

5. **Uscarea** fragmentelor ceramice s-a făcut pe hârtie sugativă, la temperatura camerei (vezi fig. 3).

6. **Peliculizarea de protecție** pentru conservarea fragmentelor ceramice. Peliculizarea are rostul de a izola fragmentele ceramice de factorii externi, potențial dăunători. **Peliculizarea** s-a realizat cu ajutorul Paraloidului B 72, o rășină acrilică,

³ Conform CTS, *Catalogul general, produse, echipamente și instalații în serviciul restaurării*, Sibiu, 2003, fișa tehnică a produsului C 2000.

utilizată în restaurarea arheologică pentru asamblarea și consolidarea ceramicii. Rășina răspunde bine cerințelor de reversibilitate, rezistență la îmbătrânire, rapiditate a prizei, caracteristici care au făcut-o foarte populară în practica de laborator.⁴ Am ales pentru soluția de consolidare o concentrație de 5% Paraloid, dizolvat în toluen. Din cauza absorbției inegale a consolidantului pe diferite zone ale ceramicii, l-am aplicat în două straturi succesive, cel de-al doilea imediat după uscarea celui dintâi, pentru perfectă aderență și compatibilitate. Peliculizarea s-a făcut prin pensulare.

Uscarea fragmentelor peliculizate s-a făcut pe folie de polietilenă repositionându-le periodic pentru a se evita aderența dintre fragmentele ceramice și folie. Cele două straturi sunt suficiente în această etapă, având în vedere că vasul va mai primi un strat final de peliculizare. Se va evita astfel efectul nedorit de luciu.

7. **Asamblarea** fragmentelor ceramice, pentru reconstituirea formei inițiale a vasului s-a realizat folosind Polivinil acetat fără plastifiant. Am început recompunerea de la bază, lipind fragmentele ceramice două câte două, până la asamblarea părții originale din vas. Fragmentele lipite au fost puse în echilibru în caseta cu nisip. Conform principiului compatibilității materialelor, Polivinil acetatul va face o bună aderență la marginile fragmentelor tratate în prealabil cu soluția diluată de Paraloid B72. În cadrul acestei etape de restaurare, se pot folosi clești speciali de restaurare (cleme de plastic), pentru a se evita deplasarea fragmentelor asamblate până la întărirea adezivului, iar surplusul de adeziv se va îndepărta cu ajutorul unei bucăți de material textil (vezi fig. 4).

8. **Completarea** lacunelor din materialul original. Pentru plombarea lacunelor am folosit ipsos ($\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$, sulfat de calciu hidratat) de calitate, care să aibă o granulație fină, lipsit de impurități, cu o rezistență mecanică superioară. Ipsosul dentar răspunzând foarte bine acestor cerințe. Este omogen și permite finisarea imediat după ce a făcut priză. Pentru negativ, am utilizat plăci de ceară dentară, aceasta plasticizându-se prin încălzirea la o temperatură de 40-50°C cu un aparat cu jet de aer cald, sau plastilină, în funcție de problemele pe care le ridică fiecare plombă. Mulajul a fost luat din imediata vecinătate a zonei lipsă, ce urma a fi completată.

9. **Finisarea** plombelor s-a realizat cu ajutorul bisturiului, a hârtiei abrazive de granulații diferite și a rașpilelor de dimensiuni variate (vezi fig. 5).

10. **Integrarea** cromatică s-a efectuat cu ajutorul culorilor tempera, în ton neutru față de original. Se justifică estetic pentru că vizează facilitarea percepției unității potențiale a obiectului (vezi fig. 6).⁵

11. **Peliculizarea** finală, de protecție a fost făcută cu Paraloid B72 dizolvat în toluen, în concentrație de 5%. Pelicula are calitățile necesare asigurării unei bune conservări a obiectului: o bună aderență, transparență, rezistență la agenți chimici, perfectă reversibilitate (vezi fig. 7).⁶

⁴ M. Leahu, *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, CPPC, București, 2006, p. 93.

⁵ B. Fabri, R. C., Guidotti *Il restauro della ceramica*, Nardini Editore, Firenze, 2004.

⁶ S. P. Koob, *The use of Paraloid B-72 as an adhesive: its application for archaeological ceramics and other materials*; în *Studies in Conservation*, Vol. 31, No. 1 (Feb., 1986), pp. 7-14; S. Buys, V. Oakley, *The Conservation and Restoration of Ceramics*. London, UK: Butterworths, 1993.

Recomandări privind conservarea piesei în spațiul de depozitare sau expunere

1. Sala de expunere trebuie să fie salubră, cu parametrii de microclimat stabili și corelați: U.R.= 40-50%, t= 15-18 °C.
2. Depozitarea și etalarea să respecte principiile maximei stabilități și minimei tensionări.
3. Se va evita contactul obiectului cu obiecte nesterile.
4. Dezinsecția și dezinfecția întregului spațiu de depozitare și etalare să fie efectuate periodic.
5. Iluminatul piesei în depozit și expoziție va fi calibrat la nivelul de 150 lucși, lumină incandescentă. Se recomandă ecranarea surselor de iluminat autonom, și montarea corpurilor de iluminat în exteriorul vitrinei pentru evitarea modificărilor ciclice de temperatură.
6. Manipularea obiectului se va face numai de către personal instruit în prealabil.
7. Se vor face verificări periodice, desprăfuiri numai cu pensule moi, cu păr natural, se vor evita curățile umede.
8. Sesizarea de urgență a restauratorului ceramică la apariția celor mai mici modificări în integritatea obiectului, relevate de controalele periodice⁷.



Fig. 1. Vasul-sac înainte de restaurare.

⁷ V.L. Oakley, K., Jain, *Essentials in the care and conservation of historical ceramic objects*, Archetype Publications, London, 2002, p. 31; A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a-II-a, CPPC, București 2003.



Fig. 2. Prezentarea detaltă a stării adezivului și a casurilor.



Fig. 3. Fragmentele ceramice după curățare și peliculizare de protecție.



Fig. 4. Vasul după asamblare.



Fig. 5. Vedere de ansamblu după plombare.



Fig. 6. Vasul-sac după restaurare.



Fig. 7. Vasul-sac după restaurare.

Lista ilustrațiilor

- Fig. 1. Vasul-sac înainte de restaurare.
Fig. 2. Prezentare detaliată a stării adezivului și a casurilor.
Fig. 3. Fragmentele ceramice după curățare și peliculizare de protecție.
Fig. 4. Vasul după asamblare.
Fig. 5. Vedere de ansamblu după plombare.
Fig. 6. Vasul-sac după restaurare.
Fig. 7. Vasul-sac după restaurare.

Bibliografie

22. Batariuc P. V., *Așezarea precucuteniană de la Bosanci (Județul Suceava)*, în *Suceava*, VI-VII, 1979-1980.
23. Boldura O., *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007.
24. Buys S., Oakley V., *The Conservation and Restoration of Ceramics*, London, UK: Butterworths, 1993.
25. CTS, *Catalogul general, produse, echipamente și instalații în serviciul restaurării*, Sibiu, 2003.
26. Fabri B., Guidotti R. C., *Il restauro della ceramica*, Nardini Editore, Firenze, 2004.
27. Hodges H.W., *Artifacts: An Introduction to Primitive Technology*, New York, NY: F.A. Praeger, 1964.
28. Koob S.P., *The use of Paraloid B-72 as an adhesive: its application for archaeological ceramics and other materials*; în *Studies in Conservation*, Vol. 31, No. 1 (Feb., 1986), pp. 7-14.
29. Leahu M., *Substanțe chimice și materiale utilizate în restaurarea bunurilor culturale*, CPPC, București, 2006.
30. Mitrea I., *Așezarea din secolele VI-IX de la Izvoare-Bahna*, Editura Nona, Piatra Neamț, 1998.
31. Ibidem, *Comunități sătești la est de Carpați în epoca migrațiilor. Așezarea de la Davideni din secolele V-VIII*, Editura Constantin Matasă, Piatra Neamț, 2001.
32. Moldoveanu A., *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, Ediția a-II-a, CPPC, București 2003.
33. Oakley V.L., Jain K., *Essentials in the care and conservation of historical ceramic objects*, Archetype Publications, London, 2002.

RESTAURAREA UNEI „CAHLE CU MANTICORA”

Mugurel VASILIU

Rezumat: Studiul include principalele etape parcurse pentru restaurarea unei cahle descoperită la Suceava, punctul „Câmpul Șanțurilor”.

Cuvinte cheie: Suceava, „Câmpul Șanțurilor”, cahla, restaurare.

Fragmentele cahlei au fost scoase din săpături în municipiul Suceava, în locul numit „Câmpul Șanțurilor” în anul 1965 de către arheologul Radu Popa. Cele zece fragmente ce formează cahla au urme vizibile ale accidentelor de epocă datorate fie prăbușirii locuințelor, fie incursiunilor războinice fie jafuri. Toate acestea au adus inventarului ceramic grave degradări afectând atât forma cât și valoarea artistică a piesei.

Piesa aparține Evului Mediu dezvoltat, fragmentele întrunesc 70% din piesa originală și poate fi restaurată. Ea provine de la o piesă gotică în formă de turn, în varianta moldovenească. Reconstituirea a arătat ca această sobă de dimensiuni impunătoare se ridică pe un soclu format din cahle speciale cu turnuri și carete. Corpul de ardere de formă cubică era realizat din cahle cvasispațiale cu o mare diversitate de motive și ornamente: elemente heraldice, animale reale, fantastice, religioase sau inspirate din viața de la curte. Baza corpului de încălzire este dispusă retras față de corpul de ardere de formă pătrată fiind compusă din cahle dreptunghiulare. Acest motiv decorativ de inspirație gotică se înscrie în grupa ornamenticii zoomorfe, fiind vorba de o ființă fantastică, un taur înaripat cu chip de om încoronat „Manticora”.

Dimensiunile sale, ornamentele extrem de bogate și variate compozițional sugerează ipoteza că în realizarea sobei din „Casa Domniei” s-a dorit reprezentarea unei Cetăți de Scaun de la Suceava, cu două incinte¹.

Cahle asemănătoare au mai fost descoperite în locuințele de orășeni de la Suceava, pe străzile Dimitrie Dan, Petru Rareș din cartierul evreilor.

Cahlele descoperite la „Câmpul Șanțurilor” alcătuiesc o sobă, reconstituită grafic, care se încadrează în marea grupă a sobelor gotice târzii în formă de turn, varianta moldovenească de acest tip².

Cahla aflată în restaurare este spartă în zece fragmente ce au fost anterior asamblate necorespunzător. Analiza la stereomicroscop evidențiază următoarele tipuri de degradări: decorul se păstrează în mare parte, dar suprafața lui prezintă numeroase

¹ P.V. Batariuc, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, Editura Bucovina istorică, Suceava, 2004, p.14-15.

² Radu Popa, M. Mărgineanu Cârstoiu, *Mărturii de civilizație medievală românească*, București, 1979, p. 51.

cracuri având infiltrații, depozite de calciu și magneziu, depozite de cloruri.

Descuamările microscopice ale stratului de smalț datorate depunerilor de sol sunt evidențiate în fotografiile nr. 7-8.

Piesa a fost asamblată cu poliacetat de vinil și film de acetonă care a îmbătrânit, nu a fost asamblat necorespunzător prin păsuirea fragmentelor, cu denivelări și distanțări datorate întrepătrunderii depunerilor necurățate dintre spărturi; de asemenea, gipsul a fost completat în exces fără a se integra în forma piesei (fotografiile nr. 1 și 2). Se poate concluziona că piesa nu corespunde cerințelor de studiu istoric, monografic și științific.

Se constată pierderi de material de constituție, depuneri în exces de adeziv, intervenții necorespunzătoare, depuneri de săruri, particule de sol, praf, ardere oxidantă.

Tehnica de modelare - imprimare la tipar, modelare la roată, smalț incolor, iar ca degresant s-a folosit nisipul fin.

După examinarea inventarului ceramic și realizarea investigațiilor fizico-chimice, urmează spălarea fragmentelor cu apă distilată, dezasamblarea prin imersie în baia de acetonă. Îndepărtarea adezivului de pe canturi la microscop s-a realizat cu instrumentar dentar. Urmează spălarea în mai multe băi de apă distilată pentru neutralizare. Curățirea depunerilor de carbonat de calciu se face cu pulpă de celuloză imersată în sugativă. Această metodă se bazează pe un fenomen dublu a ceramicii - de absorbție a apei urmată de eliminarea acesteia. După uscarea pastei de celuloză se exfoliază celuloza și apoi depunerile până la deplina curățare a smalțului.

Uscarea fragmentelor se realizează la temperatura camerei. Fragmentele au fost conservate cu nitrat de celuloză dizolvată în acetonă, urmând apoi asamblarea lor.

Completarea formei cu ipsos majorat cu pigmenți naturali în nuanță apropiată de materialul ceramic original.

După uscare, pe zonele completate se reface decorul cu culori acrilice, iar conservarea finală încheie procesul de restaurare a piesei.

Pentru prezentarea piesei, indiferent de modul de valorificare, depozitare sau expunere se recomandă ca aceasta să se facă în condiții corespunzătoare de microclimat conform Normelor de Restaurare.

RESTAURAREA UNEI „CAHLE CU MANTICORA”



Fotografia nr. 1: ansamblu față.



Fotografia nr. 2: ansamblu spate.



Fotografia nr. 3



Fotografia nr. 4

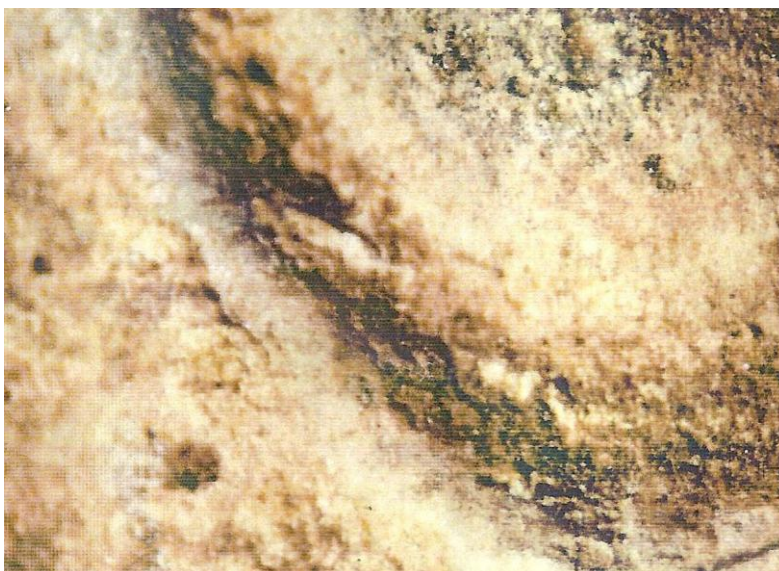
RESTAURAREA UNEI „CAHLE CU MANTICORA”



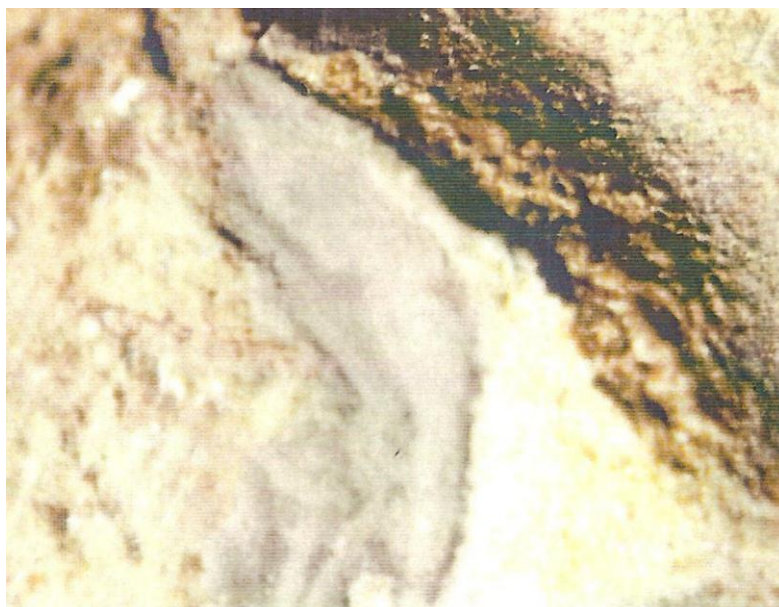
Fotografia nr. 5: piesa în timpul tratamentului cu pulpă de celuloză.



Fotografia nr. 6: piesa după asamblare, avers.



Fotografia nr. 7: fotografie la stereomicroscop; depuneri carbonați – detaliu.



Fotografia nr. 8: fotografie la stereomicroscop; detaliu angobă.

RESTAURAREA UNEI „CAHLE CU MANTICORA”



Fotografia nr. 9: piesa după ansamblare. Revers.



Fotografia nr. 10: piesa după completare cu ipsos.



Fotografia nr. 11: piesa după restaurare.



Fotografia nr. 12: piesa după restaurare.

INVESTIGATION OF COLLAGEN BASED SUPPORT IN ETHNOGRAPHICAL OBJECTS BY FTIR/ATR AND MHT

C. CARȘOTE¹, D. M. CREANGĂ²,
I. PETROVICIU¹, L. MIU³

¹*National Museum of Romanian History/
Centre of Research and Scientific Investigation (MNIR/ CCIS), Bucharest*

²*Museum of Bucovina, Suceava*

³*National Research- Development Institute for Textiles and Leather/
Leather and Footwear Research Institute (INCDTP/ ICPI), Bucharest*

Rezumat: Lucrarea de față face parte din proiectul ETNO-PEL și prezintă rezultatele obținute la investigarea unor obiecte etnografice pe suport colagenic din colecția Muzeului Bucovinei prin FTIR/ ATR și MHT.

În urma analizelor efectuate s-a demonstrat că suporturile colagenice nu sunt degradate prin gelatinizare, sunt puțin degradate prin hidroliză și doar trei sunt degradate prin oxidare. Numai o parte dintre probe prezintă stabilitate hidrotermică mică a fibrelor de collagen.

Summary: In the present work, scientific investigation on collagen support in ethnographical objects from Bucovina Museum is presented, as part of the ETNO-PEL research project. Evaluation of collagen support degradation was achieved by non-destructive FTIR-ATR and micro-destructive MHT.

Results showed that leather in the ethnographical objects is not degraded by gelatinization, slightly degraded by hydrolysis, some of them are degraded by oxidation, while part of the samples present poor hydrothermal stability of collagen fibers.

Keywords: *Ethnographical leather, FTIR/ ATR, MHT, cultural heritage*

1. Introduction

Collagen based support in museum objects is degraded under the influence of environmental factors, such as temperature, relative humidity, atmospheric pollutants, light. In order to establish the optimum exhibiting and storage conditions of these objects it becomes very important to evaluate the degradation level and the type of damage induced by each environmental factor.

In the last years, within several national research projects dedicated to collagen based materials in museum objects (PERGAMO, PEL-RESTAURO, ETNO-PEL), coordinated by the Leather and Footwear Research Institute (ICPI), an analytical protocol to evaluate the collagen structure degradation under the environmental factors

influence was developed. The protocol is strongly based on the experiments performed with non-destructive and micro-destructive techniques on new and artificial aged collagen supports, among them Fourier Transformed Infrared Spectroscopy coupled with an Attenuated Total Reflectance Unit (FTIR/ ATR) and Shrinkage temperature measurements (MHT).

The present study, developed within ETNO-PEL project, intends to establish the degradation level of the collagen support in ethnographical objects from Bucovina Museum, by using FTIR/ ATR and MHT method.

2. Evaluation of collagen based materials degradation, according to literature

2.1. FTIR

Collagen based materials degradation could be evaluated by infrared analysis, as mentioned in literature [1, 2, 3]. (i) Gelatinization (Δv) (the helix-coil conversion, i.e. collagen to gelatine) corresponds to an increase in the separation of the amide I (AI) and amide II (AII) bands, the value being around 100 cm^{-1} for new leathers; (ii) degradation caused by hydrolysis (AI/AII) corresponds to peptide links breakdown to form amino acids. In the FTIR spectra this could be observed by the AI/AII ratio which is about 1.25 for new leathers; (iii) oxidation ($v_{C=O}$) of the polypeptide chains results in formation of carbonyl compounds, visible in the spectra by a small signal at about 1740 cm^{-1} ; (iv) triple helix integrity (A_{III}/A_{1450}): it is considered that the structure of the triple helix is preserved when the ratio is equal or higher than 1.

Damage assessment of leather by infrared analysis may be influenced by the phenolic bands corresponding to tanning agents which superpose with the investigated signals.

2.2. MHT

When collagen fibres are heated in water, they will deform over a distinct temperature interval. Deformation is seen as shrinkage of the fibres. The shrinkage temperature (T_s) is a measure of the hydrothermal stability of the collagen hide, a measurement of the number and stability of the bonds holding the collagen structure. This is dependent on the strength and quality of the skin material and the degree of its deterioration.

When discussed about shrinkage temperature measurements the following intervals are considered:

A1 and A2- Distinct shrinkage activity is observed in individual fibres (T_{first} , the temperature when the first shrinkage takes place, marks the beginning of the interval A1 while T_{last} is the temperature of the last shrinkage which marks the end of the A2 interval)

B1 and B2 - Shrinkage activity in one fibre (occasionally more) is immediately followed by shrinkage activity in another fibre.

C - At least two fibres show shrinkage activity simultaneously and continuously. The start temperature of this main interval of shrinkage is the shrinkage temperature, T_s .

As a function of temperature a new collagen fibre sample undergoes the following changes: *no activity* - A₁ - B₁ - C - B₂ - A₂ - *complete shrinkage* [4, 5]

According to literature, the shrinkage temperature of the leather will be below that of raw unhaired skin (60°C) if large chemical changes occur in the collagen and the

tannin structure. On the other hand, with progressive deterioration, it could be observed that for artificial aged leathers, the length of the shrinkage intervals (A1, B1, C, A2, and B2) suffers changes as well as for naturally aged leathers and the shrinkage temperature (Ts) decreases. Accordingly, in the first stage of ageing, the intervals A1, B1 and C increase; in the second stage the A1, B1 and C tend to decrease while the A2, B2 increase; in the last stage all shrinkage intervals decrease. The shrinkage temperature (Ts) decreases continuously with ageing [4].

3. Experimental

3.1. Samples

Ethnographical samples from objects preserved in Bucovina Museum (Table 1) or being under restoration in the museums' workshops were investigated by Infrared Spectroscopy Fourier Transformed/ Attenuated Total Reflection (FTIR/ ATR) and Micro Hot Table method (MHT).

Table 1. Ethnographical leathers under consideration

Sample code	Description
C1	Belt – from a hunting bag
C2	Children belt
ST_S	Lectern from Sucevita Monastery
GV	Hunting belt
SA1	Water bag
SA2	Water bag
SA3	Water bag

3.2. Instrumentation

FTIR/ATR analysis

FTIR measurements were performed with an Alpha Bruker Optics spectrometer (Figure 1) equipped with an ATR unit having incorporated a diamond crystal. Opus 6.5. software was used for data evaluation. 64 scans were collected for each sample, with a resolution of 4 cm^{-1} , in the $4000\text{ to }450\text{ cm}^{-1}$ range. Minimum three measurements were made for each side and the average of them (obtained with the software Opus 6.5 facility for hair and flesh side separately) was used for evaluation. Spectra were collected directly from the collagen based material. A background was collected before each group of six analyses.

MHT

Shrinkage temperature (hydrothermal activity of collagen fibers) was measured with a CALORIS Hot Table adapted to a Leica S4E stereomicroscope (Figure 2). The magnification used was x40. Samples about 0.01 mg taken from the corium side were wetted with de-mineralized water for 10 minutes on a microscope slide having a concavity. The fibers were separated in water and covered with a second microscope slide. The slides were placed on the hot table and heated with a $2^{\circ}\text{C}/\text{min}$ rate. F.L.T.K.

1.1.X software was used for control and data collection. Two measurements were performed for each sample.



Figure 1. Alpha Bruker Optics Spectrometer



Figure 2. MHT instrument - CALORIS Hot Table adapted to a Leica S4E stereomicroscope

4. Results and discussion

FTIR/ATR

The FTIR spectra of all the investigated samples show the features usually found in the secondary structure of collagen: (i) amide I ($C=O$ stretching vibration around $1630 - 1650 \text{ cm}^{-1}$); (ii) amide II (bending vibration of the $N-H$ bonds around $1535 - 1545 \text{ cm}^{-1}$); (iii) amide III ($C-N$ stretching vibration and bending vibration of the $N-H$ bonds around $1230 - 1240 \text{ cm}^{-1}$); (iv) band at 1450 cm^{-1} (CH_3 bending vibrations).

Besides, weak lines around 2950 and 2850 cm^{-1} , originating from the $C-H$ stretching of $-CH_2-$ and $-CH_3-$ groups can be observed. They usually occur in the amino acid residues which form the polypeptide chain.

The characteristics of the ATR/FTIR spectra (the band positions - A_I , A_{II} , A_{III} , A_{1450} , the values - A_I/A_{II} , A_{III}/A_{1450} , $\Delta\nu$ and $\nu_{C=O}$) are presented in Table 2. For the examination of leather hydrolysis and triple helix integrity, the A_I/A_{II} and A_{III}/A_{1450} ratios are plotted in Figure 3 and gelatinization in Figure 4.

Table 2. Characteristics of ATR/FTIR spectra for the ethnographical leather:

Sample	A_I (cm^{-1})	A_{II} (cm^{-1})	A_{III} (cm^{-1})	A_{1450} (cm^{-1})	A_I/A_{II}	$\Delta\nu$ (cm^{-1})	A_{III}/A_{1450}	$\nu_{C=O}$
C1_f	1640	1542	1234	1446	1.61	98	0.67	-
C1_h	1643	1537	1233	1446	1.93	106	0.53	-
C2_f	1634	1545	1233	1462	1.43	89	0.60	-
C2_h	1640	1544	1230	1461	1.49	96	0.66	-
ST_S_f	1638	1546	1233	1447	1.75	92	0.92	+
ST_S_h	1643	1547	1248	1459	1.42	96	0.72	+
GV_f	1633	1543	1236	1450	1.30	90	0.70	+

INVESTIGATION OF COLLAGEN BASED SUPPORT IN...

GV_h	1641	1539	1238	1461	1.34	102	0.61	+
SA1_f	1643	1537	1238	1452	1.33	106	0.80	+
SA1_h	1643	1537	1238	1452	1.33	106	0.80	+
SA2_f	1631	1539	1234	1451	1.42	92	0.59	-
SA2_h	1641	1540	1237	1452	1.52	101	0.27	-
SA3_f	1632	1538	1234	1451	1.38	94	0.81	-
SA3_h	1631	1540	1236	1450	1.42	91	0.82	-

Note: C1_f and C1_h (and others) correspond to the analysis performed on the flesh and hair side respectively

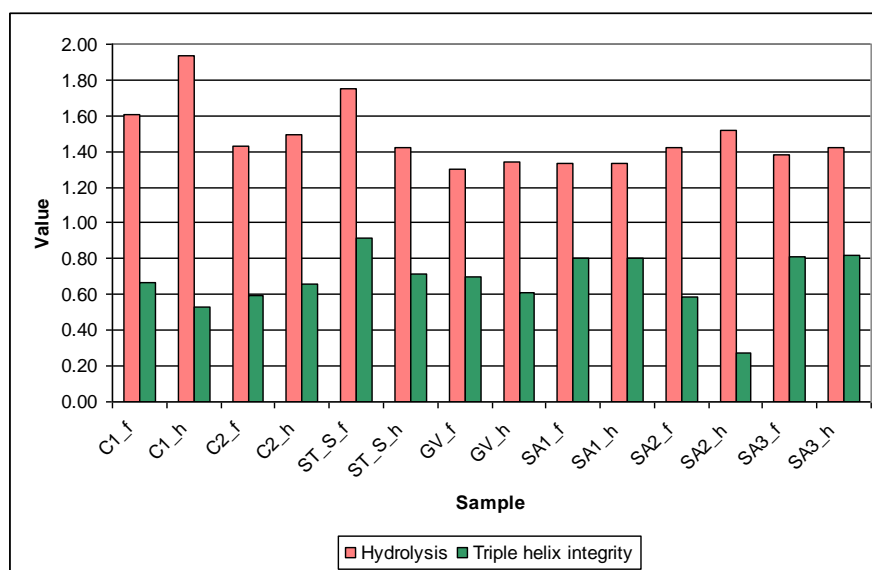


Figure 3. Hydrolysis (A_I/A_{II}) and triple helix integrity (A_{III}/A_{1450}) of the ethnographical leathers.

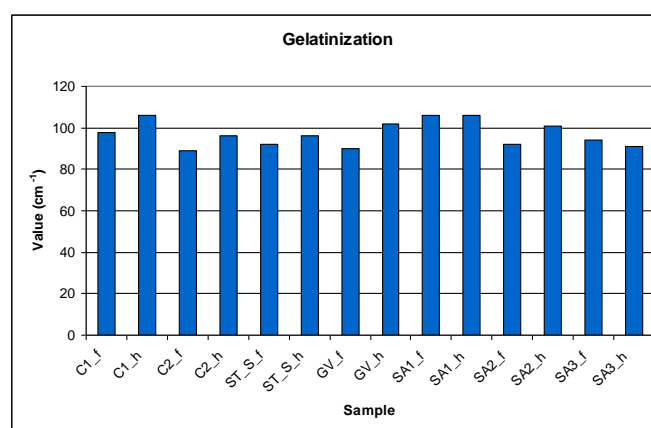


Figure 4. Degradation by gelatinization ($\Delta \nu$) of the ethnographical leathers

Ratio A_I/A_{II} varies between 1.30 and 1.93, which suggest that most of the leathers are degraded by hydrolysis. Except for the ST_S sample, A_I/A_{II} values are higher for the hair side than for the flesh side. The ethnographic leathers are not

degraded by gelatinisation (Figure 4) while only ST_S, GV and SA1 leathers are degraded by oxidation. For all the ethnographic leathers, the A_{III}/A_{1450} values are smaller than 1 which suggests that the triple helix structure is denaturated in all cases.

MHT

The first shrinkage (T_{first}), the start of shrinkage interval C (T_s), the end of shrinkage (T_{last}) and the total interval of the shrinkage activity ($\Delta T_{total} = T_{last} - T_{first}$) of the ethnographical leathers are presented in Table 3, while the length of shrinkage intervals in °C is showed in Table 4 and plotted in Figure 5.

Table 3. The first shrinkage (T_{first}), the start of shrinkage interval C (T_s), the end of shrinkage (T_{last}) and the length of interval C (ΔT_{total}) of the ethnographical leathers

Sample	T_s (°C)	T_{first} (°C)	T_{last} (°C)	ΔT_{total} (°C)
C1	55.3	37.7	77.3	39.6
C2	71.5	46.8	89.2	42.4
ST_S	62.3	42.9	78.0	35.1
GV	53.9	42.7	69.2	26.5
SA1	62.1	39.3	78.4	39.1
SA2	59.3	42.7	76.2	33.5
SA3	53.2	42.3	77.3	35.0

Table 4. Length of shrinkage intervals in °C for ethnographical leathers

Sample	T_{first}	A_1	B_1	C	B_2	A_2
C1	37.7	6.8	10.8	12.0	5.0	5.0
C2	46.8	12.0	12.7	9.9	3.4	4.4
ST_S	42.9	6.2	13.2	7.1	6.0	2.6
GV	42.7	2.5	8.7	5.6	4.5	5.2
SA1	39.3	7.6	15.2	6.6	3.5	6.2
SA2	42.7	2.2	14.4	7.0	3.5	6.4
SA3	42.3	2.4	8.5	9.0	5.5	9.6

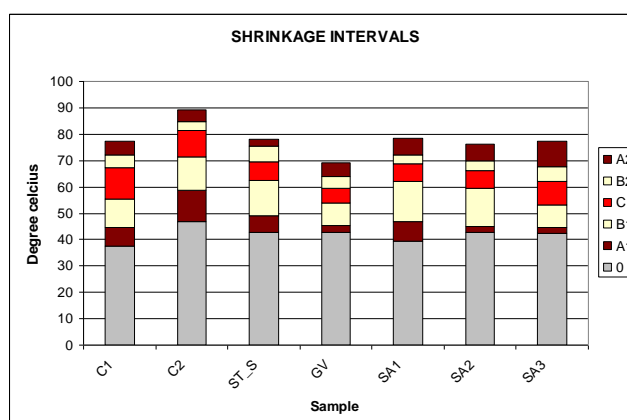


Figure 5. Shrinkage intervals of the ethnographical leathers

For the ethnographical leathers, the shrinkage activity can be observed in all five intervals, the shrinkage temperature varying from 53.2°C to 71.5°C, while ΔT_{total} from

INVESTIGATION OF COLLAGEN BASED SUPPORT IN...

26.5⁰C to 42.4⁰C. C2 sample, with the highest Ts (71.5⁰C) and the largest total interval of shrinkage activity ($\Delta T_{\text{total}}=42.4^{\circ}\text{C}$), has a good condition compared to the others (see Table 3), the most degraded leather being GV, with low Ts (53.9⁰C) and the smallest ΔT_{total} (26.5⁰C). The hydrothermal stability of collagen fibers decrease in the order: C2>ST_S>SA1>SA2>C1>SA3>GV.

5. Conclusion

FTIR spectroscopy and MHT are very useful in the evaluation of degradation level in collagen based support from ethnographical objects. FTIR/ ATR offers information on the conservation state of the surface, while MHT measurements allow conservation level evaluation based on the hydrothermal behaviour. Accordingly, all the investigated collagen based objects from Bucovina Museum are not degraded by gelatinization; the degradation state by hydrolysis increase in the order GV<SA1<SA3<SA2<C2<C1<ST_S, while only ST_S, GV and SA1 are degraded by oxidation. In all cases, the triple helix structure is denaturated. The hydrothermal stability of collagen fibers decrease in the order: C2>ST_S>SA1>SA2>C1>SA3>GV.

6. References

- [1] M. Derrick, *Evaluation of the State of Degradation of Dead Sea Scroll Samples Using FT-IR Spectroscopy*, Annual of the Book and Paper Group, The American Institute for Conservation, Vol. 10 (1991), p. 1-14
- [2] E. Badea, L. Miu, P. Budrugaec, M. Giurginca, A. Mašić, N. Badea, G. Della Gatta, *Study of deterioration of historical parchments by various thermal analysis techniques, complemented by SEM, FTIR, UV-VIS-NIR and unilateral NMR investigations*, Journal of Thermal Analysis and Calorimetry, Vol. 91 (2008) 1, p. 17-27
- [3] G. Goissis, L. Piccirili, J. C. Goes, A. M. de Guzzi Plepis, D. K. Das-Gupta, *Anionic Collagen: Polymer Composites with Improved Dielectric and Rheological Properties*, The International Journal of Artificial Organs, Volume 22, Issue 3 (1998), p. 203-209
- [4] René Larsen, Marie Vest and Kurt Nielsen, *Determination of Hydrothermal Stability (Shrinkage Temperature)*, STEP Leather Project – Protection and Conservation of European Cultural Heritage, Research Report no.1, 1994, p. 151-164
- [5] René Larsen, Dorte V. Poulsen and Marie Vest, *The Hydrothermal Stability (Shrinkage Activity) of Parchments Measured by the Micro Hot Table Method (MHT)*, Microanalysis of parchments, Report to European Commission, London, Archetype Publications, 2002, p. 55-62.

DEFINIREA TERMENULUI DE MONITORIZARE PARTICULARIZAT MONUMENTELOR ISTORICE

Natalia Dănilă-Sandu

Rezumat: Respectul pentru patrimoniul mondial, dar și problemele cu care se confruntă acesta au contribuit la crearea unui cadru legislativ și a unei metodologii de monitorizare a tuturor monumentelor de valoare universală, atât culturale, cât și naturale. Având ca prioritate conservarea acestui patrimoniu, monitorizarea este uneori înțeleasă greșit ca și unealtă de control sau penalizare, atribute pe care nu le are personalul care se ocupă de aceasta.

Aflate permanent în contact cu mediul înconjurător, monumentele în aer liber, deci și cele cu pictură murală, sunt supuse acțiunii factorilor acestui mediu, fără a putea fi izolate, motiv pentru care, în unele cazuri, urmărirea periodică a stării de conservare a acestor obiective rămâne singura soluție pentru salvagardarea tuturor componentelor și caracteristicilor care au contribuit la înscrierea lor în Lista Patrimoniului Mondial, dar și în conștiința noastră a tuturor ca și incontestabile valori.

Cuvinte cheie: monitorizare, UNESCO, monumente, pictură murală, conservare, microclimat, mecanisme de degradare.

Începuturi și definiții. Operele monumentale ale popoarelor sunt purtătoare ale mesajelor spirituale, culturale și politice ale trecutului. Acest aspect a devenit tot mai evident pentru umanitatea care a început să le considere bunuri comune, devenind tot mai interesată în cunoașterea, recunoașterea lor ca valori și salvagardarea în vederea transmiterii lor generațiilor viitoare. Acest fapt a contribuit la crearea unui cadru legislativ, la nivel mondial, care să contribuie la recunoașterea, protejarea și salvarea acestor monumente.

O primă formă a acestor principii fundamentale este dată de Carta de la Atena din 1931, care s-a tradus prin documente naționale, prin activitatea UNESCO și prin crearea de către aceasta a Centrului Internațional de Studii pentru Conservarea și Restaurarea Bunurilor Culturale.

Al doilea Congres internațional al arhitecților și tehnicienilor de monumente istorice a aprobat în 1964 Carta de la Veneția care, printre altele, stipula: „conservarea monumentelor impune în primul rând permanenta lor întreținere”. Aceasta la rândul ei necesită o supraveghere continuă a stării de conservare a acestor monumente – unul din principalele scopuri ale monitorizării monumentelor istorice, așa cum a fost expus în raportul Comitetului Patrimoniului Mondial din decembrie 1994. Prin monitorizarea periodică urmează să se stabilească integritatea elementelor care au contribuit la înscrierea monumentelor și *sit* – urilor pe Lista Patrimoniului Mondial. Acest fapt a fost menționat și în cadrul celei de-a 16-a Sesiuni a Comitetului Patrimoniului Mondial, din

7-14 decembrie 1992 de la Santa Fe, SUA. Cu această ocazie Comitetul a notat că metodologia folosită pentru monitorizarea stării de conservare a proprietăților înscrise pe lista Patrimoniului Mondial din America Latina și Caraibe poate fi adaptată și folosită și de alte țări¹. De asemenea, s-a făcut referire și la posibilitatea îmbogățirii cunoștințelor referitoare la problemele de conservare prin crearea unei baze de date însumând informațiile obținute din rapoartele depuse la Comitetul Patrimoniului Mondial de pe lângă UNESCO.

La cea de-a 17-a Sesiuni a Comitetului Patrimoniului Mondial din 6-11 decembrie 1993, de la Cartagena², au fost identificate cele 3 tipuri de monitorizare:

- a) **Monitorizare sistematică:** un proces continuu de monitorizare a condițiilor proprietăților din Lista Patrimoniului Mondial, completat cu rapoarte periodice;
- b) **Monitorizare ad-hoc:** comunicare cu privire la starea de conservare a unui sit anume, atunci când acest lucru este necesar, de obicei ca răspuns la anumite informații primite de UNESCO sau la anumite situații de urgență;
- c) **Monitorizare administrativă:** o continuare pentru asigurarea implementării Convenției și recomandărilor și deciziilor Biroului Patrimoniului Mondial și a Comitetului, de către statele membre;

În decembrie 1994, la Phuket, Tailanda, Comitetul Patrimoniului Mondial a adoptat o schemă de monitorizare a bunurilor incluse în Lista Patrimoniului Mondial³ și o metodologie de sistematizare a informațiilor rezultate din aceste monitorizări în rapoarte cincinale. În cadrul acestei sesiuni a fost enunțată ideea de *monitorizare* ca și co-operare continuă dintre managerii / proprietarii obiectelor de patrimoniu, instituții de profil și stat, precum și persoane sau instituții din alte țări, constând în observarea continuă a stării proprietăților, identificarea aspectelor care pun în pericol conservarea și caracteristicile specifice ale proprietăților cu stabilirea deciziilor care trebuiesc luate⁴. Monitorizarea urma a se face, începând cu o sumă de cunoștințe referitoare la particularitățile, utilitatea și însemnătatea fiecărui obiect de patrimoniu în parte. Aceasta servind ca fundament pentru un proces continuu de comparare a stării actuale cu ceea ce se cunoaște că ar fi fost din punct de vedere atât fizic, cât și administrativ și social în trecut. Conform schemei de monitorizare elaborate de Comitetul Patrimoniului Mondial, fiecare stat trebuie să transmită Comitetului Patrimoniului Mondial câte un *Raport anual* și unul *periodic*, odată la 5 ani.⁵

¹ Raportul Sesiunii a 16-a a Comitetului Patrimoniului Mondial UNESCO, Cpitoul VIII (*Monitoring of the state of conservation of the world heritage cultural and natural properties*), Santa Fe, SUA, 1992, <http://whc.unesco.org/archive/repcom92.htm#8>, 01.04.2011.

² Raportul Sesiunii a 17-a a Comitetului Patrimoniului Mondial UNESCO, Capitolul IX (*Examination of methodological aspects of monitoring of the state of conservation of world heritage cultural and natural properties*), Cartagena, Columbia, 1993, <http://whc.unesco.org/archive/repcom93.htm>, 03.04.2011.

³ Formularul este elaborat pentru a servi atât patrimoniului cultural cât și celui natural.

⁴ *Raportul Sesiunii a 18-a a Comitetului Patrimoniului Mondial UNESCO, Capitolul IX* (*Monitoring of the state of conservation of the world heritage cultural and natural properties*), Phuket, Tailanda, 1994, <http://whc.unesco.org/archive/repcom94.htm>, 03.04.2011.

⁵ Primele Rapoarte periodice au fost înaintate de România la 30 decembrie 2004 (Partea I) și 30 octombrie 2005 (Partea II).

DEFINIREA TERMENULUI DE MONITORIZARE PARTICULARIZAT...

Prin monitorizare se dorește în primul rând însumarea informațiilor cu privire la conservarea aspectelor care au contribuit la înscrierea monumentelor în LPM, totodată fiind necesară și indicarea unor schimbări, dacă acestea au survenit, și a factorilor care au contribuit la acele schimbări (războaie, calamități naturale, neglijență în conservare, intervenții neavizate, etc.).

Monitorizarea trebuie văzută însă și ca un instrument de prevenire a unor probleme prin depistarea unor degradări încă din stadiile incipiente și nu doar ca o unealtă de control.

În România, monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial se realizează în conformitate cu reglementările UNESCO în domeniu, și prin Hotărârea de Guvern 493/ 2004, prin care a fost adoptată și *Metodologia privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial*⁶. Aceasta este făcută de cel puțin două ori pe an de către autoritățile administrației publice locale prin specialiști cu studii în domeniu și acreditați de Ministerul Culturii și Cultelor. Evaluările stării de conservare și a fenomenelor care o influențează direct sau indirect sunt înscrise în fișe de monitorizare, care se atașează fișei monumentului istoric respectiv. Cele mai multe dintre rapoartele bienale sunt întocmite de către Direcția Pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național a județului din care fac parte monumentele, iar în județul Suceava, monitorizarea monumentelor înscrise în Lista Patrimoniului Mondial este realizată de către Departamentul pentru Monitorizarea Monumentelor Istorice din cadrul Muzeului Bucovinei.

Aspecte ale monitorizării stării de conservare a monumentelor cu pictură murală. În cazul monumentelor în aer liber, problema monitorizării este cu atât mai complexă cu cât componentele acestora răspund diferit și ca timp de reacție și ca efecte, datorită atât materialelor și tehnicilor utilizate în operă, dar și factorilor mediului înconjurător de care un monument istoric nu poate fi izolat. Un caz aparte îl constituie monumentele cu decor policrom, în special cele cu pictură murală exterioară, monitorizarea periodică a acestora devenind cu atât mai necesară cu cât aceste obiective sunt expuse continuu influenței proceselor naturale de deteriorare.

Un aspect important în monitorizarea monumentelor istorice este necesitatea unei colaborări interdisciplinare. Aceasta rezultă în primul rând din neputința de a determina cu exactitate, uneori doar prin investigație optică, problemele care afectează suprafețele murale. Un exemplu elocvent e dat de alterările de natură microbiologică care sunt uneori greu de deosebit de eflorescențele saline, întrucât acestea au de multe ori un aspect similar (voaluri albicioase). Însă de cele mai multe ori ambele sunt prezente pe aceeași suprafață picturală, motiv pentru care sunt necesare întotdeauna analize de laborator. Uneori putem suspecta un atac biologic prin simpla vizualizare a suprafeței. Existența unor pete albicioase insulare, dintre care unele ocolesc anumite zone (aureole sau alte elemente aurite, pigmenții pe bază de cupru sau pigmentul roșu cinabru), denotă existența și a unui atac biologic (fig. 1) (acesta putând fi suspectat și

⁶ Hotărâre Nr. 493 din 1 aprilie 2004 *pentru aprobarea Metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și a Metodologiei privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial*, Monitorul Oficial nr. 380 din 30 aprilie 2004.

datorită mirosului), însă doar prin investigare optică nu putem exclude și existența altor probleme de natură fizico-chimică sau biologică. Prin specificul lor, factorii biodeteriogeni acționează asupra stratului pictural și a stratului suport, provocând alterări fizice și chimice; unele bacterii întâlnite pe suprafețele de pictură pot influența fenomenul de alterare estetică prin capacitatea lor de a produce săruri⁷, ca și în cazul celor halofile care contribuie la albirea suprafețelor⁸.

Pictura murală în special prezintă alterări ale culorilor cauzată de depuneri de praf, fum, de eroziuni ale vântului (în special la exterior, dar și la interior în zonele din apropierea ușilor sau ferestrelor), de umiditate sau din alte cauze. De multe ori degradările nu se manifestă decât după o perioadă de timp, uneori mult după ce acțiunea factorilor a început și chiar și după ce sursa a fost înlăturată.

Principalele cauze care contribuie la apariția degradărilor sunt variațiile mari ale microclimatului, prezența umidității (indiferent de sursă), a sărurilor și a factorilor biodeteriogeni.

Unul dintre aspectele care caracterizează picturile murale în tehnica *a fresco* este *porozitatea* mare a materialelor folosite, ceea ce implică o accesibilitate mărită a agenților externi, potențial agresivi, atât în stare lichidă, cât și gazoasă (soluții saline, vapori de apă, soluții caracteristice intervențiilor de restaurare etc.)⁹.

Pe de altă parte, picturile murale sunt, și rămân și după intervențiile de restaurare, *sisteme fizico-chimice deschise*¹⁰. Contactul picturii murale cu structura de zidărie, care la rândul ei este afectată permanent de fenomene de natură chimică, fizică, biologică etc., se răsfrânge asupra stării de conservare a straturilor suport, respectiv a pigmentilor.

Factorii din imediata apropiere a monumentului, așa ca vegetația abundentă, poluarea, cursurile de apă, săpăturile arheologice, reparații ale acoperișului sau rigolelor, ridicarea sau dărâmarea unor construcții, căi de acces, parcuri etc., pot influența parametrii ambientali ai microclimatului sau statica monumentului. Trebuie menționat faptul că, în cazul picturilor murale, care, de cele mai multe ori se află pe monumente în aer liber, microclima este aproape imposibil de controlat. Schimbările produse se pot manifesta după o perioadă mai scurtă sau mai lungă de timp, motiv pentru care se impune urmărirea comportării în timp a zonelor care ar putea fi afectate, înaintea producerii unor schimbări ireversibile (fig. 2 și 3).

Poluarea atmosferică poate avea de asemenea o influență semnificativă asupra degradării monumentelor istorice, fiind unul dintre factorii care cauzează coroziunea materialelor componente ale acestora. S-a estimat că în Statele Unite ale Americii 4% din produsul național brut este direcționat către restaurarea obiectelor afectate de

⁷ L. Laiz, D. Recio, B. Hermosin & C. Saiz Jimenes, *Microbial communities in salt efflorescences*, Instituto de Recursos Naturales Y Agrobiologia, C.S.I.C., *apud.* Oliviu Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007, pp. 106.

⁸ Oliviu Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007, pp. 106.

⁹ Mauro Matteini, Arcangelo Moles, *Considerazione sui processi alterativi piu frequenti dei dipinti murali*, "Le pitture murali. Tecniche, problemi, conservazione", Opificio delle Pietre Dure, Centro di Restauro, Firenze, 1990, pp. 155.

¹⁰ *Ibidem*.

DEFINIREA TERMENULUI DE MONITORIZARE PARTICULARIZAT...

coroziune, aproape jumătate dintre cazuri putând fi evitate, fiind cauzate de factorul uman¹¹. Obiecte de patrimoniu de mare valoare, multe dintre ele de neînlocuit, sunt supuse degradărilor cauzate de poluarea atmosferică, rata, nivelul de vulnerabilitate și costurile aferente restaurării acestora variind de la caz la caz, în funcție de nivelul de poluare, materialele utilizate în operă, calitatea intervențiilor anterioare etc.

Nordul Moldovei nu este o zonă intens industrializată, ceea ce poate fi considerat un atu pentru monumentele de aici. Cu toate acestea, există alte surse de poluare care pot afecta atât pictura exterioară, dar și pe cea de la interiorul monumentelor. La interior trebuie avută în vedere influența *dioxidului de carbon*, influență care se manifestă în special în condițiile aglomerărilor umane (în timpul slujbelor sau a grupurilor numeroase de vizitatori)¹². Tencuielile pe bază de var, în particular frescele și picturile cu var, sunt supuse unei alterări chimice datorate acțiunilor combinate ale apei și *anhidridei carbonice* din aer care în prezența apei, formează un acid foarte slab – acidul carbonic care dizolvă foarte lent carbonatul de calciu și îl transformă în bicarbonat de calciu¹³ (după evaporarea apei, se manifestă sub forma unor voaluri albe pe suprafața picturii).

Un fenomen intermitent care contribuie la degradarea picturilor murale este înghețul. Acțiunea acestui asupra zidurilor umede este extrem de rapidă și de distructivă: tencuielile slăbesc și se desprind sub efectul apei care trece la starea de gheață. Oscilațiile mari de temperatură care se întâlnesc în anumite regiuni, cauzează înghețul tencuielilor pe timp de noapte și expunerea la căldura solară pe timpul zilei, ceea ce rezultă într-o dezagregare lentă, greu de observat în stadiile incipiente, dar foarte periculoase, motiv pentru care depistarea suprafețelor afectate sau susceptibile de a fi afectate de acest fenomen devine imperativă. Cele mai susceptibile acestui fenomen se prezintă fațadele de sud și parțial cele vestice, în timp ce nordul și estul sunt mai puțin afectate datorită fluctuațiilor mai mici ale temperaturii¹⁴.

De altfel fluctuațiile mari ale temperaturii și umidității contribuie intens la degradarea atât a tencuielilor, cât și a picturilor murale. Totodată introducerea unui sistem de încălzire, fie și prin pardoseală, poate avea urmări grave atât pentru pictura murală, cât și pentru obiectele din lemn sau pentru țesături, deoarece aceste sisteme sunt utilizate intermitent cauzând variații mari de temperatură, care la rândul ei influențează nivelul umidității de la interiorul monumentelor, acesta fiind unul dintre cazurile cele mai dezastruoase, dar și cele mai frecvente, din păcate. Totuși și utilizarea continuă a unui sistem de încălzire, poate cauza probleme pentru artefacte, pentru că temperatura,

¹¹ R. Van Grieken, F. Delalieux and K. Gysels, *Cultural heritage and the environment*, în «Pure and Applied Chemistry - PURE APPL CHEM», vol. 70, no. 12, pp. 2327-2331, Marea Britanie

¹² Oliviu Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei, modificări estetice și restaurare*, Editura Accent Print, Suceava, 2007, pp. 186.

¹³ Paolo și Laura Mora, Paul Philippot, *Conservarea picturilor murale*, Editura Meridiane, București, 1986, pp. 189.

¹⁴ National Report on the State of the Environment in Armenia in 2002, Yerevan, 2003, Partea III, *Cultural Heritage, Environmental Impacts on Historical and Cultural Monuments. Measures to protect Cultural Heritage*, pp. 93,

<http://www.unece.org/env/europe/monitoring/Armenia/en/Part%20III%20-%20Ch.%201.pdf>

deși constantă, cauzează scăderea drastică a nivelului umidității, ceea ce duce la pierderea apei de constituție din obiectele de la interior, inclusiv din tencuieli¹⁵.

Trebuie menționat și faptul că factorul uman joacă un rol foarte important în ce privește situația monumentelor, atât prin intervențiile directe asupra acestora, cât și prin activități, uneori din afara zonei protejate care însă pot contribui la modificări importante ale microclimatului și pot afecta starea de conservare a tuturor elementelor componente.

Având în vedere că efectele factorilor de degradare predomină mult timp, chiar dacă cauza apariției lor a fost eliminată, fenomenele neputând fi înlăturate în totalitate, singura soluție pentru salvagardarea monumentelor istorice și a decorului policrom al acestora precum și a patrimoniului mobil aferent, este urmărirea periodică a stării de conservare și sesizarea celor mai mici schimbări survenite, detectarea cauzelor și informarea instituțiilor responsabile în vederea remedierii situației.

Totuși este important să menționăm că doar procesul de monitorizare nu poate contribui întotdeauna la conservarea în bune condiții a unor monumente de valoare. Depistarea la timp a unor fenomene care pot influența bunăstarea fie a unor elemente separate (structură, pictură, patrimoniu mobil etc.), fie a întregului ansamblu (în special prin ridicarea unor clădiri noi în zona protejată sau de protecție, trafic intens, calamități naturale, conflicte militare) pot fi de un real ajutor pentru salvagardarea unor componente ale ansamblurilor monumentale, inclusiv ale decorului policrom. Din păcate de multe ori rezolvarea unor probleme vitale pentru conservarea monumentelor sunt tergiversate de lipsa de reacție a persoanelor responsabile de monument, inclusiv a autorităților, în special dacă aceasta implică finanțarea unor lucrări de amploare (schimbarea învelitorilor, refacerea rigolelor, crearea sau refacerea sistemului de colectare a apelor meteorice) (Fig. 4). Astfel, intervențiile se produc fie prea târziu, fie ineficient, vizându-se înlăturarea doar a efectelor fără eliminarea cauzelor, rezultatul fiind unul devastator, mai ales prin efectele care pot dăinui o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp. Implicațiile rezultate din coroborarea tuturor factorilor existenți la un monument pot cauza deteriorări importante tuturor componentelor unui monument, inclusiv picturilor murale și patrimoniului mobil de mare valoare.

Bibliografie:

Camuffo Dario, *Investigations performed to point out the interactions between artworks and microclimate variability within the European Project Friendly-Heating*, în "SAVING SACRED RELICS OF EUROPEAN MEDIEVAL CULTURAL HERITAGE"- Book of abstracts, Gura Humorului, România, 16-29 Iulie, 2006.

Camuffo Dario, *Microclimate for Cultural Heritage, (Developments in Atmospheric Science)*, Elsevier Science, 1998.

¹⁵ Dario Camuffo, *Investigations performed to point out the interactions between artworks and microclimate variability within the European Project Friendly-Heating*, în "SAVING SACRED RELICS OF EUROPEAN MEDIEVAL CULTURAL HERITAGE"- Book of abstracts, Gura Humorului, România, 16-29 Iulie, 2006.

DEFINIREA TERMENULUI DE MONITORIZARE PARTICULARIZAT...

Lazăr Ion, Dumitru Lucia, *Bacteria and their role in the deterioration of frescos of the complex of Monasteries from Northern Moldavia*, Rev. Roum. Biol. – Botanique, tome 18, nr. 3, București, 1973.

Matteini Mauro, Moles Arcangelo, *Considerazione sui processi alterativi piu frequenti dei dipinti murali*, “Le pitture murali. Tecniche, problemi, conservazione”, Opificio delle Pietre Dure, Centro di Restauro, Firenze, 1990.

Mora Paolo și Laura, Philippot Paul, *Conservarea picturilor murale*, Editura Meridiane, București, 1986.

Rosina E., Ludwig N., Redaelli V., *Metodi per la misura dell'umidità nei materiali dell'edilizia storica: legno e intonaci*, X Congresso Nazionale AIPnD, Ravenna 2003, editura AIPnD, Brescia, 2003.

Van Grieken R., Delalieux F. and Gysels K., *Cultural heritage and the environment*, în “Pure and Applied Chemistry”- PURE APPL CHEM , vol. 70, no. 12, Marea Britanie.

HOTĂRÂRE Nr. 493 din 1 aprilie 2004 pentru aprobarea Metodologiei privind monitorizarea monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial și a Metodologiei privind elaborarea și conținutul-cadru al planurilor de protecție și gestiune a monumentelor istorice înscrise în Lista patrimoniului mondial, Monitorul Oficial nr. 380 din 30 aprilie 2004.

LEGE Nr. 422 din 18 iulie 2001, *** Republicată, privind protejarea monumentelor istorice, publicată în Monitorul Oficial nr. 938 din 20 noiembrie 2006.

ORDONANȚĂ Nr. 47 din 30 ianuarie 2000, privind stabilirea unor măsuri de protecție a monumentelor istorice care fac parte din Lista patrimoniului mondial, publicată în Monitorul Oficial nr. 45 din 31 ianuarie 2000.

<http://whc.unesco.org/archive/repcom92.htm#8>

<http://whc.unesco.org/archive/repcom93.htm>

<http://whc.unesco.org/archive/repcom94.htm>

<http://whc.unesco.org/pg.cfm?cid=2>

<http://www.unece.org/env/europe/monitoring/Armenia/en/Part%20III%20-%20Ch.%201.pdf>

ANEXĂ. DOCUMENTAȚIE FOTOGRAFICĂ



Figura 1. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore, interior, absida altarului. Prezența voalurilor albicioase doar pe anumite forme, ocolirea de către acestea a aureolelor și fondurilor, denotă existența unui atac biologic, însă nu exclude prezența și a unor degradări de natură fizico-chimică.



Figura 2. Biserica mănăstirii Voroneț, exterior, fațada de sud. Prezența îndelungate a apei în structura de zidărie a cauzat modificarea estetică, ireversibilă, a pigmentului albastru azurit în verde malahit. Acest fenomen poate fi observat și în zona inferioară a picturilor murale de la exteriorul bisericilor mănăstirilor Moldovița, Humor și Probota, dar și în zona superioară a picturii exterioare de la biserica din Arbore.



Figura 3. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore, fațada de sud. Alterarea pigmentilor și pierderea unei suprafețe importante a stratului suport și implicit a stratului de culoare aflat în zona de influență ca urmare a acțiunii îndelungate a umidității de infiltrație cauzate de deficiențele învelitorii (biserica a rămas o lungă perioadă de timp fără acoperiș).



Figura 4. Biserica „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul” din Arbore, fațada de sud. Infiltrații cauzate de ploile abundente din vara anului 2010, ca urmare a tergiversării schimbării învelitorii aflate într-o stare de conservare precară, având numeroase găuri care nu mai asigurau izolarea eficientă a structurii și picturii de intemperii.

PREZENTAREA ESTETICĂ ÎN PICTURA MURALĂ MEDIEVALĂ – INTEGRARE CROMATICĂ SAU REPICTARE – BISERICA MĂNĂSTIRII PROBOTA ȘI BISERICA MĂNĂSTIRII SFÂNTUL IOAN CEL NOU DE LA SUCEAVA

Paula VARTOLOMEI

Rezumat: Lucrarea de față își propune să prezinte evoluția în timp a conceptului de prezentare estetică, de la *repictare* la *integrare*. Studiu comparativ este aplicat picturilor murale medievale de la biserica Mănăstirii Probota și biserica Mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou* din Suceava. Folosirea integrării cromatice în cadrul procesului de restaurare și nu a refacerii imaginii prin repictare, cu respectarea principiilor restaurării, contribuie la restabilirea uniformității suprafeței pictate fără riscul alterării picturii murale originale cu posibilitatea lizibilității intervenției.

Cuvinte cheie: pictură murală, prezentare estetică, integrare, repictare, conservare-restaurare, lacună, biserica, mănăstirea.

Reconstituirea unității estetice a unei picturi murale se realizează la finalul procesului de conservare–restaurare, moment în care toate problemele legate de conservarea picturii sunt rezolvate. Conform principiilor restaurării prin prezentarea estetică se urmărește păstrarea caracterului original și vizibilitatea intervențiilor de restaurare, fără a naște ori sugera o imagine falsă¹; mai mult, intervenția trebuie să fie reversibilă. Din păcate, integrarea deși respectă principiile de restaurare, a fost, dar în anumite cazuri este și în prezent, confundată și înlocuită cu repictarea.

Prin restaurare se înțelege totalitatea operațiunilor menite să redea eficiența unei opere de artă, adică să-i restabilească funcția originală, motiv pentru care într-o definiție mai generală, restaurarea cuprinde întreg procesul de conservare dar și de punere în valoare a operei de artă, respectiv a monumentelor, picturilor murale, etc. Principala țintă a intervențiilor din cadrul procesului de restaurare este prelungirea existenței operei de artă (monumentului, picturii murale) cu păstrarea și însemnarea tuturor schimbărilor survenite în timp. Dintre toate intervențiile care alcătuiesc vastul proces de restaurare a unei picturi murale în cazul de față mă voi opri asupra prezentării estetice. Aceasta reprezintă etapa finală în cadrul restaurării, dar totodată a reprezentat un punct de contradicție între restauratori de-a lungul timpului. Subiectivitatea înțelegerii și interpretării ei, deși supusă principiilor restaurării a dus la apariția în timp a diferitelor concepte estetice, care au funcționat sub diverse denumiri diferențiindu-se, suprapunându-se ori confundându-se între ele. Spre exemplificarea termenilor de

¹ Tereza Sinigalia, Oliviu Boldura, *Monumente Medievale din România*, București, Ed. ACS, 2010, Colecția Vetre de Lumină, p. 238.

integrarea și *repictare* m-am oprit la pictura murală de la biserica mănăstirii Probota înainte și după restaurarea acesteia (1997-2000²) și la pictura murală de la biserica mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, din timpul restaurării austriacului Karl Romstorfer³.

Pentru a desluși diferențele dintre cei doi termeni, anume *integrare* și *repictare*, apelăm la definițiile din materialele de specialitate. Astfel în timp ce *integrarea* denumită uneori și reintegrare „se referă la un ansamblu de operațiuni privind tratarea lacunelor imaginii picturale în vederea refacerii pe cât posibil a lecturii operei fără a produce un fals istoric și estetic”⁴, *repictarea* este văzută ca „acoperirea totală sau parțială a stratului pictural original cu un nou strat de pictură aplicat în aceeași tehnică sau într-o tehnică diferită”⁵.

Conform principiilor restaurării picturii murale, din punct de vedere estetic integrarea cromatică ajută la ușurarea vizualizării unității operei restabilind continuitatea imaginii, ceea ce înseamnă că această intervenție se oprește acolo unde începe ipoteza⁶. În același timp această operațiune trebuie să țină cont de instanța istorică a picturii și este necesar ca ea să se distingă de original. Aspectul diferit este realizat prin folosirea unor tonuri de gri ușor potentate cu valențe cromatice din imediata apropiere a lacunei integrate sub forma unui laviu (în cazul metodei de tip *velatura*), ori a unui sistem de hașuri bazat pe principiul diviziunii tornurilor (în cazul metodei de tip *tratteggio*). În funcție de tipul sau extinderea lacunelor, integrarea cromatică poate lua diferite forme - *velatura*, *ritoco*, *tratteggio*. Prin atenuarea contrastelor produse de albul lacunelor, la nivelul patinei, fără o imitare a cromatiei locale, se transmite optic imaginea unitară a picturii originale. Preferința restauratorilor pentru acuarelă (caracterizată prin simplitate, transparentă, reversibilitate fără a degrada originalul dacă se suprapune din greșeală), se datorează principiului reversibilității materialelor folosite în restaurare. Aplicarea sa transparentă asigură un retuș fără greutate, care nu iese în evidență prin materialitatea sa.

Există și modalitatea de prezentare estetică la nivel arheologic, în care, diminuarea albului lacunelor presupune minima intervenție și se referă doar la o egalizare a patinei suprafeței. Acest tip de integrare cromatică aduce în prim plan fragmentele de pictură originale și duce în plan secund lacunele stratului de culoare.

Trebuie avut în vedere faptul că pictura murală care decorează arhitectura are o funcție bine definită în biserică, atât sub aspect catehetic (învățătura care este transmisă sub forma imaginilor pictate) cât și liturgic (dispunerea programului iconografic în corespondență cu modul de desfășurare a slujbelor de cult). Ținând cont de principiile restaurării și de funcția picturii murale în biserică, indiferent de metoda de prezentare estetică pe care o alegem ca restauratori, în funcție de cazuistică, este de evitat să dăm

² Tonellotto Alfeo, Valente Ignazio (coordonatori), *UNESCO - The restoration of the Probota monastery 1996-2001*, Helsinki, Ed. Metaneira, 2001, p. 395.

³ Ioan Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava – Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Suceava, Ed. Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1988, pp. 47-48.

⁴ Cesare Brandi, *Teoria Restaurării*, București, Ed. Meridiane, 1996, p. 215.

⁵ *Ibidem*, p. 223.

⁶ Paolo și Laura Mora, Paul Philippot, *Conservarea picturilor murale*, București, Ed. Meridiane, 1986, p. 294.

PREZENTAREA ESTETICĂ ÎN PICTURA MURALĂ MEDIEVALĂ...

curs unei integrări ipotetice⁷.

În cazul *repictării* deosebim conform definiției termenului două tipuri: unul în care repictarea acoperă întreaga suprafață originală, cum este cazul repictării în ulei peste pictura *a fresco* realizată la biserica mănăstirii Probota și cel de-al doilea în care repictarea acoperă parțial originalul ca în cazul repictărilor din timpul restaurării austriacului Karl Romstorfer la biserica „*Sfântul Gheorghe*” a mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*. Ambele tipuri de repictare pot fi executate în aceeași perioadă cu originalul, uneori chiar de autorul picturii, sau în timpul unor modificări a monumentului sau chiar cu ocazia așa ziselor „*reîmprospătări*”⁸. În cazurile fericite repictările pot avea valoare istorică sau estetică, moment în care procesul de conservare-restaurare trebuie să țină seamă de ele. Din păcate există și situații când repictările produc mai mult rău, distrugând din nefericire originalul, producând un fals istoric. Retușul folosit în special în perioada de început a restaurărilor picturilor murale, nu se ferea să reinventeze, limitându-se foarte rar la lacune și trecând foarte ușor pragul ce delimitează integrarea cromatică de repictare, astfel „vine un moment în care, retușul depășind originalul, sentimentul de falsificare sau de confuzie devine inevitabil”⁹.

În cazul repictării din naosul bisericii „*Sfântul Nicolae*” a mănăstirii Probota, exemplificăm scena „*Iisus mergând spre Pilat*”, din *Ciclul Patimilor*. Este cunoscut în documentele de arhivă faptul că biserica a suferit la mijlocul secolului al XIX-lea, la interior în altar, naos, turlă și gropniță o repictare *ton-sur-ton*¹⁰, care răspundea gustului epocii, marcat de influențe neorealiste (**Fig. 1**). Noua pictură a avut drept scop înmprospătarea picturii originale cu o altă reprezentare stilistică, deoarece cercetările stratigrafice efectuate cu ocazia restaurării au reliefat că unele suprafețe din zona superioară suferiseră degradări datorită infiltrațiilor¹¹. S-a păstrat programul iconografic inițial, cu unele retușuri executate peste anumite elementele compoziționale, modificându-se astfel atât unele ansambluri cât și anumite detalii originale, cum este și cazul dispariției reprezentării lui *Iisus Hristos* (**Fig. 1 și 2**), din scena menționată, în varianta repictată¹². Tratatamentul estetic (din timpul restaurării picturii murale din perioada 1997-2000), al scenei „*Iisus mergând spre Pilat*” și al celor de lângă aceasta, din naosul bisericii, a fost efectuat diferențiat în vederea punerii în valoare a zonelor originale în comparație cu zonele fără pictură, în spiritul conservării originalului, ținând cont de principiile restaurării. În acest scop pentru zonele cu lacune întinse pe suprafețe mai mari, unde pictura *a fresco* s-a pierdut s-a optat pentru păstrarea acestei repictări. Astfel s-a reușit evitarea confuziei vizuale a imaginii, printr-o eventuală completare cromatică subiectivă care ar fi dat naștere la discuții. Soluția aleasă de restauratori marchează nu numai unitatea estetică a programului

⁷ Cesare Brandi, *op. cit.* p. 106.

⁸ Cesare Brandi, *op. cit.* p. 223.

⁹ Paolo și Laura Mora, Paul Philippot, *op. cit.* p. 295.

¹⁰ Tonello Alfeo, Valente Ignazio (coordonatori), *op. cit.*, p. 366.

¹¹ Oliviu Boldura, *Pictura murală din nordul Moldovei modificări estetice și restaurare*, Suceava, Ed. Accent Print, 2007, p. 280.

¹² Tonello Alfeo, Valente Ignazio (coordonatori), *op. cit.*, planșa nr.8.

iconografic ci și cea documentar-istorică¹³.

Cazul bisericii mănăstirii Probota reprezintă un caz fericit, pentru că repictarea în ulei a avut un rol protector, prin faptul că a fost aplicată direct pe frescă, fără a martela suprafața; în acest fel pictura originală în ansamblu s-a conservat bine.

Nu același lucru se poate spune despre repictarea realizată de compatriotul lui Romstorfer, pictorul vienez Johann Viertelberger¹⁴, la biserica „*Sfântul Gheorghe*” a mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, care se încadrează în cel de-al doilea tip de repictare - acoperirea parțială a originalului (**Fig. 3**). Nu putem spune că acest gen de repictare a contribuit la degradarea fizică a stratului de culoare original, în schimb a constituit o alterare estetică și vizuală a imaginii originale. Astfel printr-o repictare selectivă care a avut la bază colorarea efectivă a lacunelor modificând anumite elementele compoziționale, cromatică și uneori chiar și expresia personajelor, este evidentă implicarea personală a restauratorului din acea vreme. Acesta a sugerat doar o reprezentare în stil bizantin¹⁵. Pe zonele cu pictură nerestaurată se pot observa și astăzi urme (pensulări pe zonele lacunare, fără a se ține cont de marginile lacunelor) ale repictării din acea vreme, comparativ cu zonele restaurate (2000-2007)¹⁶ (**Fig.4**). Fără a lua apărarea sau a dezvinovăți pe cineva este de menționat că situația creată la biserica mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava* se derula într-o perioadă în care conceptul și principiile restaurării nu erau clar definite, așa cum le avem în forma actuală. Din păcate, se întâlnesc și în restaurarea contemporană astfel de cazuri, în care aceste principii în ceea ce privește integrarea cromatică a picturii murale, nu sunt respectate (sunt încălcate sau denaturat executate), din motive mai mult sau mai puțin scuzabile. Sunt și cazuri când restauratorul este pus față în față cu doleanțele beneficiarului, care privește pictura doar din perspectiva slujirii cultului. Într-un astfel de moment cea mai bună cale este cea a compromisului minim, cu respectarea principiilor restaurării dar și a caracterul liturgic al picturii murale în spațiul destinat funcției pentru care a fost creată și care definește condițiile sale de lectură. Din păcate, acest gen de compromis ce ar trebui însușit de toți cei care au legătură cu protejarea monumentelor, este uneori încălcat, fie printr-o înțelegere denaturată a principiilor restaurării, fie a unui exces de zel greșit înțeles sau punerii pe primul plan a motivațiilor și dorințelor beneficiarului.

În concluzie putem afirma că opoziția care apare între cei doi termeni, *integrare*, respectiv *repictare*, constă în cazul celui de-al doilea, în interpretarea subiectivă din varii motive, a principiilor ce guvernează prezentarea estetică și a modalităților de integrare. Uitând de păstrarea și conservarea elementelor originale supuse trecerii timpului ce trebuiesc puse în valoare (principii pe care integrarea cromatică le respectă), se ajunge în cazul repictării la o interpretare personală, mergând în anumite situații până la imitarea sau reconstituirea imaginii originale din punct de vedere cromatic, compozițional dar și ca tehnică de execuție. O astfel de abordare specifică repictării nu numai că produce o desfigurare a originalului ci reprezintă totodată un fals din punct de

¹³ Oliviu Boldura, *op. cit.* p. 284.

¹⁴ Ioan Caproșu, *op. cit.* p. 48.

¹⁵ Oliviu Boldura, *op. cit.* pp. 256, 332, 333.

¹⁶ Oliviu Boldura, *op. cit.* p. 256; intervențiile de conservare-restaurare a picturii murale de la Biserica *Sfântul Gheorghe* a Mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou* din Suceava au fost efectuate de către firma Cerecs Art, coordonator expert restaurator Oliviu Boldura.

PREZENTAREA ESTETICĂ ÎN PICTURA MURALĂ MEDIEVALĂ...

vedere istoric, chiar dacă în sprijinul acestui tip de intervenție se aduce argumentul reversibilității acesteia.

Integrarea ca operațiune de restaurare, având de partea ei respectarea principiilor restaurării, contribuie la restabilirea uniformității suprafeței pictate fără riscul alterării picturii murale originale. Totodată dă posibilitatea lizibilității intervenției, în așteptarea unor viitoare noi rezolvări privind prezentarea estetică în cadrul procesului de restaurare pictură murală. Folosirea integrării cromatice în cadrul procesului de restaurare și nu a refacerii imaginii prin repictare, reprezintă un mod cinstit prin care putem transmite mai departe peste timp, nealterate, resursele patrimoniului și valorile identității artistice ale acestuia.

Bibliografie

1. **Tonello Alfeo, Valente Ignazio** (coordonatori), *UNESCO - The restoration of the Probota monastery 1996-2001*, Helsinki, Ed. Metaneira, 2001.
2. **Oliviu Boldura**, *Pictura murală din nordul Moldovei modificări estetice și restaurare*, Suceava, Ed. Accent Print, 2007.
3. **Cesare Brandi**, *Teoria Restaurării*, București, Ed. Meridiane, 1996.
4. **Ioan Caproșu**, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava – Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, Suceava, Ed. Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1988.
5. **Paolo și Laura Mora, Paul Philippot**, *Conservarea picturilor murale*, București, Ed. Meridiane, 1986.
6. **Tereza Sinigalia, Oliviu Boldura**, *Monumente Medievale din România*, București, Ed. ACS, 2010, Colecția Vetre de Lumină.

ANEXĂ FOTOGRAFICĂ



Fig. 1. Biserica Sfântul Nicolae a mănăstirii Probota, naos, scenele „Prinderea lui Iisus” și „Iisus mergând spre Pilat” - repictarea de la mijlocul sec. al XIX-lea. (fragment preluat din Tonello Alfeo, Valente Ignazio (coordonatori), *op. cit.*, planșa nr.8)



Fig. 2. Biserica Sfântul Nicolae a mănăstirii Probota, naos, scenele „Prinderea lui Iisus” și „Iisus mergând spre Pilat”- fragment cu pictura originală după restaurarea picturii murale; în dreapta, la intersecția picturii originale cu zona de repictare este vizibilă silueta lui Iisus care nu apare în repictarea de la mijlocul sec. al XIX-lea.

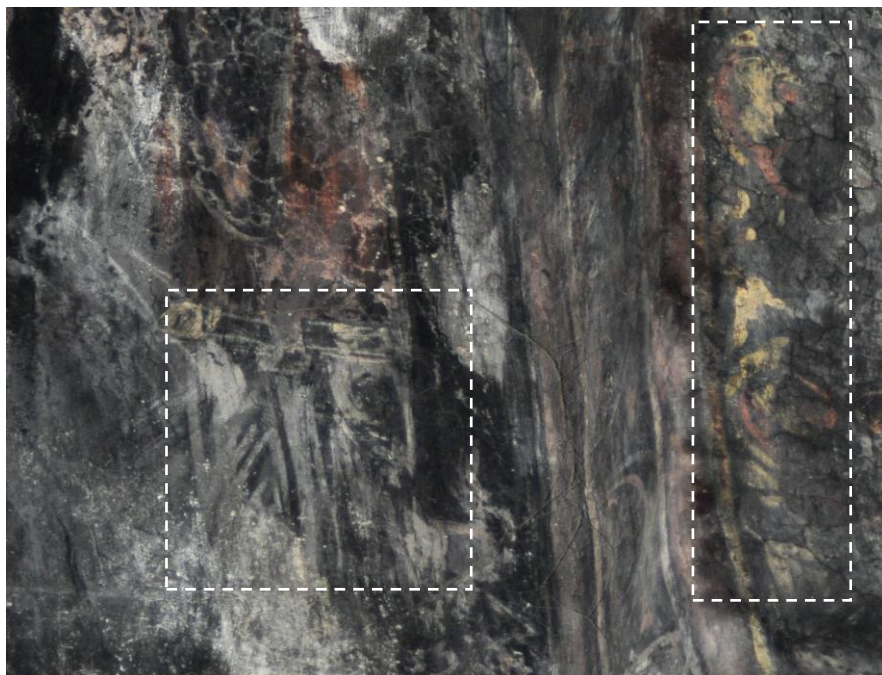


Fig. 3. Biserica *Sfântul Gheorghe* a Mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou* din Suceava, naos – fragment de pictură murală cu repictarea din timpul lui Romstorfer; este vizibilă prin urmele de pensulație mai deschise decât originalul (chiar dacă pictura în cazul de față este acoperită cu depuneri aderente și neaderente).



Fig. 4. Biserica *Sfântul Gheorghe* a Mănăstirii *Sfântul Ioan cel Nou* din Suceava, naos - recuperare estetică a imaginii prin intermediul *integrării*, ca urmare a restaurării din sec. XXI, a picturii murale.

NOTE DE LECTURA

MIHAI ROTEA, *PAGINI DIN PREISTORIA TRANSILVANIEI. EPOCA BRONZULUI.*

Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, 78 pag., 41 fig. incluse în text

Bogdan Petru NICULICĂ

Cunoscutul arheolog dr. Mihai Rotea, de la *Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei* din Cluj-Napoca semnează acest prim volum al sintezei privitoare la epoca bronzului în Transilvania. Specialist format la viguroasa școală preistorică de la Cluj, adept al celor mai noi tehnici și metode de cercetare arheologică, autor al unor lucrări fundamentale pentru cunoașterea conținutului cultural al bronzului intracarpatic (vezi, spre ex. definirea *grupului cultural Copăcenii*), Mihai Rotea ne oferă o incursiune și o viziune modernă, bazată pe cercetări de ultimă oră. Ca motivație, putem cita chiar cele scrise autor în *Introducere* (pag. 5): „Astăzi, mai mult decât în trecut, lumea preistorică se cere a fi redescoperită atât pentru parfumul ei aparte, rezultat al vechimii și misterului care o acoperă și o va acoperi în mare parte, cât și pentru numeroasele modele de civilizație pe care le oferă”.

Cadrul geografic (pag. 7-9) este sintetizat și privit ca suport al dezvoltării civilizației preistorice în Transilvania, resursele diverse, dar, mai ales, cuprul, argintul și aurul, alături de care nu pot fi omise elementele de relief, lemnul, rețeaua hidrografică, „... au constituit fundamentul intensei activități metalurgice constatate în acest spațiu încă din eneolitic”.

Capitolul III, *Epoca bronzului în Transilvania* (pag. 10-53), cel mai însemnat ca pondere în ansamblul volumului, merită a fi parcurs, întrucât oferă o altă viziune, comparativ cu cea „clasică” în care manifestările culturale din Transilvania erau prezentate și înțelese până acum. Astfel, remarcăm și salutăm atitudinea lui Mihai Rotea, care, într-o primă etapă a bronzului timpuriu transilvan introduce cultura Coțofeni, alături de monumentele aparținând culturii Schneckenberg; o a doua etapă de dezvoltare este marcată de evoluția grupului cultural Copăcenii. O atenție deosebită a fost acordată descoperirii de la Florești-*Polus Center*, unde, spre exemplu, s-a făcut o descoperire arheologică remarcabilă. Astfel obiectivul notat R1, reprezintă un tumul în care s-au descoperit mai multe morminte de înhumatie; la baza sa s-a constatat prezența unui ring circular de pietre atent fasonate, dispuse pe cant; în vârful mormintei, care avea o înălțime de aproximativ 2,5 m, era dispusă o statueta-menhir, păstrată fragmentar. În sfârșit, ultima etapă a bronzului timpuriu, mai puțin cunoscută și mai redusă temporal, este caracterizată, conform spuselor autorului, de utilizarea ceramicii decorate cu măturici și impresiunile textile. Metalurgia bronzului timpuriu este atent analizată, remarcându-se o producție modestă metalurgică, explicată de autor pe fondul unei perioade de „repliere” culturală. Totuși, acum apar primele piese de bronz și pseudo-bronz (aliaj cupru-arsen), vârful tehnologic al perioadei fiind reprezentat de topoarele cu

tub de înmănușare transversală, care reprezintă totodată simboluri sociale, însemne ale status-ului social. Se evidențiază producerea locală a acestor artefacte metalurgice, descoperirea numeroaselor tipare de piatră pentru turnarea pieselor fiind în sprijinul acestei afirmații. Este menționat și depozitul de la Vâlcele/Baniabici, compus din peste 40 de topoare cu tub de înmănușare transversală.

Perioada „clasică” a bronzului, cea mijlocie, este reprezentată de culturile Wietenberg, Otomani și Suciul de Sus. Fiecare dintre acestea este tratată în mod egal, atenția îndreptându-se deopotrivă către așezări, rit funerar, evoluție internă, legături. Se pune accent pe realizările artistice deosebite, în domeniul ceramicii, în mod deosebit asupra celei Wietenberg și Suciul de Sus, cu similitudini în lumea egeeană.

Bronzul târziu consemnează, nu doar pentru depresiunea transilvană ci și pentru arealul extracarpatic, un puternic proces de „uniformizare culturală”. Este timpul culturii Noua și în Transilvania, precum și a grupului cultural Lăpuș, desprins din cultura Suciul de Sus, la fel ca grupul Igrița. În special, culturii Noua i se dedică un spațiu amplu, întrucât numărul de descoperiri și relevanța acestora au permis acest lucru. M. Rotea arată că în Transilvania, cultura Noua „cunoaște un facies aparte, care se derulează de-a lungul a trei faze”. O primă fază implică influențele de tip Wietenberg, a doua este cea de maximă exprimare, iar a treia, finală, este de tranziție către epoca următoare (Hallstatt timpuriu). O caracteristică este dată de numărul mare de morminte, majoritar de inhumație, depunerea defuncțiilor chiriciți pe dreapta sau stânga, în gropi simple. Nu lipsesc însă nici mormintele cu scheletele dispuse în cercuri de piatră sau în ciste (cutii de piatră), întotdeauna vasele constituind elementul comun în privința inventarului, deși uneori sunt descoperite inele de buclă de aur sau de bronz, brățări sau ace de bronz. Autorul arată importanța săpăturilor recente din necropola plană de la Florești-*Polus Center*, cea mai însemnată ca dimensiuni din Transilvania. Mormântul notat M 115 prezenta, în zona cefei defunctului, un inel de buclă naviform, lucrat din foiță de aur. În continuarea acestui capitol, sunt trecute în revistă ceramica, așezările, economia animalieră, metalurgia, plastica; sunt pagini de sinteză, interesante, referitoare la modul de viață, la legăturile pe spații largi, la contextele culturale. Trimiterile la *Iliada* sunt binevenite și încadrează în mod sugestiv descoperirile arheologice din Transilvania în cadrul mai larg al concepțiilor despre viață-moarte descrise în poemele homerice.

În capitolul IV (pag. 54-66), *Cultura Wietenberg* este analizată în profunzime, întrucât reprezintă una dintre preocupările mai vechi și constante ale arheologului clujean. Așezările, locuințele, ritul și ritualul funerar, caracteristicile inventarului, indică o veritabilă lume preistorică ce așteaptă încă să fie descoperită. În dezvoltarea ei, cultura Wietenberg comportă patru faze: primele trei au drept fundament stratigrafia verticală bine cunoscută în așezarea de la Derșida, în timp ce ultima fază reprezintă decăderea.

Populația Wietenberg nu a fost una războinică, așa cum s-a crezut multă vreme; M. Rotea afirmă că realitatea este cu totul alta, cel puțin în parte, conflictele majore existând probabil, însă toate acestea au fost depășite de interesele economice, considerate prioritare: exploatarea cuprului, aurului, argintului, a sării, necesita, desigur o anumită constanță și perioade de liniște. De aceea, între culturile Wietenberg și Otomani au existat legături neîntrerupte, ceea ce „a permis într-o bună măsură generalizarea unor forme de viață materială și spirituală, un neîntrerupt schimb de experiență în domeniul productiv, un continuu schimb de produse finite, de forme ori de

materii prime (mai ales metalul dinspre Wietenberg spre Otomani), toate acestea concretizându-se în făurirea unui bloc cultural unitar, cu un grad avansat de civilizație”.

Vechimea culturii și dezvoltarea ei nu trebuie să ne surprindă. M. Rotea indică: începutul culturii Wietenberg are loc undeva la nivelul bronzului B2-C (periodizarea central-europeană), adică aproximativ sec. XX/XIX-XV a.Chr.

În încheiere, recomandăm lecturarea acestui volum, însoțit de o bibliografie atent selectată, editat în condiții de apreciat, frumos și inspirat ilustrat, nu doar de către specialiști; cititorii pasionați de preistoria României vor regăsi materiale arheologice unicat, explicații logice la unele dintre marile întrebări care încă persistă, surprinderea legăturilor comerciale pe distanțe enorme, considerații privind conceptele despre viață și moarte, despre importanța metalurgiei, a faurilor, a prospectorilor, a ceramiștilor, a acelor oameni al căror nume nu îl vom ști din păcate vreodată: sunt, poate, nume ale unor meșteri, ale unor războinici de temut, din vechime, astăzi pierdute pentru totdeauna. Dar, toate rămân constant în atenția acestor truditori: arheologii. Munca lor își are rostul în descoperirea, inventarierea, conservarea, valorificarea, pentru generațiile care vor urma și care, la rândul lor vor studia aceste fenomene ale preistoriei, a tot ceea ce înseamnă *Patrimoniu*.

V. A. Дергачев, *Топоры-кельты поздней бронзы карпато-подунавья*,
Выпуск I, *Одноушковые кельты с арковидными фасками*¹,
Chişinău 2010, 207 p.+ 23 pl.

Vasile DIACONU



În ansamblul contribuțiilor științifice dedicate metalurgiei epocii bronzului, recenta lucrare semnată de cunoscutul cercetător V. A. Dergacev, completează în chip fericit un gol destul de pronunțat în literatura arheologică. Ne referim la faptul că doar unele categorii de obiecte metalice au beneficiat de o tratare monografică, în timp ce altele au constituit cel mult subiectul unor studii. Fără a insista asupra altor lucrări cu caracter de sinteză, amintim doar faptul că V. A. Dergacev a manifestat un interes aparte pentru cunoașterea activităților metalurgice ale comunităților preistorice, fapt evidențiat prin publicarea unor lucrări de referință, care oferă o bază de date complexă și un model de analiză eficient².

În această categorie de lucrări se înscrie și cea mai recentă contribuție a domniei sale, dedicată topoarelor-celt, și care constituie subiectul prezentării noastre.

Alături de alte categorii de piese metalice, precum secerile de bronz, topoarele celt au constituit un grup de artefacte cu o bună reprezentare tipologică și numerică în ansamblul inventarului economic al comunităților bronzului târziu. Din acest motiv, V. A. Dergacev și-a îndreptat atenția asupra acestei categorii de artefacte, considerând utilă o analiză diferențiată a acestora pe criterii tipologice. Numărul mare al acestor piese metalice l-a determinat pe autor să le trateze separat, așa cum se poate vedea și din acest prim volum, dedicat doar topoarelor celt cu o urechiușă și fațete arcoidale³ (deși o parte a pieselor au fațetele trapezoidale și nu arcuite!).

Volumul este structurat în șapte capitole, în care se discută despre contextul în care au apărut și s-au dezvoltat celturile cu o urechiușă și fațete arcoidale, dar mai ales se pune accentul pe analiza tipologică a acestora. Catalogul descoperirilor reprezintă o parte importantă a lucrării, fiind structurat pe criterii tipo-geografice.

¹ V. A. Dergacev, *Topoarele-celt din perioada târzie a epocii bronzului din spațiul carpato-dunărean*, vol. I, *Celturile cu o urechiușă și fațetele arcoidale*, Chişinău, 2010.

² Idem, *Piese de metal – referințe la problema genezei culturilor Hallstattului timpuriu din regiunea carpato-danubiano-nord-pontică*, în TD, XVIII, 1-2, 1997, p. 135-205; Idem, *Die äneolithischen und bronzzeitlichen Metallfunde aus Moldavien*, în PBF, XX, Band 9, Stuttgart, 2002; V. A. Dergacev, V. Bočkarov, *Secerile de metal din epoca bronzului târziu din Europa de est*, Iași, 2006.

³ Un studiu recent dedicat topoarelor cu două urechiușe a se vedea la E. Ușurelu, *Генезис и эволюция двуушковых топоров-кельтов восточной европы эпохи поздней бронзы*, în *Revista Arheologică*, V/1, 2010, p. 22-67.

Baza de date a analizei o reprezintă cele peste 350 de descoperiri, încadrate în intervalul cronologic Br D - Ha B (considerăm că ar fi fost util ca în titlul lucrării să se regăsească și *perioada timpurie a epocii fierului* din moment ce segmentul temporal include și această perioadă).

Sub aspect metodologic, pentru o analiză complexă, care să ofere informații variate, s-a urmărit cercetarea tuturor indicilor de bază ai artefactelor (tehnologici, metrice, morfologici, ornamentali). Acești indici sunt reprezentați în tabele și grafice, care permit o sintetizare a datelor.

Din punct de vedere tipologic au fost identificate trei mari categorii de culturi cu fațete arcoidale: cu două urechiușe, cu o urechiușă, și fără urechiușă de prindere, răspândirea teritorială a acestora fiind bine evidențiată.

Pentru o analiză cât mai exactă s-a impus și definirea tuturor caracteristicilor morfo-metrice ale celturilor de bronz (înălțime, greutate, adâncimea orificiului pentru fixarea cozii, lățimea tăișului, lățimea la partea superioară).

Pornind de la aceste caracteristici, în primul capitol al lucrării sunt conturate principalele zone de răspândire ale celturilor cu o urechiușă, fiind stabilite trei grupe teritoriale: grupa est-carpatică, grupa transilvăneană și grupa din Banat. Corelarea trăsăturilor morfo-metrice cu răspândirea spațială a permis câteva observații interesante. În primul rând, autorul relevă vechimea celturilor est-carpatice și faptul că piesele de acest fel descoperite în Transilvania și Banat sunt mai târzii, deci secundare. Totuși, observațiile sale trebuie privite cu o anumită prudență, fiind datorate doar analizei tipologice și fără o discuție a eventualelor asocieri de bronzuri (depozite) din care celturile făceau parte.

După această analiză spațial-temporală, în următorul capitol al lucrării este întocmită schița tipologică a celturilor de bronz, pornind tot de la indicii de bază. Astfel, autorul identifică cinci grupe principale, care vor fi analizate în detaliu.

Grupa A (piese de tip Râșești) include celturile de bronz, cu corpul masiv, drept, cu o tortiță, fețe arcuite, iar sub arcadă prezintă perforații ovale sau imitații ale acestora. I. Nestor și M. Petrescu-Dîmbovița au denumit acest tip „variantea răsăriteană a tipului transilvănean”. Din analiza răspândirii celor peste 100 de piese de acest fel s-a observat o concentrare masivă a acestor culturi în bazinul Bârladului. Din punct de vedere cantitativ și cronologic s-a constatat o preponderență a acestui tip în Br D și în Br D - Ha A₁ (aprox. 78%), iar numărul lor scade în Ha A₁. Apariția și răspândirea acestui tip primar au strânsă legătură cu evoluția culturii Noua, iar după dispariția acestei culturi și tipul de celt amintit își încetează existența.

Grupa B (piese de tip Negrești) este reprezentată de piese cu corpul trapezoidal, gura dreaptă, o urechiușă laterală și fețe arcoidale, simple. Din punct de vedere teritorial se observă o concentrare a lor în zona de nord a Moldovei (Bucovina) și cu totul sporadic în celelalte zone. Sub raport dimensional, comparativ cu celturile de tip Râșești, piesele de tip Negrești nu diferă foarte mult, dar au o greutate mai scăzută. Legătura dintre cele două tipuri pare să fie evidentă, în sensul că piesele de tip Negrești au evoluat din cele de tip Râșești. Totuși, se observă și anumite influențe din partea centrelor metalurgice de la Dunărea de Jos.

Celturile din grupa B apar probabil în a doua jumătate a etapei Br D, fiind specifice Ha A₁.

Tot în această grupă sunt incluse și celturile de tip Aiud și Urovica, care sunt de fapt, piese de tip Negrești, obținute în centrele metalurgice transilvănene, odată cu răspândirea culturii Noua spre vest, și în cele din Banat. Spre deosebire de piesele de tip Negrești, celturile de tip Aiud și Urovica sunt mult mai mici și au o greutate scăzută.

Aceste din urmă tipuri sunt reprezentate prin aproximativ 40 de exemplare, iar apariția lor poate fi situată la sfârșitul Br D și începutul Ha A₁. Dacă tipul Negrești din zonele est-carpătice își încetează existența odată cu manifestările culturii Noua, celturile de tip Aiud și Urovica continuă să evolueze în mediile culturale hallstattiene timpurii.

Grupa C (piese de tip Plenița). În această grupă pot fi incluse 20 de celturi care se caracterizează prin indici asemănători cu cei de la grupele anterioare, dar au și câteva elemente specifice, precum marginea gurii, amplasarea urechiușei mai jos de marginea superioară a piesei. Apariția acestor celturi a fost legată de piesele de tip Urovica, iar existența lor ar corespunde cu intervalul cronologic Ha A₁-Ha B₁.

Grupa D (piese de tip Banat). Sub aspect morfologic, celturile din această grupă se aseamănă cu cele de tip Negrești, varianta Urovice, cu deosebirea că prezintă ca ornament, pe fețele arcuite, nervuri verticale. Apariția acestor celturi în Banat pare să fie plasată la sfârșitul Br D, iar existența lor se presupune că a continuat până în Ha B.

Grupa E (piese de tip Țelna) cuprinde aproximativ 40 de exemplare asemănătoare cu cele de tip Aiud, doar că au marginea gurii îngroșată și sunt decorate cu nervuri orizontale. Celturile de tip Țelna au fost considerate piese locale, apărute în baza tradițiilor din zonele est-carpătice. Celturile de acest tip au fost produse în centrele metalurgice transilvănene, iar existența lor se încadrează între Ha B₁ - Ha B₃.

Pe lângă celturile încadrate în tipurile de mai sus, mai pot fi identificate și altele, rezultate prin interacțiunea tradițiilor est-carpătice cu cele de la Dunărea de Jos. Astfel, V. A. Dergachev a identificat și celturi de tip Corlate (neornamentate, cu o față arcoidală, iar cealaltă trapezoidală), de tip Liubcova (au ambele fețe trapezoidale) și de tip Jupalnic (au fețele trapezoidale, decorate cu nervuri verticale).

O categorie distinctă de piese cuprinde celturile cu o variabilitate scăzută, care nu beneficiază de analogii adecvate. Pot fi amintite aici piesele din depozitul de la Sâmbăta Nouă I sau celturile de tip Peterd, care îmbină elemente specifice centrelor metalurgice est-carpătice cu cele din centrele de la Dunărea de Jos.

Ultimul capitol al lucrării - *Rezultatele cercetării* - cuprinde o sinteză a analizei tipologice, cartografierea principalelor tipuri, scheme evolutive, dar și unele observații cu caracter general privitoare la evoluția celturilor de bronz. Amintim dintre acestea faptul că și în cadrul producerii celturilor de bronz se observă interferențe culturale, manifestate prin preluarea anumitor indici tehnico-morfologici. Transformările culturale nu au afectat procesul evolutiv al celturilor de bronz, care își continuă existența în culturi diferite. Interesantă este observația autorului, care identifică un anumit „tipar evolutiv” numit *efectul actualizării începutului*, potrivit căruia, pentru fiecare serie tipologică, la începutul evoluției sale, piesele sunt de dimensiuni mari, iar spre final proporțiile acestora se reduc. În mod clar, acest „tipar evolutiv” merită o discuție amănunțită și bazată pe mai mulți indicatori. Înclinăm totuși să credem că dimensiunile și greutatea pieselor erau strâns legate de accesibilitatea surselor de materie primă, de schimburile intercomunitare sau chiar de specificul tehnologic al atelierului/centrului metalurgic în care erau produse.

Așa cum aminteam la început, partea finală a lucrării este dedicată catalogării descoperirilor, pe baze tipologice și teritoriale. Pentru fiecare tip este întocmită și o hartă a răspândirii pieselor.

Rezumatele în limba română și engleză sporesc accesibilitatea lucrării pentru un număr mare de specialiști, iar materialul ilustrativ, structurat tot pe criterii tipologice, completează și favorizează înțelegerea informațiilor prezentate în text.

În încheiere, nu putem decât să ne exprimăm aprecierea pentru o astfel de lucrare și pentru efortul autorului de a aduna, sintetiza și interpreta datele care formează baza studiului său.



ISSN 1583-5936